

Свідоцтво
про державну
реєстрацію
серія КВ № 5049
від 11 квітня 2001 р.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Засновано
в 2001 році

Передплатний індекс
23823

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
1 (52)' 2014**

Засновники

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАПН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО,

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Редакційна колегія

Меланія АСТВАЦТРЯН,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Вірменського державного педагогічного університету ім. Хачатура Абовяна (Вірменія)

Віль БАКІРОВ,

доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, ректор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ,

доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Микола ЄВТУХ,

доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, академік-секретар відділення вищої освіти НАПН України

Іван ЗЯЗЮН,

доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Ірина ЗАРУБІНСЬКА,

доктор педагогічних наук, доцент, проректор з міжнародних зв'язків Національного авіаційного університету

Світлана КАЛАШНІКОВА,

доктор педагогічних наук, доцент, перший заступник директора з науково-дослідницької діяльності Інституту вищої освіти НАПН України

Галина КОЗЛАКОВА,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та методології природничої й інженерної освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Беата КОСОВА,

доктор філософії, професор педагогічного університету, ректор університету Матея Бела (Словацька Республіка)

Костянтин КОРСАК,

доктор філософських наук, професор, завідувач відділу теорії та методології природничої й інженерної освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Наталія КОЧУБЕЙ,

доктор філософських наук, доцент, професор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (*заступник головного редактора*)

Василь КРЕМЕНЬ,

доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, президент НАПН України

Серап КУРБАНОГЛУ,

професор, декан факультету педагогічного менеджменту університету Хаджеттепе (Туреччина)

Володимир ЛУГОВИЙ,

доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, перший віце-президент НАПН України (*перший заступник головного редактора*)

Василь МАЙБОРОДА,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Ганна ОНКОВИЧ,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України (*заступник головного редактора*)

Ірина ПРЕДБОРСЬКА,

доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Віктор РЯБОВ,

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Російської академії освіти, президент державного бюджетного освітнього закладу міста Москви «Московський міський педагогічний університет» (Росія)

Зореслав САМЧУК,

доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти НАПН України

Ірина СТЕПАНЕНКО,

доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Михайло СТЕПКО,

кандидат фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту вищої освіти НАПН України

Жаннета ТАЛАНОВА,

доктор педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник, завідувач відділу політики та врядування у вищій освіті Інституту вищої освіти НАПН України

Олександр ФЕДОРОВ,

доктор педагогічних наук, професор, президент Російської асоціації кіноосвіти та медіа-педагогіки (Росія)

Ольга ЯРОШЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник відділу педагогіки і психології вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Відповідальний секретар

Анна МОРОЗОВА

Адреса редакції:

01014, м. Київ-14, вул. Бастіонна, 9.
Інститут вищої освіти НАПН України
Тел.: 286-68-04, 286-63-68

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: wou@ukr.net

Схвалено рішенням вченої ради Інституту вищої освіти НАПН України,
протокол № 2/9 від 27.02.2014.

СТОРИНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Віктор АНДРУЩЕНКО

Університетська автономія: нові виклики..... 5

АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАВолодимир ЛУГОВИЙ, Світлана КАЛАШНИКОВА, Олена СЛЮСАРЕНКО,
Жаннета ТАЛАНОВА

Автономія та лідерство в європейському просторі вищої освіти 14

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ: ПОШУК ПРІОРИТЕТІВ

Леся ПАНЧЕНКО

Значення демократії в університетській освіті 21

Сергій БАБІЙ

Основні напрями модернізації освіти: тенденції та перспективи..... 28

Віолета СКИРТАЧ, Олександр ПЕРІГ

Концепція суб'єкта в антипсихіатрії у філософському освітньому дискурсі 34

НОВІТНЯ НАУКА ТА СУЧАСНА ОСВІТА

Костянтин КОРСАК, Юрій КОРСАК

Футурологічні вимоги до освіти і науки у новому столітті..... 40

Оксана КОВАЛЕНКО

Нанотехнологічні відкриття та розробки в науково-дослідних установах України 47

Анатолій ПОХРЕСНИК

Синергетично-форсайтні підходи до змін національної вищої освіти 54

**ЧАС РЕФОРМ: МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ**

Галина БІЛЕЦЬКА

Природничо-наукова підготовка майбутніх екологів: сутність та стан проблеми
у педагогічних дослідженнях..... 60**ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ**

Ганна ЛЕСИК

Сучасний стан соціально-гуманітарної підготовки у вищій школі України
в умовах інтеграційних процесів 66

Людмила ШЕЛЮК

Якість освіти як пріоритет її розвитку в Україні 72

Зінаїда ТАРУТІНА

Значення природознавчої основи психолого-педагогічної складової сучасної
вищої освіти 79

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Марія ДЕБИЧ

Труднощі створення випереджальної вищої освіти в умовах сучасних змін ринків праці (досвід країн ОЕСР)..... 85

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Аліна СБРУЄВА

Наднаціональний вимір управління Болонським процесом: суб'єкти, функції, механізми 91

Нонна МУРОВАНА

Розвиток інноваційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу в умовах післядипломної освіти: наукові засади 98

СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

Наталія МАРЧЕНКО

Принципи гуманізації і гуманітаризації освіти у наукових пошуках А. Г. Погрібного та їх розвиток у працях українських учених 106

ІНФОРМАЦІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

II Міжнародна науково-практична конференція «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу» 112

Реферативний обзор статей номера.....116

Abstracting Review of Journal Articles.....121

Contents 126

До уваги авторів.....127

**Журнал «Вища освіта України»
згідно з постановою Президії ВАК України
від 26 січня 2011 р. № 1–05/1 внесено до Переліку
видань, де можуть друкуватися результати дисертаційних
робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата
педагогічних і філософських наук.**

УДК 37.014.53+378.11

УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТОНОМІЯ: НОВІ ВИКЛИКИ

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
Президент асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний редактор
часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, освіта, університет, демократія, автономія.

Аналізуються проблеми, суперечності та перспективи розвитку автономії університетів; автор стверджує, що розвиток автономії в системі вітчизняної освіти стримують такі чинники, як відсутність глибоких демократичних традицій українських університетів, недостатня підготовка управлінських кадрів, прояви корупції, психологічна незвичність суб'єктів навчально-виховного процесу навчатись, жити і працювати в умовах автономії та деякі інші чинники; суспільство має розпочати активний громадянський дискурс за цією тематикою із залученням діячів науки і культури, підприємців, батьків, студентів і викладачів; дискурс має враховувати вітчизняні реалії, європейський педагогічний досвід, глобальні виклики, інтелектуальний та практичний досвід нового часу, наявні політичні, культурні й моральні ресурси тощо. Особливе значення має первинний вітчизняний досвід розвитку університетів у період незалежності.

© Андрущенко В., 2014

Головною проблемою в контексті змін, які відбуваються в університетському врядуванні, є проблема автономії. Останнім часом вона активно обговорюється на сторінках наукових видань, у засобах масової інформації як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються. Не є винятком і Україна. Діапазон поглядів надзвичайно широкий – від глорифікації університетських свобод до повного їх заперечення. З огляду на це, Г. Нів цілком слушно зауважує, що «підґрунтям ритуальних міркувань «за» і «проти» інституційної автономії є питання життєвого значення для суспільства загалом. Якими мають бути оптимальні умови передачі знань? Наскільки глибоким і масштабним має бути контроль суспільства за діяльністю інститутів вищої освіти? Над якими сферами має здійснюватись цей контроль і нагляд з боку суспільства на тлі зустрічних вимог «академії» бути господарями у своєму домі? Ці фундаментальні питання не втратили своєї актуальності з часу виникнення університетів понад 800 років тому» [16, с. 264].

Зрозуміло, що пошук відповідей на ці питання в кожній країні, регіоні здійснюється по-різному. Щодо цього показовими є порівняння відповідних дискурсів у суспільствах із розвинутою і сталою традицією університетської автономії та суспільствах, до яких належить і Україна, де її необхідно або відновлювати, або вибудувати академічне самоуправління в процесі реформування надцентралізованої та забюрократизованої системи управління вищою освітою. Зміст оприлюднених «там» і «тут» текстів, їх спрямованість, їх, нарешті, назви, є красномовним свідченням сутнісних відмінностей у характері проблем, які постали перед розвинутими країнами, з одного боку, та пострадянськими – з іншого. «Як нам захистити академічні свободи?» [16, 383], – запитує і намагається знайти відповідь, як і тисячі її колег на Заході, Генеральний секретар Міжнародної асоціації університетів (МАУ) Є. Егрон-Полак. У нашій країні лейтмотив дискурсу досить чітко, як нам здається, відобразили автори однієї з публікацій під назвою «Університети мусять стати автономними» [9]. Цілком погоджуємося з висновком, що проблема вирішення цього завдання в Україні «нині виходить за рамки суто професійної дискусії і стає предметом широкого і зацікавленого громадського обговорення, оскільки торкається величезної кількості людей, які надають і здобувають вищу освіту, стосується функціонування суспільства загалом, його якості, перспектив розвитку тощо» [1, с. 30–31].

Не зупиняючись докладно на характеристичних наявних у дискурсі позиціях «за», «проти», «байдуже» і таке інше, лише зауважимо, що ситуація досить неоднозначна як в суспільстві загалом, так і в освітянському середовищі зокрема. Як це зазвичай буває, якщо прибічники реформ намагаються відповісти на питання «що робити?», вони одночасно занепокоєні з'ясуванням, а «хто ж заважає» прогресивним починанням? Судячи із змісту публікацій, особливо в засобах масової інформації, «однією із основних перешкод на шляху модернізації

вищої освіти є опір багатьох представників ректорського корпусу» [9, с. 12]. Дістається і бюрократії, яку «не цікавить» університетська автономія, чиновникам «середнього рівня» і т.п. [6, с. 13]. Дуже часто згадуються «пережитки минулого», зокрема радянського. «Безвідповідальність, конформність, утриманство і рабський дух Homo Sovieticus, з одного боку, а також відсутність у нього навичок життя за законами корпоративної етики – з іншого, пояснює, чому пострадянська система освіти виявилася не готовою до того парадигмального зрушення, коли корпоративна етика почала набувати особливого смислу», – пише на сторінках всеукраїнської експертної мережі Інтернет учасник, як він сам зазначає, Української фулбрайтської асоціації О. Пронкевич. Автор порівнює українську пострадянську систему вищої освіти, використовуючи метафору відомого російського філософа О. Зінов'єва, з «рогатим зайцем», аби підкреслити у неї «гібридність, викликану сумішшю несумісних елементів, з'єднання яких загрожує постійним ціннісним колапсом, проявляється самим очевидним і химерним способом» (збережено стиль автора. – В. А.).

Публіцистичні розміркування частогусто збігаються з результатами наукових розвідок, зокрема соціологічних досліджень, але не завжди. Візьмемо, наприклад, «Звіт по дослідженню», яке здійснила у 2001 році група соціологів з «Лабораторії соціальних досліджень і політичного аналізу» Донецького національного університету в рамках здійснення «Програми підтримки вироблення стратегії реформування освіти», яка фінансувалася Міжнародним фондом відродження та ПРООН в Україні [8].

Хоча вже й минуло 13 років з часу появи «Звіту», ряд принципових висновків авторів не втратив, на нашу думку, актуальності й зараз. На той час «майже дві третіх працівників вищої школи» визнавали необхідність змін та реформ у вищій школі [8, с. 4]. «Несподіваним» одночасно є те, що «відсоток посадовців у середовищі стійких при-

хильників реформ перебільшує аналогічні показники в інших групах... У певному сенсі, – зазначили автори дослідження, – це суперечить поширеній думці про те, що найбільш консервативно проти реформ налаштований саме керівний склад вишів. Як бачимо, такий погляд не зовсім відповідає дійсності» [8, с. 20].

Заслугує на увагу також інформація про пріоритети, яким віддають перевагу прихильники реформ в академічній спільноті. Из дев'яти пунктів, які містять заходи, що варто було б здійснювати, щоб змінити стан справ у вищій школі на краще, розширення самоврядних засад у вищій школі обіймає 7 місце (16,3% респондентів). Поза конкуренцією вимога «істотно збільшити оплату праці викладацького складу» (83,7%) [8, с. 28]. Цікаво було б порівняти наведені дані з результатами сучасних досліджень, але ми не ставили перед собою такого завдання. Для нас важливо було зазначити, що далеко не всі в академічному середовищі «рогаті зайці».

Інакше навряд чи в країні міг проходити експеримент, який у квітні 2005 року розпочали вісім українських університетів – Львівський національний університет імені Івана Франка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Український католицький університет (Львів), Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Університет економіки і права «Крок» (Київ), Дніпропетровський національний університет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Донецький національний університет. За підтримки Міжнародного фонду «Відродження» вони створили консорціум для експериментального запровадження основ університетської автономії в українській вищій школі. Голова консорціуму – Президент Національного університету «Києво-Могилянська Академія» Сергій Квіт [більш повно див. 5; 6].

Проект спрямовано, як зазначається у стислому звіті фонду «Відродження» за 2008 рік, на створення нової моделі взаємин між університетом, суспільством і дер-

жавою, у межах якої університет стає інституцією, яка визначає свої завдання і сама несе відповідальність за результат своєї діяльності перед суспільством в особі власної академічної та студентської спільноти і місцевої громади, дбаючи про відповідальність своєї мети загальнонаціональним інтересам. На початку 2008 року Консорціум повернувся до співпраці з Міністерством освіти і науки України та урядом, яка, як свідчать деякі публікації учасників експерименту, здійснювалась досить не просто у попередні роки. У січні 2008 року відбулося засідання ради ректорів консорціуму за участі міністра освіти і науки І. Вакарчука, на якому було узгоджено план дій на 2008–2009 рр. та розроблено пропозиції до програми дій уряду у сфері освіти. Зокрема, університети взяли участь у розробці освітнього компонента програми уряду Ю. Тимошенко. Представники консорціуму увійшли до робочої групи з розробки змін та доповнень до Закону України «Про вищу школу», до експертної групи при профільному комітеті Верховної Ради України. Питання університетської автономії було визначено як один із пріоритетів діяльності МОН на 2009 рік [10].

На жаль, як зазначає В. Бакіров, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, діяльність консорціуму «не була дуже успішною» [1, с. 32–33]. Ця сумна історія, зауважує він, докладно викладена Г. Касьяновим, який, зокрема, зробив такий висновок: «університети-ініціатори експерименту стали учасниками гри на полі, де вони були приречені, у кращому разі, на гру за правилами, які ставили їх у невідгдане становище, а в гіршому – на прогнозовану поразку. Громадська ініціатива стала на рейки бюрократичного потягу, який зазвичай бігає по колу» [6, с. 33].

Можемо припустити, що певний досвід, набутий у процесі реалізації проекту, мабуть, було враховано при підготовці рішення Уряду України, згідно з яким у липні 2009 року було надано п'яти провідним вишам України статус самоврядних (автономних) дослідницьких національних ви-

щих навчальних закладів. Відповідно до урядових постанов цей статус присвоєно Національному університету «Києво-Могилянська академія», Національному університету «Острозька академія», Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого, Львівському національному університету імені Івана Франка та Київському національному університету імені Тараса Шевченка. Раніше статус дослідницького отримав також Національний університет «Львівська політехніка». Урядовими документами передбачено протягом 2011–2012 рр. підвищити у два рази заробітну плату науково-педагогічним та науковим працівникам цих вишів. Окрім того, науковці та аспіранти матимуть можливість проходити стажування в зарубіжних університетах.

Самоврядні дослідницькі вищі навчальні заклади також матимуть право приймати остаточне рішення про присвоєння вчених звань та присудження наукових ступенів з видачею атестатів і дипломів державного зразка. Вони протягом 2011–2012 рр. матимуть право самостійно встановлювати нормативи співвідношення чисельності студентів у розрахунку на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника, але не менш як п'ять до одного. Постановами Уряду визначено розвиток матеріально-технічної бази, створення науково-навчальних центрів, забезпечення університетів обладнанням та новітніми засобами навчання.

Підготовча робота, яка передувала прийняттю урядових рішень, підтверджує досить поширену думку, що «питання автономії... дуже складне», що «не може бути так: сьогодні автономії немає, а завтра вона вже має бути». Не викликає сумніву і те, що «повинна бути якась динаміка, досить не проста, мають відбутися структурні зміни, зміни в організації фінансування, організації навчального процесу тощо...» [4, с. 34]. І ось тут починається головне, як з точки зору теорії, так і практики освітньої політики: якою має бути ця динаміка (революційною, еволюційною), якими мають бути

структурні зміни (масштаб, глибина, характер тощо) в освітньому врядуванні? У пошуках відповідей на ці питання прибічники утвердження автономії в українських університетах, у тому числі й учасники зазначеного експерименту, не можуть не враховувати світовий досвід, який є досить неоднозначним.

З огляду на це, як нам уявляється, є надчим поміркувати. Із змісту численних вітчизняних публікацій (насамперед у науковій та науково-популярній періодиці) вимальовується досить привабливий і, відповідно, бажаний для нас образ виплеканої у західній традиції моделі університетської автономії. Не бракує, і цілком справедливо, констатації переваг академічного самоврядування, його впливу на університетське і суспільне життя, позитивних оцінок корпоративної етики, стійкості відповідних традицій тощо. Хоча, як на нашу думку, досить часто цей образ є неадекватним, подекуди ідеалізованим, таким, що не відповідає сучасному реальному стану речей. Зокрема, не враховується значною мірою ряд принципів, на нашу думку, моментів. На один із них, наприклад, звертає увагу Г. Нів, який в одній із своїх публікацій констатує, що «однією з характерних рис останнього десятиріччя (90-ті роки ХХ століття. – Авт.) є переоцінка університетської автономії. З етичної та філософської аксіоми вона перетворилась на серію операційних умов та функцій» [24, с. 2].

Від себе зауважимо, що «перегляд» мав результатом переформатування дискурсу. Змінились позиції, лінії розмежування між його репрезентантами. Розглянемо деякі принципові моменти цього процесу на прикладі неоліберальних реформ у вищій освіті Великобританії у 80–90-х роках ХХ століття, які розглядалися як зразок багатьма країнами. «Цінності вищої освіти сьогодні, – зазначають Б. Солтер і Т. Тапер, – це складна комбінація двох різних інституційних традицій, яка містить протилежні погляди на державне регулювання та внутрішнє врядування» [25, с. 246–247]. До початку 90-х років у Великобританії існу-

вала бінарна система з чітким поділом на «старі» (old) університети і технічні інститути (politechnics), які складали так званий «суспільний сектор вищої освіти» (the public sector of higher education). Саме про старі університети, як правило, ідеться у вітчизняних публікаціях, особливо у ЗМІ, коли їх автори розмірковують про особливості університетської автономії у західній традиції. У чому полягали між ними відмінності з точки зору організації «внутрішнього врядування»?

«Старі» університети (їх уособленням традиційно є Кембридж та Оксфорд) до початку реформ 80–90-х років неухильно дотримувалися «традиційного ліберального університетського ідеалу», згідно з яким університет «як спільнота вчених» «демократично організував своє власне життя». Провідну роль у внутрішньому врядуванні відігравали «academics» – професорсько-викладацький корпус. Саме вони «керували університетом через механізм колегіальної демократії». «Старі» університети мали «реальну автономію» [14, с. 112].

Технічні інститути протягом ХХ століття обіймали інший статус. До 1988 р., коли і їм трохи пізніше, у 1992 р., було надано право називати себе університетами («новими»), вони перебували у підпорядкуванні органів місцевої влади і були об'єктом відповідного «політичного регулювання» (local political regulation). На відміну від «старих» університетів вони керувались у своїй діяльності «економічною ідеологією» (the economic ideology). У технічних інститутах була «відсутня інституційна та академічна автономія», і, зокрема, до 60-х років більшість із них навіть не мала «академічних органів, аналогічних університетському сенату» [14, с. 113].

Інтеграція «старих» і «нових» університетів в єдину систему вищої освіти відбувалась в умовах уніфікації як механізмів державного регулювання, так і внутрішнього врядування університетів. Британські дослідники та експерти, характеризуючи зміст реформ 80–90-х років, звертають увагу на те, що держава, уряд, керуючись ба-

жанням максимально забезпечити «результативність та ефективність» вищої освіти в нових умовах, усіляко заохочували рух університетів у руслі «менеджеріальної революції». Між «старими» та «новими» університетами спостерігається, з точки зору організації внутрішнього врядування, зустрічний рух, у процесі якого поступово пом'якшуються відмінності між ними.

Якщо вести мову про «старі університети», то вважається, що впровадження «британської моделі менеджеріалізму» супроводжується «занепадом академічних свобод» [21, с. 311]. Реформи в англосаксонських країнах у напрямі «дерегулювання та утвердження ринкової конкуренції» аж ніяк не призвели, зауважують австралійські вчені, «до більшої автономії» університетів [11]. Роблячи подібні висновки, автори, як правило, мають на увазі, що йдеться не про відмову від автономії взагалі, а якісні зміни в її розумінні («переоцінка» за Г. Нівом) та реалізації на практиці. Старі добрі часи, коли внутрішнє врядування здійснювалось виключно академічною спільнотою, минули. Як зауважує М. Квієк, «інше суспільство – інша філософія – інший університет» [7].

Зглобалізований, скомерціалізований ЕГМ-університет потребує якнайширшої власної автономії зі своїм статусом активного гравця на міжнародному ринку освітніх послуг. Вона була і залишається «головною цінністю» для нього, без неї неможлива результативна наукова та навчальна робота [23, с.16]. Однак одночасно, як зазначають експерти Європейської комісії, в організації структури внутрішнього врядування закладів вищої освіти, дослідницьких університетів насамперед, «відбувся перехід від традиційної» моделі самоврядування (self-government) до моделі менеджментного самоврядування (managerial self-governance) [19, с. 11]. На нашу думку, це дуже важливий висновок, який свідчить про суттєві зрушення у теорії і практиці університетського врядування.

Зазначений стан речей став результатом дії цілого ряду факторів як зовнішніх щодо

університету, так і внутрішніх. Зокрема, що стосується останніх, то, як зазначають західні фахівці, в університеті поступово визрівала загальна невдоволеність традиційною системою врядування, яка складалася згідно з принципом поділу влади, – із самоврядних та виконавчих органів. Виявилось, що претензії висловлювались головним чином до самоврядних структур, ефективності діяльності яких були невдоволені практично усі – як адміністрація, так і викладачі. Зокрема, у США підраховали, що викладачі, витрачаючи близько 11% свого часу (майже по 6 годин на тиждень) на участь у роботі самоврядних структур, відчували все менше і менше задоволення від результатів своєї діяльності в них [22]. Показовим є такий факт з практики британських освітніх реформ. Ще в 1985 році в одному з офіційних документів зазначалось, що залучення «academics» до «університетського врядування через численні комітети уповільнює процес вироблення рішень і сприяє зміцненню секційних інтересів. Водночас «academics» часто налаштовані на блокування прийняття необхідних рішень в інтересах всього інституту в умовах наявності обмежених ресурсів» [14, с. 115].

Намітилась, як зазначив Дж. Дадерштадт, «криза участі», в умовах якої традиції «дебатів та пошуку консенсусу» вступили в протиріччя із забезпеченням ефективності (efficiency) роботи системи університетського врядування» [15, с. 27]. Перед університетами з усією гострою постали такі питання, на які необхідно було знайти адекватні відповіді. По-перше, «чи досягнення консенсусу все ще залишається більш важливою справою, ніж прийняття ефективних рішень? По-друге, чи існує реальна загроза академічним свободам з боку більш раціональних механізмів прийняття рішень? По-третє, чи можна досягти більш урівноваженого балансу між ними?» [22].

Як ми вже зазначали, вибір було зроблено на користь моделі «менеджментного врядування» з її орієнтацією на «ефективність і результат». Динамічне середови-

ще вимагало динамічних та раціональних рішень. Раціоналізуючи свою діяльність, університети, передусім дослідницькі, водночас намагаються, наскільки це можливо і відповідає вимогам часу, мінімізувати ризики та загрози для університетської автономії, яка, на чому наголошуємо ще раз, зазнала серйозних трансформацій і мало в чому нагадує традиційну, виплекану протягом століть «учасницьку» модель, побудовану на принципах колегіальності та «класичного» поділу владних повноважень у структурі університетського врядування.

Однак, що цікаво, саме ця модель найчастіше фігурує у вітчизняних публікаціях, автори яких, пропонуючи «скористатися досвідом європейських університетів», зокрема Кембриджського, вважають, що «тільки за умови» впровадження моделі управління, побудованої на «реальному поділі влади» та її «децентралізації», на принципах «прозорості» українські університети «зможуть таки вийти з кризового стану і запрацювати з максимальною ефективністю» [2].

У загальному теоретичному плані подібні пропозиції мають доволі привабливий вигляд і ніяких заперечень, певна річ, не викликають. А от стосовно їхнього практичного втілення в життя в Україні виникають деякі запитання. Виходячи як із позитивного, так і негативного досвіду, можна дійти висновку, що реалізація «класичної» «учасницької» моделі університетського врядування в нашій країні є досить проблематичним проектом.

По-перше, як нам вважається, досить часто недостатньо враховується той факт, що «ідея університетської автономії не є іманентною характеристикою української політичної свідомості, не укорінена в глибинні пласти національної культури і не є підтриманою попереднім реальним досвідом» [1, с. 38]. Можливо, саме цим пояснюються факти викривленого перенесення в Україну принципу «самоорганізації та самоуправління в наукових організаціях і вищій школі» [3], які, зазнавши відповідних мутацій на вітчизняному правовому та

політико-економічному ґрунті, досить часто набувають вельми непривабливих, а то і потворних форм.

По-друге, хоча Східна Європа, у тому числі й Україна, як вважає М. Квієк, поки що не зазнала повною мірою впливів глобалізації у сфері освіти, ці часи, і, можливо, досить швидко, усе ж таки настануть, і нашим університетам, як західним, уже зараз доведеться, якщо вони захочуть вижити, рахуватись із цим феноменом. Тому, з огляду на перспективу, перед нами стоїть досить складне завдання, навіть складніше, ніж перед західними університетами. Вони ведуть пошук адекватних форм врядування, спираючись на вже існуючі демократичні традиції університетської автономії, модернізуючи їх. Нам доводиться вирішувати це завдання за відсутності подібних традицій, у контексті спроб реформування надцентралізованої, забюрократизованої системи управління. У цих умовах важливо зважено розставити акценти у справі впровадження університетської автономії в Україні. Зокрема, орієнтуватись не тільки на минулий, а й, насамперед, на сучасний досвід західних університетів, їх адаптації до складних умов глобалізації. За цих та багатьох інших умов тема університетської автономії «має стати темою напруженого громадського дискурсу, довготривалого і серйозного обговорення проблеми, що поєднувало б дискусії у спеціалізованих галузях знання зі щоденним досвідом і відповідними думками. У такому дискурсі мають бути враховані вітчизняні реалії, глобальні виклики, інтелектуальний та практичний досвід, наявні політичні, культурні й моральні ресурси тощо» [1, с. 38].

Зрозуміло, що, звертаючись до західного досвіду, потрібно зважено оцінювати не тільки його «класичні», виплекані протягом тривалого часу форми, але й сучасну практику, адаптовану до умов глобалізації. Вона теж неоднозначна. Навряд чи слід, наприклад, сприймати як рекомендацію до негайного виконання досить поширені в дискурсі погляди найбільш радикально налаштованих прибічників «академічного ка-

піталізму», зокрема у «голландській школі», які вважають, що університетами мають керувати виключно «професійні лідери та менеджери» [18]. До того ж вони посилаються на досить поширену практику, коли наглядова рада, у якій значний вплив мають представники «зовнішніх стейкхолдерів» (external stakeholders), наймає за контрактом на керівні посади менеджерів, які не є членами університетської спільноти. Подібна практика є підставою для висновків, що університети перетворюються з автономних на гетерономні.

Зазначені погляди в дискурсі репрезентують, як правило, ті представники академічних та інтелектуальних кіл, які є принциповими супротивниками неоліберальних трансформацій в освітній політиці. Вони є в усіх регіонах, в усіх країнах, однак сила їх впливу на офіційну політику в розвинутих країнах практично не відчувається і обмежується полем інтелектуальних дискусій, зокрема у сфері філософії освіти і педагогіки. Інша справа регіони, що розвиваються, зокрема країни Латинської Америки, де антинеоліберальні настрої і рухи досить впливові. Переконатись у цьому можна, наприклад, ознайомившись із змістом діяльності Інституту досліджень освітньої політики (IEPS), який було створено представниками «незалежного ліворадикального союзу освітньої політики» (Independent Radical Left Education Policy Unit). Цей союз створив «a free e-journal» під назвою «The journal for critical education policy studies». Редколегія журналу керується у своїй діяльності «критичною теорією освіти та практики». «Критична теорія» (Critical theory) – це «ревізійністська марксистська філософія» (a revisionist Marxist philosophy).

Зрозуміло, що матеріали в «критичному» антинеоліберальному маніфесті, яким є фактично журнал, бажано сприймати теж критично. Хоча загалом зміст подібних публікацій, як до речі і видань, що репрезентують інші, критично налаштовані до неолібералізму філософські та педагогічні школи, заслуговують на їх більш активне залучення у вітчизняний освітнянський дискурс.

Зокрема, можливо, допомогло б декому позбавитись певної зачарованості супермодерними постмодерністськими ідеями та, відповідно, ілюзій з приводу їх негайної реалізації на практиці в Україні.

У «критичних» (і не тільки) виданнях висловлюється стурбованість з приводу того, що в процесі неоліберальних реформ у багатьох країнах «серйозно послаблюється» зв'язок між інституційною, з одного боку, та індивідуальною автономією і академічними свободами – з іншого [13, с. 479]. Що це означає і чому відбувається? Насамперед, звертається увага на те, що ЕГМ-університети, набуваючи автономії як суб'єкти світового ринку освітніх послуг і дотримуючись його логіки, намагаючись бути максимально ефективними (efficiency), результативними (effectiveness) та економічними (economy), підпорядковують цим вимогам свій внутрішній устрій. Це не може не позначатись на статусі «academics» – традиційного носія й уособлення академічних свобод університету модерної доби. «Економічна доцільність», якою керуються у своїй діяльності менеджери «підприємницького» університету, подекуди вимагає певних обмежень у визначенні змісту навчальних програм, на-

прямів наукових досліджень, стилів управління тощо. Жорсткішими, з точки зору вимог до «academics», стають умови контракту між ними та університетами. Проза ринку байдужа до «етичних та філософських аксіом», і для неї дійсно автономія, говорячи словами Г. Ніва, – це «серія операційних умов та функцій».

Виходячи із змісту відповідних публікацій, найбільш гострі дискусії точаться навколо особливостей статусу «academics» у вищих навчальних закладах, умов їх перебування на відповідних посадах (tenure). Наприклад, у Канаді, як зазначає Є. Егрон-Полак, подекуди будь-які розмови на цю тему сприймаються як потенційні зазіхання на академічні свободи [16, с. 383]. І, до речі, зауважимо, не безпідставно. Зокрема, адепти «ринкового фундаменталізму» в університетському середовищі через пресу, через своїх представників у політичних та урядових колах (і не тільки в Канаді) намагаються переконати громадськість у тому, що в сучасних умовах «виробники освітніх послуг», порівняно із іншими учасниками ринку, мають «необґрунтовані привілеї» у вигляді «академічних свобод та інституційної автономії» [24, с. 4].

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бакіров В.** Незалежність від держави / В. Бакіров // Університетська автономія: її друзі та вороги : пер. з пол., англ. – К. : Таксон, 2008. – С. 30–39.
2. **Булавін Л.** Хто в університеті найголовніший? Ні, не ректор / Л. Булавін // Дзеркало тижня. – 2009. – 24 січня.
3. **Демченко О.** Українська наука: точка біфуркації / О. Демченко // Дзеркало тижня. – 2009. – 18 квітня.
4. **Дмитриченко М.** Автономія вищого навчального закладу – вимога Болонської декларації / М. Дмитриченко // Вища школа. – 2005. – № 2. – С. 22–34.
5. **Касьянов Г.** Університетська автономія – не «корито» для ректора / Г. Касьянов // Дзеркало тижня. – 2006. – 25 березня. – С. 13.
6. **Касьянов Г.** Університетська автономія в Україні: спроба практичного впровадження / Г. Касьянов // Дух і Літера. № 19 : Університетська автономія : спеціальний випуск. – К., 2008. – С. 31–47.
7. **Квіск М.** Місце філософії в університеті. Ми-

CITED LITERATURE

1. **Bakirov V.** Independence from the State // University Autonomy: its Friends and Enemies. Transl. from English. – K. : Takson, 2008. – P. 30-39.
2. **Bulavin L.** Who is the Head of the University? It is not a Rector // Dzerkalo Tyzhnya (Mirror of the Week). – January, 24, 2009.
3. **Demchenko O.** Ukrainian Science: a Point of Bifurcation // Dzerkalo Tyzhnya. (Mirror of the Week) – April, – 2009.
4. **Dmytrychenko M.** Autonomy of Higher Education Institution – Bologna Declaration Demand // Vyscha Shkola (High School). – No. 2. – 2005. – P. 22–34.
5. **Kasyanov H.** University Autonomy is not a Sinecure for Rector // Dzerkalo Tyzhnya (Mirror of the Week). – March, 25. – 2006. P. 13.
6. **Kasyanov H.** University Autonomy in Ukraine: an Attempt of Practical Implementation // Duxh i Litera (Spirit and Letter). – No. 19: University Autonomy: "Special Issue". – K., 2008. – P. 31–47.
7. **Kviyek M.** Role of Philosophy in University. Past, Present, Future: // hppt://www.Vpl.org.ua.
8. Attitude of Academic Community of High School in Ukraine to Changes and Reforms : Report

нуле, теперішнє, майбутнє [Електронний ресурс] / М. Квік. – Режим доступу : <http://www.Vpl.org.ua>.

8. Ставлення академічної спільноти вищої школи України до змін та реформ : звіт по дослідженню / автори : В. П. Кіпень (кер) та ін. ; Відродження, «Програма підтримки вироблення стратегії реформування вищої освіти». – Донецьк, 2001. – 67 с.

9. **Степанюк О.** Університети мусять стати автономними / О. Степанюк , С. Семенко // Дзеркало тижня. – 2004. – 6 листопада. – С. 12.

10. Стислий звіт Міжнародного фонду «Відродження» про результати діяльності у 2008 р. // Дзеркало тижня. – 2009. – 7 березня. – С. 11–13.

on Studies / Authors. : V. P. Kipen (head) and col.; Renaissance, “Programme of Support for Strategy of Reformation High School” –Donetsk, 2001. – 67 p.

9. **Stepanyuk O.** University Must Become Autonomous / O. Stepanyuk , S. Semenko // Dzerkalo Tyzhnya (Mirror of the Week). – November, 6, 2004. – P. 12.

10. Brief Report of the International Fund “Renaissance” on Activity Results in 2008. // Dzerkalo Tyzhnya (Mirror of the Week). – March, 7, 2009. – P. 11–13.

---

11. **Anderson D.** University Autonomy in Twenty Countries. Centre for Continuing Education [Electronic resource] / D. Anderson, R. Johnson // The Australian National University. April 1998/ – Access mode : <http://www.magna-charta.org>.

12. **Bernasconi A.** Is there a Latin American Model of the University? // Comparative Education Review. – 2008. – Vol. 11. – P. 115.

13. **Bleiklie I.** Organisation and Governance of Universities / I. Bleiklie, M. Kogan // Higher Education Policy. – 2007. – Vol. 20 – P. 477–493.

14. **Dearlove G.** Fundamental changes in institutional governance structures: The United Kingdom / G. Dearlove // Higher Education Policy. – 1998. – Vol. 11. – P. 111–120.

15. **Duderstadt J.** Fire, Ready, Aim! University Decision-Making During an Era of rapid Change / J. Duderstadt // Governance and Higher Education. – P. 26–51.

16. **Egron-Polak E.** How to safeguard academics freedom? A Canadian perspective / E. Egron-Polak // Higher Education Policy. – 2002. – Vol. 9, No. 4. – P. 381–384.

17. The Free Dictionary by Farlex [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.thefreedictionary.com>

18. **Governance.** An International Journal of Policy. Administration and Institutions. Collection of quotes. Council of Europe [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.coe.int>.

19. Higher Education Governance in Europe. Policies, Structures, Funding and Academic Staff. – Eurydice. – 2008. – 148 p.

20. Institute for Education Policy Studies [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ieps.org.uk>.

21. **Karran T.** Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis / T. Karran // Higher Education Policy. – 2007. – Vol. 20. – P. 289–313.

22. **Lyall K.** Recent Changes in the Structure and Governance of American Research Universities / K. Lyall // Governance and Higher Education. – P. 23.

23. **Mohrman K.** The research University in Transition: The Emerging Global Model / Mohrman K., Ma W., Baker D. // Higher Education Policy. – 2008. – Vol. 21. – P. 1–17.

24. **Neave G.** Editorial. The changing frontiers of autonomy and accountability / G. Neave // Higher Education Policy. – 2001. – Vol. 14. – P. 1–5.

25. **Salter B.** The External Pressures on the Internal Governance of Universities / B. Salter, T. Tapper // Higher Education Quarterly. – 2002. – Vol. 56, No. 3. – P. 245–256.

УДК 378(1-87)

АВТОНОМІЯ ТА ЛІДЕРСТВО В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Володимир ЛУГОВИЙ

доктор педагогічних наук, професор,
перший віце-президент Національної
академії педагогічних наук України,
національний експерт з реформування
вищої освіти в Україні

Світлана КАЛАШНІКОВА

доктор педагогічних наук, доцент, перший
заступник директора з науково-дослідної
роботи, головний науковий співробітник
відділу політики та врядування у вищій
освіті Інституту вищої освіти НАПН
України

Олена СЛЮСАРЕНКО

кандидат наук з державного управління,
старший науковий співробітник, учений
секретар, провідний науковий
співробітник відділу політики
та врядування у вищій освіті Інституту
вищої освіти НАПН України

Жаннета ТАЛАНОВА

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач відділу політики та врядування
у вищій освіті Інституту вищої освіти
НАПН України

Ключові слова: автономія, заклади
вищої освіти, рейтинги, ефект автоно-
мії синергії, європейський простір
вищої освіти.

© Луговий В., Калашнікова С., Слюсаренко О.,
Таланова Ж., 2014

Проаналізовано дані щодо рівня автономії та рейтингових досягнень закладів вищої освіти 26 європейських країн, у тому числі й України. Підтверджено, що автономія, особливо академічна, організаційна та кадрова, є важливим чинником досягнення закладами високим ранговим позицій за рейтингами «Таймс» і «Шанхайський». Водночас сама по собі автономія, не доповнена іншими розвинутими складовими діяльності, зокрема дослідницько-інноваційною, не гарантує університетської конкурентоспроможності, тому є необхідною, але недостатньою для успішності вищої школи. Виявлено ефект автономійної синергії, за яким інтегральна автономія більш ефективна, ніж її диференціальні компоненти. Показано, що вищій освіті України бракує як автономії, окрім кадрової, так й інших ключових складових основної діяльності, насамперед дослідницько-інноваційної. Аргументована важливість досвіду Австрії стосовно розвитку автономії та вдосконалення мережі провідних університетів з огляду на доцільність подібнення закладів вищої освіти лише в разі, якщо новоутворені заклади спроможні бути високорейтинговими.

остановка проблеми та її актуальність. Автономія закладів вищої освіти (далі – університети, заклади) у світовій практиці визнана необхідною умовою їхньої ефек-

тивної діяльності, тому є трендом університетського розвитку [7; 9–13; 15]. В українській вищій освіті, що формувалася, хоча й з огляду на кращі європейські зразки, але разом з тим в інших суспільно-політичних умовах, автономія великою мірою вважається недостатньою [4, с. 149–184]. Отже, доцільно з'ясувати, по-перше, реальний стан автономізації вітчизняних закладів, причини її відставання порівняно з кращими зарубіжними аналогами, накреслити обґрунтовані пропозиції щодо підвищення культури університетської автономії в Україні, по-друге, зв'язок параметрів автономії та рангового статусу вищої освіти європейських країн.

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. Незважаючи на зростаючу кількість публікацій, присвячених автономії університетів, бракує праць із системним розглядом зв'язку автономізації та досягнень вищої освіти з огляду на відповідні тенденції в Європі та світі [7; 9–13; 15].

Мета і завдання статті. Здійснити порівняльні дослідження розвитку університетської автономії та її зв'язку з досягненнями вищої освіти в Україні, Європі та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо набуття автономних характеристик вітчизняними закладами вищої освіти [4; 5].

Виклад основного матеріалу.

Автономія (від грец. незалежність) – право на самоврядування, самостійне, незалежне розв'язання певних питань [1; 3; 6; 8]. Це право, його реалізація активно досліджуються, зокрема, Європейською асоціацією університетів (ЄАУ), що заснована у 2001 р. як неурядова організація й налічує 850 університетів, 34 національних університетських об'єднань 47 країн і сфокусована на європейському просторі вищої освіти (ЄПВО) та європейському дослідницькому просторі (ЄДП) [3; 7; 9; 12; 15].

Загалом автономний статус провідних закладів уявляється природним і зрозумілим. Адже такі інституції є найбільш інтелектуально розвинутими частинами суспільства, локомотивами його розвитку, отже, не потребують надто регламентуючої зовнішньої регуляції, мають високу суспільну довіру та виправдовують її [7]. Крім того, найкращі університети світу є незалежними: наприклад, з-поміж 30 топ-закладів за рейтингами «Таймс» і «Шанхайський» більшість є приватними [14; 16]. Експерти ЄАУ стверджують, що існує кореляція між рівнем автономності та ефективністю діяльності, якістю освіти, ступенем диверсифікації, успішністю інтернаціоналізації. Зокрема, інституційна автономія дає змогу університетам визначати та реалізовувати стратегічні пріоритети відповідно до своїх сильних сторін, і хоча автономія автоматично не приводить до кращої діяльності, однак є важливою необхідністю [9].

Автономія закладів вищої освіти, за висновками ЄАУ, має кілька вимірів – академічний, організаційний, кадровий, фінансовий [9].

До академічного виміру відносять: визначення кількості студентів; відбір студентів; упровадження та припинення програм; вибір мови навчання; вибір механізмів і провайдерів забезпечення якості; визначення змісту програм. Організаційний вимір передбачає: вибір процедури та критеріїв щодо призначення ректора; відставку і терміни повноважень ректорського офісу; уведення та відбір зовнішніх членів органів врядування; визначення академічної структури; утворення юридичних осіб. Кадровий вимір стосується: процедур прийому персоналу; заробітної плати; звільнення працівників; кар'єрного просування. Нарешті, фінансовий вимір передбачає: тривалість і модель фінансування; збереження залишків; запозичення грошей; запровадження плати для вітчизняних та іноземних студентів [9].

За цими вимірами та показниками автономії в межах ЄАУ здійснюють обстеження

рівня автономності закладів вищої освіти в країнах Європи за 100-бальною шкалою [9; 10]. Кількісний вираз автономних характеристик дає змогу визначити взаємозалежність автономності та досягнень вищої школи, об'єктивно схарактеризувати стан університетської автономії та її параметри за різними вимірами.

У цій статті використанні дані результатів обстеження автономії вищих закладів освіти в 26 країнах Європи, у тому числі України, тобто більшості європейських країн, що презентовані на семінарі «Сприяння стійкості та автономії вищих навчальних закладів» [10]. Наведені в згаданому джерелі дані по трьох землях Німеччини не враховані як такі, що не репрезентують усю країну в цілому. За університетські досягнення країн узято рангові місця за проведеними міжнародними рейтингами «Таймс» і «Шанхайський» [14; 16]. Ступінь взаємозалежності характеризувався коефіцієнтом кореляції рангів Спірмена, що обчислювався за методикою, викладеною в роботі [7].

У таблиці 1 наведено систематизовані інтегральні та диференціальні (за вимірами) показники автономії вищих закладів освіти для 26-ти країн, 20-ти країн, що мають топ-заклади за рейтингами «Таймс» (19 країн) або «Шанхайський» (18 країн), 6-ти країн, що не мають високорейтингових закладів, а також для Сполученого Королівства, Франції, Греції та України, які представляють увесь діапазон (від макси-

мальної до мінімальної) університетської автономії.

Таблиця 1 демонструє помірну тенденцію підвищення рівня рейтингових досягнень вищої освіти із збільшенням її автономії. Пересічно 20-країн з топ-закладами мають дещо вищу (67 балів), країни (6) без таких закладів – меншу (61 бал) автономію. На певну слабкість тенденції указує те, що до країн з високорейтинговим університетським потенціалом належать країни як з найвищим (Сполучене Королівство), так і з найнижчим (Греція) рівнем автономії закладів вищої освіти з трикратною різницею. Водночас серед країн без топ-університетського потенціалу є країни з рівнем автономії, більшим за середній (65 балів). За вимірами найвищою є кадрова автономія (73 бали), найменшою – фінансова (60 балів) за середніх і близьких між собою показників академічної (65 балів) і організаційної (64 бали) автономії. Для кадрової автономії її рівень для країн без топ-закладів (74 бали) навіть трішки більший порівняно з країнами з топ-закладами (72 бали). Це може свідчити про некритичність подальшого збільшення автономії при досягненні нею певного достатньо високого рівня. В усіх інших випадках (академічний, організаційний та фінансовий виміри) автономія в країнах з топ-університетським потенціалом переважає: суттєво організаційна (на 16 балів) та академічна (7 балів) і несуттєво фінансова (1 бал).

Таблиця 1

Показники автономії та рейтингу вищої освіти 26 країн Європи

№	Країни, групи країн	Показники автономії за 100-бальною шкалою за вимірами				
		інтегральна	академічна	організаційна	кадрова	фінансова
1	2	3	4	5	6	7
1	26 країн, середнє	65	65	64	73	60
2	20 країн з топ-закладами, середнє	67	66	67	72	61
3	6 країн без топ-закладів, середнє	61	59	51	74	60
4	Сполучене Королівство (1 ранг)	95	94	100	96	89
5	Франція(3–4 ранги)	46	37	59	43	45
6	Греція(15–17 ранги)	33	40	43	14	36
7	Україна (без топ-закладів)	55	51	44	77	46

Кореляція параметрів автономії та рейтингу вищої освіти 20 європейських країн з топ-закладами

№	Кількість країн за рейтингами, (критичне значення коефіцієнта кореляції)	Коефіцієнт кореляції рангів Спірмена за вимірами автономії				
		інтегральна	академічна	організаційна	кадрова	фінансова
1	2	3	4	5	6	7
1	19 країн, рейтинг «Таймс» (Ккр = 0,39)	0,27	0,10	0,23	0,15	0,31
2	18 країн, рейтинг «Шанхайський» (Ккр = 0,40)	0,51	0,34	0,36	0,42	0,31

Стосовно України, то вона має відносно невисокий рівень автономії вищої освіти (55 балів). При цьому рівень кадрової автономії є порівняно високим (77 балів), якому істотно поступаються рівні організаційної (44 бали), фінансової (46 балів) та академічної (51 бал) автономії. Привертає увагу високорейтингова Франція з низькою автономією вищої школи (46 балів).

Обчислення коефіцієнта кореляції рангів Спірмена для взаємозалежності автономії та рангу вищої школи країн з топ-університетським потенціалом також засвідчує слабкість вищезгаданої тенденції (див. *таблицю 2*). Рангова університетська позиція країни за рейтингом «Таймс» з'ясувалася за методикою рейтингу «Шанхайський» [14], тобто враховувалися і найвищі університетські досягнення, і кількість топ-закладів у країні.

З *таблиці 2* видно, що в разі рейтингу «Таймс» кореляція позитивна, слабка і не є вірогідною з імовірністю 0,95 для всіх вимірів автономії: інтегральної, академічної, організаційної, кадрової та фінансової. У випадку рейтингу «Шанхайський» кореляція також позитивна, слабка і для інтегральної

та кадрової автономії є вірогідною. Звертає увагу факт, що за останнім рейтингом кореляція для інтегральної автономії є достовірною і перевершує кореляцію для диференціальних складових автономії за окремими вимірами. Це може означати прояв синергійного ефекту, коли результуюче ціле (інтегральна автономія) більше за окремі частини (академічну, організаційну, кадрову та фінансову автономію), що його складають.

У *таблиці 3* наведено коефіцієнти кореляції рангів Спірмена для попарної взаємозалежності окремих складових автономії за певними вимірами.

З *таблиці 3* неважко побачити, що різні диференціальні (за вимірами) автономії позитивно, приблизно однаково слабо (K_c варіює від 0,36 до 0,46), але, вірогідно, корелюють між собою, за виключенням пари «академічна – фінансова» автономія ($K_c = 0,24$ за $K_{sp} = 0,33$).

Вищезазначені висновки, за загальноєвропейськими обстеженнями, можна перевірити на прикладі окремої країни – Австрії, у якій у 2002 р. була законом (Акт про університети) проголошена та з 2004 р. реально набула чинності пов-

Таблиця 3

Кореляція параметрів автономії вищих закладів освіти за різними вимірами для 26 країн Європи

№	Вимір автономії	Коефіцієнт кореляції рангів Спірмена за вимірами автономії (Ккр = 0,33)		
		організаційна	кадрова	фінансова
1	2	3	4	5
1	Академічна	0,36	0,42	0,24
2	Організаційна		0,40	0,41
3	Кадрова			0,46

Рангові місця університетів Австрії за рейтингом «Таймс» у 2004–2013 рр.

№	Університет	Рангові місця за роками									
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Університет Відня	94	65	87	85-87	115	132-133	195	139	162-163	170-171
2	Віденський університет технології	77	86	138					301-350	251-275	226-250
3	Університет Інсбрука	164	165	186				187-188	201-225	201-225	201-225
4	Університет Граца								251-275	301-350	351-400
5	Університет Лінца								251-275	301-350	351-400
6	Медичний університет Відня									301-350	251-275

на (за виключенням прийому студентів) автономія університетів [11; 13]. Саме в цей період стали публікуватися дані про топ-університети за рейтингами «Таймс» (з 2004 р.) та «Шанхайський» (з 2003 р.) [14; 16]. Тобто можна прослідкувати вплив автономії австрійських університетів на їх світові ранги впродовж від 2003 (2004) до 2013 рр.

У таблиці 4 наведено динаміку рангових позицій університетів Австрії за рейтингом «Таймс», який до 2010 р. включно визначав

200 найкращих університетів, а з 2011 р. – 400 топ-закладів [16].

З таблиці 4 видно, що у 2004–2007 рр. два австрійські топ-заклади (Університет Відня та Віденський університет технології) ще перебували в першій сотні найкращих закладів, однак, починаючи з 2008 р., незважаючи на фактичне розширення їхньої автономії у 2004 р., погіршили позиції за рейтингом «Таймс». Таку ситуацію могла зумовити реструктуризація провідних університетів Австрії шляхом виді-

Таблиця 5

Рангові місця університетів Австрії за рейтингом «Шанхайський» у 2003–2013 рр.

№	Університет	Рангові місця за роками										
		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Університет Відня	84-85	86-87	85	151-200	151-202	152-200	152-200	151-200	151-200	151-200	151-200
2	Університет Інсбрука	201-250	202-301	203-300	201-300	305-402	303-401	201-302	201-300	201-300	201-300	201-300
3	Університет Граца	251-300	202-301	301-400	301-400	305-402	303-401	303-401	301-400	301-400	401-500	401-500
4	Віденський університет технології	251-300	302-403	301-400	301-400	403-501	402-503	402-501	401-500	401-500	401-500	401-500
5	Медичний університет Інсбрука		404-502	401-500	401-500	403-501	402-503	402-501	301-400	301-400	401-500	401-500
6	Медичний університет Граца			401-500	401-500	403-501	402-503	402-501	301-400	401-500	401-500	401-500
7	Медичний університет Відня				201-300	203-304	201-302	201-302	201-300	201-300	201-300	201-300

лення у 2004 р. трьох медичних університетів – Медичного університету Відня, Медичного університету Інсбрука, Медичного університету Граца. На користь такого припущення свідчить і динаміка рангових позицій австрійських університетів за рейтингом «Шанхайський», який визначає 500 найкращих закладів [14], як це показано в таблиці 5.

У таблиці 6 показано зміну переліку і рангових позицій європейських країн за наявності топ-закладів у першій сотні за рейтингом «Шанхайський» з 2003 по 2013 рр. [14].

Таблиця 6

Перелік і рангові позиції країн Європи за наявністю топ-закладів на 1-100 місцях за рейтингом «Шанхайський» у 2003 та 2013 рр.

Місце	2003 р.		2013 р.	
	країна	заклади	країна	заклади
1	2	3	4	5
1	Сполучене Королівство	9	Сполучене Королівство	9
2	Німеччина	5	Швейцарія	4
3	Швейцарія	3	Німеччина	4
4	Швеція	3	Франція	4
5	Нідерланди	3	Нідерланди	3
6	Франція	2	Швеція	3
7	Норвегія	1	Данія	2
8	Данія	1	Бельгія	1
9	Італія	1	Норвегія	1
10	Фінляндія	1	Фінляндія	1
11	Австрія	1	Росія	1
12	Бельгія	1		

З таблиці 6 видно, що за право, по-перше, бути представленим, а по-друге, посісти гідне місце в групі перших 100 закладів за рейтингом «Шанхайський» існує конкуренція, не всі країни її витримують. Вийшли з цього переліку Австрія у 2006 р. та Італія у 2007 р., натомість увійшла Росія у 2004 р., випадала Бельгія у 2004–2009 рр. Порівняно з 2003 р. у 2013 р. кількість країн у такому переліку зменшилася з 12 до 11 (із 16 країн першої сотні місць та загалом 43 країн

за цим рейтингом), хоча частка європейських топ-закладів у цій групі зросла з 31 до 33%. Розширення автономії університетів Австрії у 2002–2004 рр. не забезпечило заклади від виходу з групи 100 найкращих. Частково це можна пояснити, як зазначалося, виділенням у 2004 р. з Університету Відня, Університету Інсбрука та Університету Граца окремих високо-рейтингових медичних університетів.

Загалом за 11-річний період значно посилили свої позиції такі європейські країни, як Франція (з 6-го до 4-го місця) та Бельгія (з 12-го до 8-го місця). Погіршилося становище Швеції (з 4-го до 6-го місця) та Норвегії (з 7-го до 9-го місця). Стабільно утримує лідерську позицію з істотним відривом Сполучене Королівство (1-ше місце). Університети цієї країни характеризуються високим ступенем автономії, мають й інші (наприклад, дослідницько-інноваційні [7]) переваги. Завдяки таким іншим, зокрема дослідницько-інноваційним, перевагам університети Франції, маючи невисоку автономію, у цілому обіймають високі рейтингові позиції.

Висновки та рекомендації.

Аналіз даних щодо рівня автономії та рейтингових досягнень закладів вищої освіти 26 європейських країн, у тому числі України, дає підстави зробити такі висновки.

По-перше, автономія, особливо академічна, організаційна та кадрова, є важливим чинником досягнення університетами високих рангових позицій за провідними міжнародними рейтингами «Таймс» і «Шанхайський».

По-друге, сама по собі автономія, не доповнена іншими розвинутими складовими діяльності, зокрема дослідницько-інноваційною, неспроможна гарантувати конкурентоспроможність закладів вищої освіти. Інакше автономія є необхідною, але недостатньою умовою успішної діяльності вищої школи.

По-третє, порівняння інтегральної автономії та її диференціальних компонентів (академічної, організаційної, кадрової, фінансової) виявляє ефект автономіч-

ної синергії, за якого інтегральна автономія більш впливова, ніж її диференціальні компоненти.

По-четверте, вищій освіті України бракує як автономії, крім кадрової, так й інших ключових складових основної діяльності, насамперед дослідницько-інноваційної [2, с. 5–9; 4; 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. **Луговий В.** Якість вищої освіти: виклик для України [Текст] / Луговий В. І., Таланова Ж. В. // Вища освіта України: Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу»: у 2 т. – 2012. – Т. 1, № 3 (дод. 2). – 134 с.

3. Національний освітній глосарій: вища освіта [Текст] / авт.-укл. : І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін. ; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.

4. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Текст] – К. : НISD, 2013. – 576 с.

5. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344 [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2013. – 4 лип. – № 117.

6. Словник іншомовних слів [Текст] / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. – К. : Гол. ред. Укр. рад. енци., 1977. – 776 с.

7. **Таланова Ж. В.** Докторська підготовка у світі та Україні : монографія [Текст] / Ж. В. Таланова. – К. : Міленіум, 2010. – 476 с.

8. Тлумачний словник української мови [Electronic resource]. – URL : <http://eslovník.com/>.

9. **Estermann T.** Setting the context: University Autonomy & Funding in Europe: ATHENA Workshop Ukraine “Fostering Sustainable and Autonomous Higher Education Institutions», 6 November 2013 [Electronic resource]. – URL : <http://www.eua.be/events/past/2013/ATHENA-Workshop-Ukraine/Presentations.aspx>.

10. **Estermann T.** The State of University Autonomy in Ukraine: an external analysis: ATHENA Workshop Ukraine “Fostering Sustainable and Autonomous Higher Education Institutions», 6 November 2013 [Electronic resource]. – URL : <http://www.eua.be/events/past/2013/ATHENA-Workshop-Ukraine/Presentations.aspx>.

11. **Freismuth E.** Developing autonomy and funding reforms at system level – an example from Austria: ATHENA Workshop Ukraine “Fostering Sustainable and Autonomous Higher Education Institutions», 6 November 2013 [Electronic resource]. – URL : <http://www.eua.be/events/past/2013/ATHENA-Workshop-Ukraine/Presentations.aspx>.

12. Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area. Bucharest Communiqué of EHEA Ministerial Conference, 26–27 April, 2012 [Electronic resource]. – URL : <http://www.ehea.info>.

13. **Mettinger A.** Higher Education Governance in Austria : I2nd International Conference “European integration of Higher Education of Ukraine in the context of Bologna process» (November, 7, 2013, Kyiv, Ukraine) [Electronic resource]. – URL : http://www.ihed.org.ua/images/pdf/7_11_2013_1.pdf.

14. The Academic Ranking of World Universities. Shanghai Jiao Tong University in China [Electronic resource]. – URL : <http://www.arwu.org/>.

15. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education (Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009) [Electronic resource]. – URL : <http://www.bologna2009benelux.org/>.

16. The World University Rankings [Electronic resource]. – URL : <http://www.timeshighereducation.co.uk/>.

По-п'яте, важливий для України досвід Австрії щодо розвитку автономії та вдосконалення мережі провідних університетів свідчить про те, що подрібнення закладів вищої освіти є виправданим лише за умови, якщо новоутворені університети спроможні також бути високорейтинговими.

CITED LITERATURE

1. Comprehensive Modern Ukrainian Language dictionary (with suppl. and add.) [Text] / compiled and edited by V. T. Busel. – K. ; Irpin: VTF “Perun”, 2005. – 1728 p.

2. **Lugovyy V.** Quality of Higher Education: Challenge for Ukraine [Text] / Lugovyy V. I., Talanova Zh. V. // Vyscha osvita Ukrainy (Higher Education of Ukraine): Theme issue “European Integration of Higher Education of Ukraine in the Context of Bologna Process” : in 2 vol. – 2012. – V. 1, № 3 (add. 2). – 134 p.

3. National Educational Glossary: Higher Education [Text] / compiled by: I. I. Babyn, Ya. Ya. Bolyubash, A. A. Harmash etc. ; under the editorship of D. V. Tabachnyk and V. H. Kremen. – K. : TOV “Publishing House “Pleyada”, 2011. – 100 p.

4. On Internal and External Situation in Ukraine in 2013: Annual Address of President to the Supreme Soviet of Ukraine [Text] – K. : NISD, 2013. – 576 p.

5. On National Strategy of Education Development in Ukraine for a Period till 2021: Decree of President of Ukraine on June, 25, 2013. № 344 [Text] // Uryadovyy Kuryer (Governmental Courier). – 2013. – July, 4. – № 117.

6. Dictionary of Foreign Language Words [Text] / under the editorship of memb.-cor. of Ac. of Scien. of YuSSR O. S. Melnychuk – K. : Chief editor of Ukr. Sov. Encyclopedia, 1977. – 776 p.

7. **Talanova Zh. V.** Doctor Degree Worldwide and in Ukraine : Monograph [Text] / Zh. V. Talanova. – K. : Millenium, 2010. – 476p.

8. Comprehensive Ukrainian Language Dictionary [Electronic resource]. – URL : <http://eslovník.com/>.

УДК 37.013.74:378.091

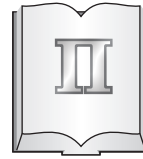
ЗНАЧЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УНІВЕРСИТЕТСЬКІЙ ОСВІТІ

Леся ПАНЧЕНКО

кандидат філософських наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
змісту, філософії та прогнозування
вищої освіти Інституту вищої освіти
НАПН України

© Панченко Л., 2014

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, освітній процес, освіта, університет, ефективний розвиток.

остановка проблеми та її актуальність. Актуальність дослідження проблеми демократизації освітнього процесу обумовлена потребами модернізації освітньої галузі, яка проводиться в останні десятиріччя у європейському просторі і в Україні відповідно з Лісабонськими та Болонськими домовленостями. В основі цього процесу – реальні соціокультурні зміни, що відбулись у світі. Відповідно, іншою – як за змістом, так і за формами організації – має стати підготовка підростаючих поколінь до самостійного життя засобами освіти. Як зазначають аналітики, головною тенденцією змін у галузі університетської освіти є демократизація.

В основі цього процесу – реальні соціокультурні зміни, що відбулись у світі. Відповідно, іншою – як за змістом, так і за формами організації – має стати підготовка підростаючих поколінь до самостійного життя засобами освіти. Як зазначають аналітики, головною тенденцією змін у галузі університетської освіти є демократизація.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Слід мати на увазі, що проблеми демократії як предмета теоретичного розгляду сформувалися на зорі загальної історії людства. Первинні уявлення античних мислителів про демократію були розгорнуті в наступні історичні епохи. Філософсько-політичні твори таких мислителів, як Дж. Локк та І. Кант, є свідченням непереможного прагнення прогресив-

Серед ключових цінностей одне із перших місць у свідомості людства, безумовно, належить демократії. Вона є однією з найбільш суперечливих рис сучасної цивілізації, даючи людству широкі можливості для розвитку, але також породжує низку проблем. Об'єктивно і закономірно, що ефективність втілення на практиці освітніх пріоритетів залежить від всебічності аналізу демократії, її еволюціонування і перспектив. На виконання такого завдання, власне, й спрямоване написання цієї статті.

них мислителів до пошуку тієї єдиної й унікальної моделі суспільного устрою, яка б могла найбільш ефективно забезпечувати свободу життєдіяльності особистості та її самореалізацію.

Загальноновизнаними «класиками демократії ХХ століття» вважають А. де Токвіля, Й. Шумпетера, У. Ростоу, Л. Штрауса, Е. Фегліна.

Серед західних вчених цієї теми торкались такі дослідники, як Р. Арон, Х. Арндт, Д. Боулдуїн, Г. Вінікен, О. Деклорі, Ж. Деріда, У. Джеймс, Дж. Дьюї, В. Зомбарт, Е. Кей, Е. Клаперед, Е. Мейман, Е. Торндайк, З. Фройд, М. Гайдеггер, С. Холл, К. Ясперс.

У сучасній російській та українській літературі помітними з цього напрямку наукових досліджень є роботи таких учених та педагогів, як В. Андрущенко, В. Бабкін, О. Бабкіна, Є. Базовкін, В. Бакіров, В. Бебик, І. Бідзюра, І. Варзар, К. Ващенко, В. Воронкова, М. Головатий, Є. Головаха, В. Горбатенко, В. Денисенко, М. Дмитренко, Г. Зеленько, В. Євтух, А. Карась, В. Кіпень, В. Клімов, А. Кормич, А. Колодій, В. Корнієнко, О. Картунов, В. Кремень, А. Лузан, Н. Латигіна, В. Мельник, М. Михальченко, О. Мироненко, Л. Нагорна, М. Остапенко, В. Пазенок, М. Пірен, Г. Почепцов, І. Поліщук, Н. Ротар, М. Рибачук, Ф. Рудич, С. Рябов, В. Савельєв, О. Скрипнюк, Т. Тараренко, С. Телешун, А. Толстоухов, О. Фісун, Ю. Шайгородський, Ю. Шемшученко, П. Шляхтун, В. Якушик та ін.

І все ж незважаючи на великий обсяг публікацій, проблеми демократії в університетській освіті як в теоретичному, так і в практичному плані залишаються далекими від остаточного вирішення.

Мега статті полягає у філософському обґрунтуванні підстав для вибору оптимальних механізмів здійснення демократії в університетській освіті України.

Виклад основного матеріалу. Демократія як влада більшості (висловлюючись терміном А. де Токвіля, «тиранія більшості») нині здійснюється через інститути представницької демократії. Як зазначають Д. Веймер і Е. Вайнінг, «суспільство підійшло б найближче до прямої демократії, якби мало пра-

во відкликати виборних представників, відповідальних за ухвалення рішень. Тоді відповідальні за ухвалення рішень принаймні виробляли політику з урахуванням динаміки вподобань» [2, с. 186–187]. У перспективі інститути представницької демократії необхідно замінити формами і моделями прямої демократії, яка забезпечить індивідуальну і безпосередню участь громадян у прийнятті загальносуспільних рішень.

Сутність вибору, перед яким стоїть сучасне українське суспільство, великою мірою, полягає в наступному: або не формулювати чітке уявлення щодо ідеологічної феноменології, або зробити вибір на користь західної моделі оперування ідеологічною феноменологією і фактографією.

У другому випадку йтиметься про «відносно плюралістичний» підхід, який декларуватиме ідеологічний плюралізм, але водночас у строгому розумінні не буде плюралістичним, оскільки накладатиме заборону на значну низку ідеологічної пропозиційності, яка ставить під сумнів або робить неможливою актуалізацію потенціалу української держави і суспільства.

Натепер існують три основні підходи до розуміння сутності демократії. Перший визначає її в категоріях джерел влади («волі народу»), другий – її цілей («загального добра»), а третій – процедур, які застосовуються під час правління. На переконання Р. Даля, процедури мають два виміри: боротьбу та участь, на підставі яких і визначається ступінь демократичності політичних систем.

Ця теза поділяється більшістю сучасних фахівців у галузі суспільних дисциплін. Сучасна демократія передбачає обов'язковий контроль громадян над політикою, відповідальне правління, толерантність і відкритість у здійсненні політичних намірів, раціональний дискурс з приводу найважливіших суспільних проблем.

Нині загалом домінує концептуальний підхід американського соціолога Р. Даля, згідно з яким ідеалом сучасної представницької системи є не демократія, а поліархія (влада кількох груп, еліт та прошарків, які ефективно акумулюють представницькі функції). Симетричним відповідни-

ком цього типу ідеалу є «поліархічна» модель. Згідно з Р. Далем, поліархія – це правління меншості, що обирається народом на конкурентних умовах (виборах). Фактично поліархія була притаманна й античним полісам, і середньовічним республікам, і сучасним конституційним державам з усезагальним виборчим правом, і суперництву за владу політичних партій. Демократія ж, на відміну від поліархії, є ідеалом, який передбачає рівну участь усіх громадян в управлінні.

Не вдаючись до численних «за» та «проти» цієї концепції, наведемо зауваження Р. Гароді: теорія винятковості завжди стоїть на заваді діалогу. Іншими словами, якщо поліархія прагне досягти якомога вищої суспільної і корпоративної ефективності, то вона повинна навчитися селекціонувати до владних та управлінських структур усіх рівнів, справді найкращих і найпереконливіших. Але їй не слід акцентувати суспільну увагу на винятковості й природній вищості своїх представників, оскільки, навіть якщо це їй відповідає дійсності, все ж сприймається масовою свідомістю здебільшого негативно.

Утім, різні учасники голосування можуть голосувати за певного кандидата з різних причин. Фактично кандидат, що в усіх важливих питаннях дотримується поглядів меншості, міг би все-таки вийти переможцем. Наприклад, «третина електорату може голосувати за кандидата завдяки його ставленню до торговельної політики, бо саме це питання видаватиметься виборцям найголовнішим, дарма, що їм не до вподоби погляди кандидата на інші питання. Іншій третині електорату може не подобатися позиція цього кандидата з питань торговельної політики, але виборці голосуватимуть за нього завдяки його поглядам на оборонні витрати, бо саме це питання для них найважливіше» [2, с. 187].

Таким чином, кандидат може перемогти, навіть якщо більшість виборців не погоджується з його поглядами на всі питання, зокрема, й на торговельну та оборонну політику. Загальний висновок з цього для демократії такий: завжди, коли люди мусять голосувати за певний пакет політич-

них пропозицій, не кожна конкретна політична пропозиція в тому пакеті, що здобуде перемогу, виражає волю більшості. Навіть велика перемога на виборах не засвідчує, що політика, яка набрала більшість голосів, є «наказом виборців» [2, с. 187].

Це спонукає до суперечливих висновків про недосконалість демократії як механізму суспільного вибору. Треба визнати, що демократичні процеси не завжди дають правдиву оцінку суспільних цінностей. Можливо, надійних суспільних цінностей узагалі не існує, можливо, голосування не здатне виявити їх. Отже, уряди, які начебто виконують «волю народу», не завжди робитимуть добро.

Крім того, доцільність демократичного волевиявлення з приводу багатьох проблем є доволі сумнівною: «Проводити референдум з метою вирішення дуже складних, багатограних за своїм змістом проблем державного керівництва (скажімо, приймати конституцію) практично немає сенсу, оскільки переважна більшість населення не володіє тими знаннями, які необхідні для адекватних оцінок і компетентних рішень у питаннях такого рангу. Не рятую становища і пояснювально-просвітницька робота засобів масової інформації, позаяк насправді вона може виявитися звичайним лобізмом на користь певних партій чи соціальних груп» [5, с. 101].

Зрештою, незважаючи на притаманні їй проблеми, пряма демократія має декілька істотних переваг. Зокрема, можливість участі в політичному процесі заохочує людей цікавитися державними справами. В багатьох випадках це спонукає учасників процесу погодитися із суспільним вибором, проти якого вони виступали, оскільки вони мали змогу оприлюднити свої погляди й проголосувати. Справді, референдуми можуть служити засобом відкласти політичні питання, які поділяють суспільство. Наприклад, референдум 1980 року в Квебеку про суверенітет у тісному зв'язку з Канадою, здається, розмив проблему, що інакше могла б набути вибухового характеру [2, с. 187–188].

Згідно з підходом Й.Шумпетера, політичні системи відповідають нормам демо-

кратії тією мірою, якою їхні представники обираються на основі рівних, чесних і періодичних виборів, під час яких кандидати вільно конкурують за голоси виборців і в яких має право брати участь практично все доросле населення. Таким чином, визначена демократія набуває двох вимірів – боротьби та участі. Саме їх Р. Даль згодом визначив як ключові поняття у своїй реалістичній демократії (поліархії), яка передбачає існування громадянських і політичних свобод – свободи слова, друку, зборів і організацій, що є необхідними для повноцінного здійснення політичної конкуренції і виборчої кампанії.

Це процедурне визначення демократії стосується багатьох індикаторів, які згруповані відповідно до двох вимірів Р. Даля, що, власне, забезпечує можливість оцінки ступеня демократичності політичних систем: системи є настільки недемократичними, наскільки вони не допускають опозицію до виборів або в якій така опозиція є обмеженою чи переслідується, опозиційні газети зазнають цензури і закриваються, а також відбувається маніпулювання голосами виборців та фальшування результатів виборів. Уряди, що виникають на основі виборів, можуть бути неефективними, корумпованими, безвідповідальними та контрольованими різними групами інтересів, нездатними до впровадження політики, необхідної для суспільного блага.

Відтак виникає запитання: наскільки уряд може бути несамостійним і підконтрольним побічним чинникам, щоб при цьому вважатися демократичним? Варто зауважити, що на сьогодні дослідники соціальних дисциплін не мають одностайної думки щодо такої межі. Якщо ще наприкінці 90-х років ХХ століття основним критеріальним аргументом вибору на користь демократичного розвитку суспільства вважався господарсько-економічний успіх і рівень життя, то нині, після того як з'ясувалося, що завдяки паразитуванню на природних багатствах можна забезпечити високий рівень достатку, нехтуючи при цьому елементарними демократичними нормами, правами й свободами, вибір на користь демократії все більше набуває ознак вибору першо-

чергово культурно-цивілізаційного, аксіологічного та етичного.

Слід зазначити, що демократія покликана пронизувати всю політичну систему суспільства: форми державної влади, принципи діяльності громадських організацій, політичний режим і політичну свідомість. Інакше доводиться констатувати наявність квазідемократичних, «гібридно-конвергенційних» соціальних структур і відносин.

Демократизація здійснюється на основі таких принципів, як принцип людиноцентризму, рівних можливостей, співробітництва, різноманітності, відкритості, регіоналізації, громадсько-державного управління, принципу самоорганізації. Суспільство має забезпечити повагу до особистості, яка навчається і навчає, ставлення один до одного за типом – «рівний-рівному», створювати якомога більш справедливий й рівні умови для одержання освіти кожному своєму членові.

Своєрідну серцевину демократизації становить принцип людиноцентризму та рівних можливостей у доступі до якісної університетської освіти. Це означає, що в демократичному суспільстві кожен громадянин, незалежно від його майнового стану, етнопонаціонального походження, типу віросповідання чи конфесійної належності, повинен мати можливість одержання як загальної, так і професійної освіти на будь-якому доступному для нього рівні. Демократизація освіти потребує індивідуальної підтримки незаможних сімей з дітьми і самих дітей та молоді з таких сімей, які продовжують навчання за рахунок державних стипендій, надання гуртожитків тощо. Підбір учнів до навчання в елітарних закладах має здійснюватися не за ознакою соціального походження учнів і студентів, а елітарного в розумінні формування інтелектуальної і професійної еліти суспільства, яка виробляє зразки, орієнтується на вищі рівні діяльності. Демократизація означає, далі, створення гуманістичної парадигми освіти, реалізацію загальнолюдських моральних і духовних цінностей. Особлива увага має бути зосереджена на дітях з особливими потребами, зокрема тих, хто не може на-

вчатися у звичайних умовах, тобто для інвалідів.

Демократія загалом розглядається як участь громадян в управлінні державою. В принципі, це визначення цілком підходить до сфери освіти. Демократизація університетської освіти має забезпечити участь кожного, хто навчається чи навчає, забезпечує чи організовує, підтримує заклад освіти у виконанні його основної функції, в управлінні цим закладом. Останнє здійснюється на основі відкритості, прозорості його діяльності, доступності до інформації, підконтрольності будь-яких сфер чи напрямів роботи. Мова йде про державно-громадський характер управління освітою, задіяння механізмів, які дозволяють керівникові робити те, що передбачено законом, а громадськості – контролювати його діяльність, усе більш активне залучення механізмів самоуправління та самоорганізації.

Перш за все треба зафіксувати обов'язковий і необхідний взаємозв'язок процесів демократизації вищої освіти з відповідним правовим забезпеченням.

Як указує В. Андрущенко в «Роздумах про освіту», ідеологія законотворчості освітянської галузі формується як відлуння трьох головних, відносно автономних соціокультурних потоків: 1) об'єктивно-історично обумовленого потоку українського державотворення; 2) загальноцивілізаційного повороту людства до демократії, ринкових відносин і фундаментальних цінностей; 3) традиційної української національної культури і національної педагогіки [1, с. 138].

Ці «три духовні потоки, синтезовані в єдине ціле, створюють унікальне ідеологічне підґрунтя для формування нормативно-правового поля освіти як демократичної, інтегрованої в європейський і світовий освітній простір, відкритої і толерантної системи» [1, с. 140].

Тому демократизація нормативно-правового поля освіти є найпершою передумовою для ефективного впровадження демократії на всіх рівнях: на рівні управління національною системою освіти, на рівні управління окремим навчальним закладом, на рівні провадження навчально-

виховного процесу. Демократизм законів і підзаконних актів та інших нормативних документів, що регулюють ці процеси, повинен забезпечувати демонополізацію освіти і участь громадськості – у першому випадку, плюралізм, виборність і врахування пропозицій від колективу – у другому, творчість, вільний вибір методів і форм навчання – у третьому.

Усе це в комплексі створює підстави для добросовісної конкуренції між навчальними закладами, завдяки чому підвищується якість освіти. Це з необхідністю визначає й ринкову орієнтацію освіти, без чого механізми конкуренції працювати не можуть. «У цьому зв'язку, – пише В. Андрущенко, – мають бути переосмислені норми, які регулюють не тільки вибір типу чи виду навчального закладу, змісту навчальних дисциплін чи курсів, але й характер самого навчально-виховного процесу, особливо його практичної складової» [1, с. 142].

Демократизація освіти спрямована на формування демократичної культури як основи розвитку громадянського суспільства через реалізацію демократичних принципів в усіх аспектах життя та сприяння розвитку самоврядування.

Виходячи з позицій упровадження демократизації у всі сфери громадського життя, слід зазначити, що на сьогодні ми маємо покоління, яке вже не знайоме з тоталітарним устроєм, але ще не розуміє, якою саме повинна бути демократія. Тому освіта, як головне інформаційне джерело, повинна забезпечити розуміння та усвідомлення демократичних процесів у всіх галузях суспільного буття. Демократизація освіти – найважливіша складова процесу демократизації світової спільноти. Вона стосується й управління освітою, й реалізації навчального процесу. Демократизація проникає й у сам зміст освіти, що все більше орієнтується на реалізацію в її системі невід'ємних прав людини.

Демократизація вищої освіти проявляється через проникнення принципів демократії в усі складові системи освіти:

- структуру навчальних закладів – структура мережі навчальних закладів інтенсивно модернізується, швидкими тем-

пами формується альтернативний (приватний) сектор надання освітніх послуг – від дошкільних установ до закладів післядипломної освіти, урізноманітнення яких повинно розширити можливість вибору особою навчального закладу, який відповідає її можливостям та запитам;

- управління через децентралізацію, розширення прав навчальних закладів з одночасним посиленням громадського нагляду за ними, зростання автономії університетів;

- зміст едукації – освіта має акцентувати не на засвоєнні інформації, а на інтелектуалізації особи, її функціональності (не більше знати, а більше вміти);

- процес навчання – у формі партнерства, гуманізації освіти, формування суб'єкт-суб'єктних стосунків;

- кадрову політику – впровадження ринкових механізмів у процес добору науково-педагогічних кадрів;

- сферу засобів едукації – переорієнтація на засоби індивідуального призначення, які оптимізують самостійну роботу, сприяють розвитку;

- сферу контролю – важливою є відкритість, прозорість і публічність контролю за участю різних суб'єктів освітнього процесу [6, с. 569].

Демократичні процеси в системі вищої освіти мають передусім особистісний вимір. За допомогою демократії людина здатна вливатися на стан справ та перебіг подій у державі., усвідомлювати власні інтереси як органічну складову інтересів суспільних. У своїй глибинній основі жива демократія містить здорову потребу людини до спільної дії з проблемами і варіантами їх розв'язання, з промовами та гучним схваленням чи обуренням і несподіваним виявом власної дотепності, мудрості, зваженості.

Функції політичного освітнього процесу сьогодні дослідники розглядають у поєднанні функцій громадянської і політичної освіти. Як приклад можна навести дослідження російського вченого А. Кулика, наведені в одній з його праць. Він виокремлює три головні функції. Перша стосується формування громадськості, яку можна тлумачити як громадянську політичну соціалізацію.

Друга пов'язана з наданням освіти для професійного заняття політичною діяльністю. І третя спрямована на підготовку дослідників і викладачів політичної науки [4, с. 73–86].

Перша функція є головною, оскільки результат закріплення ліберально-демократичних принципів у культурі залежить від формування високої громадянської самосвідомості українців. Заснова на на загальнолюдських цінностях і нормах, політична освіта сприяє форсуванню громадянськості у молодій людині демократичної політичної свідомості та культури, законослухняності. Серед факторів, які впливають на перетворення індивідуума в повноцінного, активного громадянина, – сім'я, школа, засоби масової інформації. Все це формує почуття громадянського обов'язку і політичної самовпевненості індивідуума в суспільстві.

Друга і третя функції є не менш важливими. Завдяки ним вирішується одне з основних завдань – підготовка політичної та інтелектуальної еліти. Від неї залежить ефективність управлінських рішень. Адже ще давні грецькі мислителі відзначали головне завдання освіти у сфері політики – підготовка резерву політичної еліти до активної державної діяльності [3, с. 178–179].

Сучасна демократична парадигма університетської освіти створює своєрідний фундамент для демократичної політичної освіти. До числа найважливіших належать такі правила. Принцип рівності, який передбачає, що кожний може вчитися і кожний може досягти успіху. Будь-який індивід може, в принципі, одержати вищу освіту. З утіленням останнього принципу в повсякденне життя певні проблеми мають практично всі демократичні держави світу. На думку багатьох дослідників, саме система освіти залишається важливим чинником соціальної стратифікації сучасних суспільств. До основних факторів і механізмів, що сприяють відтворенню нерівності соціальних груп у сфері освіти, частіше за все відносять групування студентів за різними освітніми потоками за підсумками тестів і успішності.

Не менш важливим правилом демократичної системи освіти є принцип діалогу в малих і великих групах, а також викорис-

тання допоміжних засобів діалогу типу газетних статей, який сприяє пошуку істини педагогом і тим, хто навчається, більш глибокому розумінню суті розглянутих питань, аналізованих проблем і постановці нових питань. Одночасно у процесі обміну інформацією робиться акцент на активному слуханні і безупинному процесі зворотного зв'язку. Оперативність відновлення інформації сьогодні зв'язана з таким новим демократичним джерелом одержання знань, яким є світова система Інтернет.

Держава в демократичному суспільстві не має права нав'язувати тому, хто навчається, будь-який світогляд. Але вона зобов'язана зробити все можливе, щоб вільне самовизначення особистості здійснювалося усвідомлено, на основі фундаментальних знань.

Серед основних завдань освітнього процесу – засвоєння політико-правових знань і навичок взаємодії, а також формування системи потреб і установок особистості, які б відповідали цінностям демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко В. П.** Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – 2-ге вид., допов. – К.: Знання України, 2008. – 819 с.
2. **Веймер Д. Л.** Аналіз політики: Концепції і практика / Д. Л. Веймер, Е. Р. Вайнінг. – К.: Основи, 2000. – 254 с.
3. **Карабущенко П. Л.** Политическое образование для становления элит / П. Л. Карабущенко // Полис. – 2000. – № 4. – С. 178–179.
4. **Кулик А. Н.** Способно ли политическое образование в России «открыть» закрытое общество? / А. Н. Кулик // Общественные науки и современность. – 1998. – № 3. – С. 73–86.
5. **Сичевиця О.** Криза демократії і проблема нового розподілу влад / О. Сичевиця // Українські проблеми. – К., 1998. – №2. – С. 98–105.
6. **Щудло С. А.** Механізми забезпечення якості освіти в контексті демократизації освітнього простору / С. А. Щудло // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – Харків: Видавничий відділ ХДУ, 2005. – С. 569.

Висновки. За суттю сучасна освітня модель в Україні є системно-консервативною. Сьогодні необхідно змінити акценти при визначенні показників якості демократичної університетської освіти з оцінки успішності засвоєння конкретної інформації (це лише проміжне завдання політичної освіти) на оцінку рівня таких характеристик, як здатність до продуктивної взаємодії, толерантність, відповідальність, готовність до самостійного вибору, ставлення до демократичних цінностей тощо.

Інституційна демократія передбачає також принципово нову роль представницьких органів навчальних закладів, студентського та шкільного самоврядування.

Вся освітня система має відповідати духу, потребам і цілям демократичного суспільства, бути зорієнтованою на формування активної, автономної, незалежної, уповноваженої, не патерналістської особистості, яка почувається і сприймається суспільством як самостійна цінність, а її інтереси визнаються пріоритетними.

CITED LITERATURE

1. **Andruschenko V. P.** Reflection on Education: Articles, essays, interviews / V. P. Andruschenko. – 2nd edit., added. – K.: Znannya Ukrainy (Knowledge of Ukraine), 2008. – 819 p.
2. **Veimer D. L.** Analysis of Policy: Concept and Practice / D. L. Veimer, E.R. Vaining. – K.: Osnovy (Bases), 2000. – 254 p.
3. **Karabushchenko P. L.** Political Education for Elite Formation / P. L. Karabushchenko // Polis. – 2000. – № 4. – P. 178–179.
4. **Kulyk A. N.** Is Political Education in Russia Able to "Open" Closed Society? / A. N. Kulyk // Social Sciences and Contemporaneity. – 1998. – № 3. – P. 73–86.
5. **Sychevtytsya O.** Crisis of Democracy and Problem of New Distribution of Power / O. Sychevtytsya // Ukrayinsky Problemy (Ukrainian Problems). – K., 1998. – № 2. – P. 98–105.
6. **Schudlo S. A.** Mechanisms of Quality Education Assurance in the Context of Educational Area Democratization / S. A. Schudlo // Methodology, theory and practice of modern society sociological analysis. Collect. of scient. works. – Kharkiv: Publishing Department of Kh.S.U., 2005. – P. 569.

Сергій БАБІЙ

кандидат філософських наук, викладач кафедри іноземних мов природничих факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ключові слова: людина, освіта, наука, культура, модернізація, демократизація, конкурентоспроможність.

Аналізуються основні напрями модернізації української освіти як відповідь на виклики глобалізації, інформаційної революції та інших глобальних змін сучасного суспільства; автор зосереджує увагу на конкурентності освіти, її науковій забезпеченості, якості, відкритості, демократичності тощо; на запитання про готовність українського суспільства до здійснення модернізаційних змін в освіті автор дає позитивну відповідь за умови політичної волі держави і суспільства.

УДК 37.014.544

ОСНОВНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

© Бабій С., 2014

Актуалізація освітньої проблематики як у теоретичному, так і в практичному вимірі обумовлена низкою глобалізаційних змін сучасного суспільства. Головною темою дослідницької діяльності науковців викристалізовується тема «модернізації освіти». Між тим, на питання: «Якої саме освітньої моделі потребує наше суспільство?», «У яких напрямках здійснювати її модернізацію?» – остаточної відповіді ще немає. Зважаючи на фатальність цих питань, зупинимося на їх розгляді більш детально.

Як зазначають аналітики, перший напрям модернізації вітчизняної освіти має розгортатись у напрямі підвищення її конкурентності у європейському просторі і в світі. Конкурентність має бути критерієм якості, ефективності й, зрештою, потужним рушієм змін у цій галузі. Очевидно те, що в країні є попит на якісну освіту – не дарма молоді українці їдуть здобувати якісну освіту за кордон (у європейські країни та США). У цьому плані особливого значення набуває позитивний зарубіжний досвід, особливо досвід США, у сфері науково-технічного прогресу, формування інноваційної економіки (економіки знань) та інтеграції науки й освіти.

Вельми показовий приклад такої інтеграції демонструють американські університети [2]. Гарвард, Йель, Стенфорд, Берклі, Принстон та багато інших відомі всьому світові, і не тільки завдяки якісному рівню наданої освіти, їх суспільна та соціально-економічна роль залежить і від проведених передових наукових фундаментальних та прикладних досліджень. Зрозуміло, на сьогодні наші університети (навіть IV рівня акредитації) зрівнялись з американськими аж ніяк не зможуть, але орієнтуватися на їх принципи організації навчальної та наукової діяльності неодмінно треба.

Другий напрям модернізації освіти може бути означений як пріоритетність освіти та науки як у структурі державного бюджету, так і в структурі бюджету домогосподарств.

Держава потребує відходу від ідеології освіти як певного придатка до решти сфер суспільного й державного життя, що забезпечує їхні поточні потреби. Освіта в цивілізованому світі має статус творця майбутнього нації, своєрідної проєкції суспільства в майбутнє. Через це її пріоритети, а відтак і пріоритети фундаментальних наук, без яких немислимий науково-технічний прогрес, мають відігравати в ієрархії державного будівництва чи не найперші ролі. «Важливий аспект стратегії освіти стосується ролі *наукової раціональності* як головної складової, – зазначає В. Кремень, – котра визначає зміст сучасної освіти. Тенденція постіндустріального розвитку така, що наукова раціональність, хоча її історичний тип сьогодні змінюється, зберігає високий ціннісний статус і набуває нових соціальних функцій» [3, с. 241].

Але й суспільство не повинно стояти осторонь – кожна сім'я (домогосподарство) має усвідомити, що витрати на освіту не повинні сприйматись як марнотратство, навпаки, мають бути пріоритетними в сімейному бюджеті (як це спостерігається в США). Оборонцем стандартів якості й доступності освіти, її певної самодостатності повинен стати середній клас, адже його соціальні успіхи завжди були безпосередньо

пов'язані із самодостатністю, фаховістю та індивідуалізмом. У Європі саме середній клас змусив державу до демонополізації освіти й дотримання її елементарної автономності. Так само потрібно формувати суспільну повагу до благодійності у сфері освіти – великий бізнес має усвідомити, що спрямування грошових потоків у наукову та освітню сферу творить фундамент процвітання самого бізнесу та країни загалом.

Як слушно зазначає В. Кремень, «модернізуючи освіту, маємо по-новому відповідати на ряд запитань: чого навчати, як учити, на чому вчити, скільки вчити...» [4]. На сьогодні недостатньо, щоб освіта відповідала вимогам сучасності, вона має випереджати розвиток суспільства. Наступний аспект стратегії освіти – *інтеграція наукових досліджень і освіти*. Вона набуває сьогодні особливої значимості, якщо врахувати зміну образу сучасної науки і типу наукової раціональності. Очевидно, знання має бути центром навчання, а нові етичні мотиви виникатимуть у рамках нової парадигми знання і формуватимуться поступово, у міру освоєння в масштабах, що розширюються, *людинорічних систем* – у міру виникнення нових соціальних технологій, біотехнологій, розвитку генної інженерії, глобальних інформаційних мереж [3, с. 242].

Третім напрямом розбудови модерної та ефективної освітньої моделі має стати її відкритість. Така властивість означає вільну від бюрократичних завад мобільність як освітань, так і учнів поміж різними закладами та країнами (навіть дещо подібний до вільного обігу валют). Освіта посідає першорядне значення в процесі формування й утвердження загальнолюдських суспільних цінностей. «Насамперед це стосується такої актуальної для України проблеми, як перехід від тоталітаризму до демократії й відкритого суспільства, соціально відповідальної держави. Відкрите демократичне суспільство неможливо побудувати на зразок промислового підприємства чи аграрного комплексу – його можна лише духовно виростити в собі і своїх дітях» [5, с. 222].

Це стане можливим, якщо всі учасники системи освіти довіряють якості та спроможності закладів освіти виробити спільні стандарти якості. За допомогою Болонського процесу вітчизняні освітяни спромоглися виробити спільну оцінну шкалу з європейськими університетами й ліцеями, але так і не узгодили спільної шкали якості, через що українські дипломи та сертифікати на Заході, за поодинокими винятками, і досі не визнаються. Європейський вектор розвитку нашої освіти достатньо природний, але його сутність полягає не так у копіюванні західних практик, як у відновленні тих європейських традицій, що були втрачені й блокуються нині рудиментами пострадянської системи (яка воліє радше до профанації, аніж до модернізації).

Четвертий напрям модернізації вітчизняної освіти – перехід до особистісно-орієнтованого навчання. Такий тип навчання має заохочувати евристичний підхід, згідно з яким учать як *думати* (способи вирішення проблем), а не *що думати* (заучування готових відповідей). Результатом такого типу навчання має стати «школа розуміння», креативність учнів, інноваційне мислення. Нова система освіти має ґрунтуватись на освітянській стратегії модернізації змісту, методів і форм освітнього процесу з урахуванням таких факторів, як *відкритість, самоорганізація, саморозвиток, самоуправління, нелінійність і креативність мислення*. Ці чинники мають визначити вибір *принципів* (нелінійність, інноваційність, самоорганізація), що будуть покладені в основу розробки технологій навчальної діяльності та забезпечать нестандартні підходи до навчання і оцінювання, повноту та високу якість предметних знань, професійне становлення і професійну адаптацію майбутнього фахівця. А розпочати цей перехід вітчизняні фахівці радять із боротьби зі *списуванням та плагіатом* («інтернет-клонування» курсових, дипломних і магістерських робіт стало загальнонаціональною проблемою).

Проте В. Кремень радить не забувати, що «найголовніше завдання реформуван-

ня, модернізації освіти... є демократизація відносин між учасниками навчального процесу та формування поважного ставлення суспільства до школи, до конкретного учня, конкретного викладача, освіти в цілому» [7, с. 3–4]. Ця проблема важлива і з такої точки зору, що Україна є багатонаціональною державою, яка зовсім недавно позбулась колоніального статусу. Для подолання комплексу соціально-культурних викликів такого становища академік закликає до впровадження елементів мультикультурної освіти в Україні. Мультикультурна освіта – освітня стратегія, яка являє собою послідовні навчальні процеси з метою вирішення освітніми засобами проблем, що виникають у суспільстві в процесі еволюції національних держав та постколоніальних міграційних процесів [5, с. 223]. Він визнає такі найбільш важливі функції мультикультурної освіти:

- 1) створення нового освітнього середовища як важливого стабілізуючого фактора громадянського суспільства; 2) зниження міжетнічної напруженості; 3) виховання толерантності у взаємовідносинах представників різних культур [5, с. 223].

П'ятий напрям – налагодження системи соціальних ліфтів відповідно до рівня та якості отриманої освіти. Це означає комплекс заходів з налагодження механізмів кар'єрного росту та підвищення соціального статусу особистості залежно від здібностей освічених молодих людей. Замість існуючої вже досить тривалий період (з часів СРСР та у пострадянські часи) системи кар'єрного зростання та залежності статку від походження та багатства батьків, потрібно розбудувати систему доступу до соціально-економічних благ і вищих посад за показником рівня та якості отриманої освіти (враховуючи освітній рівень, наявність наукових ступенів, міжнародного та національного рейтингу ВНЗ тощо). Для цього потрібні реформи в соціальній політиці і в освіті, інакше суспільству загрожує тотальна апатія, оскільки демотивує значну кількість населення (молодь зневірюється в не-

обхідності якісної освіти, старше покоління не вірить у соціальну справедливість).

Шостий напрям – упровадження ефективного процес-орієнтованого управління освітою, яке передбачало б встановлення принципу керівництва не людьми, а процесами. Дотепер в Україні панує жорстко централізована система управління освітою, а принцип загальності панує над педагогічною громадськістю та освітянськими інституціями, сковує їх ініціативу. Політики та бюрократія, які визначають характер реформування освіти, бояться її децентралізації – основного шляху її урізноманітнення, оскільки це може припинити використання освіти як «владного ресурсу». У підсумку Міністерство освіти і науки повинно реформуватися на зразок кращих зарубіжних аналогів і стати *урядовим інститутом*, що визначає політику країни в освітянській діяльності. Поки що існуючий елемент урядування в освіті виконує функції завідувача великим господарством (розподіл коштів, приміщень, земель тощо), державного методичного центру (централізоване забезпечення програмами, підручниками та контроль їх змісту), наглядача за лояльністю до чинної влади тощо. Здійснюючи безперервний моніторинг взаємодії ринку праці та сфери освітянських послуг, оновлене міністерство має впливати на ці процеси за рахунок спрямування бюджетних ресурсів на стратегічно важливій (для суспільства, держави, народного господарства) освітянські проекти й програми. Передусім потрібно утримувати баланс між потребами економіки та кількістю і якістю фахівців, підтримувати обдаровану молодь, стимулювати зростання рівня професорсько-викладацького складу, надавати адресну допомогу в доступі до освіти малозабезпеченим прошаркам населення тощо.

У результаті стане реальністю досягнення саморегуляції освітньої системи не на основі бюрократичного тиску на навчальні заклади, а за результатами вільної конкуренції закладів освіти, постане можливість оволодіння сучасними методами управ-

ління в освітній реальності, яка постійно ускладнюється та безперервно оновлюється. У зв'язку з цим вітчизняні фахівці (П.Ю. Саух та ін.) закликають подолати так званий «ком'юніті-розрив», той соціально-психологічний бар'єр, який пов'язаний з жорсткою демаркацією державного і громадського управління освітою, чого, між іншим, вимагає вітчизняна законодавча основа розвитку системи органів самоврядування в освіті. Закон України «Про освіту», у якому проголошено перехід від державної до державно-громадської і громадсько-державної форм управління освітою, спонукає до того, щоб справа освіти і виховання молодого покоління стала турботою всього суспільства. Успішність реформування освіти вітчизняні дослідники звели до формули, згідно з якою освітнім організаціям потрібно акумулювати ресурси і спрямовувати їх на розвиток справи; переходити до демократичних форм управління закладами; освоювати кращий зарубіжний досвід, орієнтуватись на новітні світові тенденції розвитку освіти [7, с. 17].

Пріоритетні напрями реформування освіти з метою її всебічної модернізації провідні вчені НАПН України визначають таким чином: «забезпечення всебічної готовності громадян до здобуття освіти будь-яких рівнів; досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних дисциплін гуманітарного та профільного циклів; створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і можливостей їх удосконалення шляхом перепідготовки та підвищення кваліфікації» [7, с. 146].

Основними шляхами реформування освіти в Україні у Програмі визначено: створення у суспільстві атмосфери загальнодержавного сприяння розвитку освіти; подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей, відірваності від національних джерел; забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження сучасних технологій та науково-методичних досягнень; відхід від засад авторитарної педагогіки, підготовка нової генерації педагогіч-

них кадрів; реорганізація існуючих та створення навчально-виховних закладів нового покоління, радикальна перебудова управління сферою освіти, формування нових економічних основ системи освіти; інтеграція освіти і науки, активне залучення до навчального процесу наукового потенціалу навчальних закладів і науково-дослідних установ; створення нової правової і нормативної бази освіти [7, с. 146–147].

Таким чином, основні проблеми вітчизняної освіти мають знайти такі варіанти вирішення: 1) підготовка педагогічних кадрів має досягти фахового та вікового балансу; 2) заробітна плата освітян повинна виступати до рівня розвинутих країн; 3) система управління і фінансування освіти стане подібною до кращих європейських зразків; 4) освіта отримає матеріально-технічну базу, яка відповідає сучасним вимогам; 5) інваріантний доступ до якісної освіти; 6) удосконалене правове поле освітнього законодавства; 7) оптимальна комерціалізація освітніх послуг і подолання корупції на всіх рівнях; 8) підвищення якості освіти та ефективна система громадського та фахового контролю освітньої підготовки; 9) інноваційні методи і підходи до навчання; системне оновлення його змісту; 10) забезпечення навчальною літературою, інформаційно-технологічними ресурсами тощо на всіх рівнях системи освіти; 11) соціальний престиж освіти та сприйняття його як інвестиційної частини державного бюджету.

Тож знову звернімося до тлумачення самого слова «модернізація» та контексту його розуміння у вітчизняному дискурсі. Це слово має, як виявляється, два основні значення, які можуть не збігатися змістовно. Модернізація (*modernisation*) у першому значенні – вдосконалення, зміна відповідно до сучасних умов; у той час як у другому – надання явищам минулого образу їм невластивого, *осучасненого* [1]. Деякі консервативні діячі освіти та науки по-

ряд з корумпованими чиновниками воліли б, аби реформування вітчизняної освіти звелось до осучаснення певних формальних її ознак (наприклад, запровадження кредитно-модульної системи оцінювання, ступенів магістра тощо) та збереження «традиційних» ознак – авторитарної педагогіки, державного диктату, корупційних схем «надання освітніх послуг». Проте більшість діячів та теоретиків освіти воліли б реформувати її по суті – вдосконалити, змінити зміст, методи, принципи навчання відповідно до сучасних умов глобалізованого людства та інформаційного суспільства.

Насамкінець потрібно поставити принципове питання: Чи здатна Україна модернізувати власну освіту (а з нею і все суспільство)? На нашу думку, фундаментальних соціокультурних, економічних та світоглядних перешкод для цього не існує. Навіть низка азійських країн, де існували тисячолітні традиції бідності та неграмотності, зробили наприкінці ХХ століття разючі успіхи в розвитку економіки та освіти. Якщо до цього ситуацію описували таким чином: «Мільйони неграмотних людей обробляють свої поля дідівськими традиційними засобами, працюють в майстернях таким же чином, мільйони хворих вірять у владу чар і талісманів, а не в методи сучасної діагностики та терапії» [8, с. 501]. Нині ж ці країни називають «азійськими тиграми» за економічний потенціал, а науково-технічний рівень їх освіти не викликає сумнівів. Україна ж має доволі високі показники не тільки грамотності населення, а й відсоток тих, хто отримав вищу освіту, тому стартові умови для здійснення модернізації освіти доволі сприятливі, значно краще тих, у яких починали «азійські тигри». Для цього потрібна лише політична воля держави і суспільства – забезпечити можливість освітянам здійснити саме такі реформи, які б не імітували модернізацію освіти, а наповнили її реальним змістом змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Исторический словарь галлицизмов русского языка / Н. И. Епишкин. – М., 2010. – С. 111.
2. Исследовательские университеты США: механизм интеграции науки и образования / под ред. проф. В. Б. Супяна. – М. : Магистр, 2009. – 399 с.
3. **Кремень В. Г.** Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
4. **Кремень В. Г.** Модернізація освіти – важливий чинник соціального, економічного і політичного розвитку України [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень // Вісник НАН України. – 2001. – № 3. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/All/herald/2001-03/7.htm>
5. **Кремень В.** Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко – К. : Знання України, 2013. – 415 с.
6. **Кремень В. Г.** Освіта і наука України: шляхом модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
7. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття / авт. кол. : В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін. ; [за заг. ред. В. Литвина]. – К. : Навч. книга, 2003. – Кн. 1 : Пріоритет інтелекту. – 639 с.
8. **Огурцов А. П.** Образы образования. Западная философия образования. XX век / А. П. Огурцов, В. В. Платонов. – СПб. : РХГИ, 2004. – 520 с.

CITED LITERATURE

1. The historical dictionary Gallics in Russian / Epishkin N. I. – M., 2010. – P. 111.
2. Research universities of the USA: the mechanism integration of science and education / under the editorship of prof. V. B. Supjan. – M. : Magister, 2009. – 399 p.
3. **Kremen V. G.** Synergetics in education: a context homocentrality: the monography / V. G. Kremen, V. V. Ilyin. – K. : Pedagogical thought, 2012. – 368 p.
4. **Kremen V. G.** Modernisation of education – the important factor of social, economic and political development of Ukraine [Electronic resource] / V. G. Kremen // Bulletin NAS of Ukraine. – 2001. – № 3. – Access mode : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/All/herald/2001-03/7.htm>
5. **Kremen V.** Ukraine: identity during a globalisation time (sketches of interdisciplinary research) / V. Kremen, V. Tkachenko. – K. : Knowledge of Ukraine, 2013. – 415 p.
6. **Kremen V. G.** Education and science of Ukraine: a modernisation way (the facts, meditations, prospects) / V. G. Kremen. – K. : Ed. "Gramota", 2003. – 216 p.
7. Scientifically-educational potential of the nation: a sight in the XXI st century / Autors : V. Litvin (head), V. Andrushchenko, S. Dovgy etc. – K. : the Educational book. 2003. – Book 1 : an intelligence Priority. – 639 p.
8. **Ogurtsov A. P.** Images of education. The western philosophy of education. The XX-th century / A. P. Ogurtsov, V. V. Platonov. – SpB. : RXSI, 2004. – 520 p.

Віолета СКИРТАЧ

кандидат філос. наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних та правових наук Донбаського державного педагогічного університету

Олександр ПЕРІГ

кандидат техн. наук, ст. викл. кафедри технічної механіки Донбаської державної машинобудівної академії (м. Краматорськ)

Ключові слова: суб'єкт, антипсихіатрія, викладання філософії, екзистенція, феноменологія, свідомість, божевільня.

У статті показано, яким чином розгляд концепцій суб'єкта в антипсихіатрії, з екзистенційної точки зору, може відповісти на актуальні питання про природу психічного захворювання та слугувати як певна методологія психології і дефектології, бути актуальним для студентів відповідних факультетів. Доведено, що класична психіатрія дає помилкове уявлення про внутрішній світ божевільного суб'єкта, отже, єдиною можливою формою осягнення особистісного в людині є екзистенціальна феноменологія. Показано, що, незважаючи на те, що поведінка божевільного суб'єкта є асоціальною та аморальною, вона слугує маніфестацією антропологічної безодні, яка може відкритися кожному за певних обставин. Стани розірваності притаманні і звичайним індивідам, особливо в екстремальних ситуаціях, але у людей з альтернативним сприйняттям це є базовою орієнтацією у житті, яка дозволяє в ілюзорній формі зберігти внутрішнє "Я" від вторгнення в нього зовнішньої реальності. У статті визначено спосіб демонстрації студентам феноменологічної доцільності зображення світу людини, у тому числі і божевільної, що не визначається в наукових понятійних конструкціях, а може бути тільки особистісно витлумаченим. На противагу уявленням, притаманним ортодоксальній традиції, показано, що не існує нормальної, однакової для всіх реальності. Шляхом встановлення меж розуму і божевілья філософія визначає не лише божевілья, але й сам розум, який постає як антропологічний норматив.

УДК 378.096+376.3+376.4+168.522+159.972+616.89

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТА В АНТИПСИХІАТРІЇ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ

© Скиртач В., Періг О., 2014

остановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

На сьогодні у масовій свідомості склалося враження про те, що філософія є чимось абстрактним, не пристосованим до конкретної практичної діяльності, у тому числі й діяльності професійної. Часто, на жаль, філософія як навчальна дисципліна виправдовує найгірші сподівання, залишаючись на недосяжній височині для студентів, демонструючи їм лише прекрасні теоретичні узагальнення, не співвіднесені з реальними фаховими потребами студентів.

Проте цілком очевидним є те, що для студентів психологічних і дефектологічних факультетів сучасна філософія важлива як певна методологія психології взагалі й психіатрії зокрема, яка має відповісти на актуальні питання про природу психічного захворювання, подолати позитивістське уявлення про людину та хворобу, показати гуманістичний зміст антипсихіатрії, яка змінила ставлення до захворювання та сприяла подоланню відчуження психічно хворого від суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спираються автори. ХХ століття позначилося певним синтезом філософії та психіатрії. Філософія відкрила для себе божевілья як інструмент осягнення людини і світу, а психіатрія запози-

чила філософську методологію. Результатом такого синтезу можна вважати, між іншим, і виникнення антипсихіатрії. Ключовими проблемами, які піднімає антипсихіатрія, визнаються проблеми усунення психіатрії як форми соціального контролю, проблеми екзистенціальних передумов психічного захворювання, онтологічного статусу психічного захворювання, місце божевільного в суспільстві, придушення особистості та функціонування інститутів влади, особливостей міжособистісної взаємодії тощо.

Саме з цієї причини її контекстуальні дослідження є найбільш поширеними. Тому варто розглянути становлення антипсихіатрії, оскільки саме у ньому, на наш погляд, присутні чисельні невиявлені інтенції, які є актуальними як для сьогодишніх філософських дискусій, так і для сучасних соціально-політичних реалій. Становлення антипсихіатрії та окремі роботи її видатних представників – Р. Лейнга, Купера, Т. Саса, М. Фуко – досліджували такі автори, як М.Т. Берлім, О.А. Власова, О.В. Косілова, О.А. Ромек, М.П. Флек, Р. Портер, Г. Фриман та ін. В Україні роботи, присвячені антипсихіатрії, нечисленні (до них відносяться дослідження Д. Єсипенка); розгорнутий аналіз антипсихіатрії до цього часу не робився, немає жодного спеціального монографічного дослідження, що стосується цього руху. Виключення складають досить змістовні дослідження філософії М. Фуко В. Загороднюком, М. Лук'янцем, В. Ляхом та ін. Роботи, у яких аналізується концепція суб'єкта в антипсихіатрії з екзистенційної точки зору і, більш того, значення цієї теми при викладанні філософії на психологічному та дефектологічному факультетах, відсутні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме тому метою нашої статті є дослідження того, яким чином протягом викладання проблеми концепції суб'єкта в антипсихіатрії з екзистенційної точки зору філософія може бути застосованою для реальних професійних потреб студентів дефектологічного та психологічного факультетів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Для виконання поставленого завдання необхідно показати зв'язок концепції суб'єкта в антипсихіатрії з екзис-

тенційної точки зору та влади. Влада у цьому контексті розглядається не тільки як форма придушення, що здійснює насильницьке формування людського індивіда, але й як форма структурування та пізнання реальності. Різноманітні форми влади виявляються пов'язаними з певним знанням, і насамперед знанням того, що таке людина. Зрозуміло, щоб виробити таке знання, необхідно провести демаркаційну лінію між людиною і нелюдиною, а це стає можливим тільки шляхом підключення поняття норми. Свого часу Т. Сас зауважував, що основною догмою психіатрії є визнання того, що небажана поведінка є хворобою, що примус є лікуванням і що ізоляція людей, винних у злочинах, є милосердною та науковою формою терапевтичного правосуддя [6, с. 48].

Ізоляція, яка існувала в соціальній історії та картезіанській рефлексії, охоплювала все поле іншості, не розрізняючи божевільних та бідних, хворих та злодіїв. Усе, що є аномальним стосовно самототожності Розуму, вкривалося непрозорою тінню ідентичності та гомогенності, які уявлялися дзеркальним відображенням самого когито. Отже, справа міститься у тому, щоб показати студентам феноменологічну доцільність зображення світу людини, у тому числі й божевільної, який не має зводитися до наукових понятійних конструкцій, а повинен витлумачуватися у її власних термінах. Усупереч уявленню, властивим ортодоксальній традиції, потрібно довести, що не існує нормальної, однакової для всіх реальності. Світ божевільного – осмислений світ, навіть якщо ми його не розуміємо.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Для висвітлення цієї проблеми потрібно залучити потужну західноєвропейську традицію, що сягає своїми коренями до С. Кіркегора, який висував ідеї віри як протилежності домінуючим на той час гегелівським ідеям раціоналізму, тоталітарної причинності. На думку датського філософа, раціоналізм схоплює лише поверхню, не проникаючи у людські глибини, не осягаючи всі її грані і виміри, передусім пов'язані з духовністю. Тільки в ситуації щирої мотивації, найчастіше пов'язаної з граничним стражданням і відчаєм, у людини дійсно виявляється бажан-

ня дійти у дослідженні самого себе до самої глибини. Тим самим С. Кіркегор привніс у філософію питання не тільки про те, чи варто бути людиною взагалі, а й про те, якою їй бути.

З іншого боку, потрібне залучення феноменологічної версії філософії, яка здійснила більший вплив на психологію і психіатрію, ніж будь-який інший напрям протязом усього існування філософії. Критикуючи позитивістську та натуралістичну філософію й експериментальну психологію за їх природничо-науковий детермінізм, Ед. Гуссерль вважав, що зведення духовного життя людини до об'єктивних факторів і тілесних вимірів неминуче веде до кризи наук про людину і, як наслідок, до панування ірраціоналізму.

Гуссерль відкидав детерміністський принцип витлумачення психічних явищ через те, що суб'єктивний смисл та причинність виключають один одного. Феноменологічна традиція виходить з того, що об'єктивістські концепції не дають правильного розуміння внутрішнього світу невротика. Суб'єкту, у тому числі і психічно хворому, надано те, що спрямовує його в світі, можливості, які ним реалізуються, певна налаштованість.

Свідомість завжди є свідомістю про щось, і самим актом трансцендування вона конституює світ і саму себе. Відхилення від норми означає створення нової норми. Свідомість завжди є усвідомленням, переживанням предмета, а предмет є тим, що виявляється лише в акті свідомості, висвітлює, конституює його буття. Отже, функція людської свідомості утворюється як актом переживання і тим предметом, на який спрямований даний акт покладання сенсу. Це два полюси будь-якого феномена: якщо виключити один, то зникне й інший. Буття і свідомість, мислиме і думка одне без одного не існують. Через те завдання психолога-феноменолога Гуссерль бачив у спостереганні інтенціональних актів, які конституюють предмет. Ці акти пов'язані один з одним не каузальними зв'язками, а мотиваціями.

Прямуючи у річищі такої феноменологічної традиції, Л. Бінсвангер вважає, що маніакальна «норма» є спільною для всіх світів, які конструюються маніакальною свідомістю, і в цьому сенсі хворий психо-

зом живе у своєму власному світі. Бінсвангер аргументовано доводить, що всі невротичні прояви відбуваються через те, що «буття-в-світі» має особливу «конфігурацію», яка створюється ще в дитинстві. Одне осмислене переживання слугує можливістю для іншого, але не визначає його причинно. Свідомість являє собою потік переживань, і метою психолога стає опис цієї абсолютної єдності, зв'язності свідомості. У зв'язку з цим не можна залишити поза увагою і той факт, що існує достатньо виражена співзвучність між ідеями філософії екзистенціалізму, екзистенціальної психотерапії і східними духовними практиками. Як зазначає Р. Мей, «і там, і там ми бачимо дослідження онтології, вивчення буття. В обох течіях ми зустрічаємо пошук такого ставлення до реальності, яке дозволило б усунути розрив між суб'єктом і об'єктом» [4, с. 124].

Своє адекватне відображення ідеї екзистенціальної психотерапії знайшли в русі, який отримав було назву «антипсихіатрія». Антипсихіатрія виникла на початку 1960-х років у Великобританії і отримала поширення в Європі. Вона об'єднала в собі декілька тисяч психіатрів, філософів, громадських діячів, колишніх пацієнтів психіатричних клінік тощо, які ставили перед собою мету ліквідувати ряд медичних інститутів, особливо психіатричні клініки, які є породженням репресивного апарату капіталістичного суспільства. Виникнення антипсихіатрії у цілому пов'язане зі сплеском у 60-х рр. ХХ століття політичної активності, студентських виступів тощо, що торкнулося і сфери психічного здоров'я. Засновники цього руху були активними борцями за права психічно хворих людей, противниками психотехнологічних зловживань, і тому, навіть у тому випадку, якщо певна антипсихіатрична теорія і не містила явних відсилань до марксизму, елементи останнього все одно в ній були присутні. Підкреслюючи, що антипсихіатрія є не тільки медичною, але й ідеологічною, філософською, соціально-політичною доктриною, М. Кельнер і К. Тарасов указують, що «її прихильники своєю головною метою вважають ліквідацію історично сформованої клінічної психіатрії, яка розглядається ними як знаряддя політичного насильства над особистістю людини,

як антигуманний, репресивний апарат буржуазної держави» [6, с. 171].

У антипсихіатрії на Заході схильні бачити цілісний феномен, що виражає синтез філософії, політики, клініки тощо. Видатними представниками цього руху були Р. Лейнг, Д. Купер, Т. Сас, М. Фуко та ін.

Р. Лейнг вважав, що екзистенційна феноменологія повинна не тільки дати опис внутрішнього досвіду особистості, а й встановити місце цього досвіду в контексті цілісного «буття-у-світі». Поняття клінічної психіатрії та психопатології Лейнг вважав абсолютно неприйнятними для розуміння людини, оскільки вони розбивають цілісність людського існування на дихотомію фізичного і психічного, душі і тіла. Так, природничонаукові дані розкривають закономірності функціонування людини як біологічного організму, але вони не дають розуміння її життя як особистості. Тому сучасні Лейнгу психологія і психіатрія дають помилкове уявлення про внутрішній світ пацієнта. Отже, єдиною можливою формою осягнення особистісного в людині є екзистенціальна феноменологія. Єдиним шляхом осягнення світу божевільного Лейнг вважає занурення в «його світ». Важливо відзначити, що при цьому «божевілья» розуміється як характеристика міжособистісних стосунків, що виникає залежно від зрозумілості або незрозумілості суджень і дій. Людина розглядається як божевільна тоді, коли вона радикально розходиться з суспільством у осмисленні усього, що відбувається. Так само, як і його попередники, Лейнг спирався у своїй концепції на гайдегерівську онтологію, але ввів ряд нових положень. Так, головною умовою «онтологічної безпеки» він вважає здатність бути автономною індивідуальністю, яка наділяє людину одночасно самоідентичністю і здатністю вступати в спілкування з іншими. Індивідуум у звичайних умовах життя може відчувати себе скоріше нереальним, ніж реальним; у буквальному сенсі слова швидше мертвим, ніж живим; ризиковано відрізняється від решти світу, так що його індивідуальність і автономія завжди знаходяться під питанням. Йому може не вистачати переживання власної тимчасової безперервності, він може відчувати себе скоріше несубстанціальним, ніж субстанціональним, і нездатним допустити, що речовина,

з якої він зроблений, є справжньою, доброю і цінною. Він може відчувати своє «Я» частково відчуженим від його тіла. Звичайно ж, неминуче, що індивідуум з подібним переживанням самого себе не може більше жити в «надійному» світі і не може сподіватися «на самого себе». Онтологічно небезпечна особистість постійно стурбована збереженням самої себе, «звичайні умови життя загрожують її нижньому порогу безпеки» [3, с. 37]. Онтологічна небезпечність відчувається як безперервна наявність загрози власному існуванню особистості, як тривога. Кожен контакт з реальністю сприймається нею як щось жахливе, як загроза «прориву» невідомих сил. Цей страх переноситься і на міжособистісні стосунки: «Людину лякає можливість стати не більше ніж річчю в світі іншого, що не володіє власним життям, власним буттям» [3, с. 43]. Російський філософ О. Косілова пропонує таку інтерпретацію лейнґівської онтологічної невпевненості: «Лейнг дав цьому назву «онтологічна невпевненість». Це означає, що у них як би незахищене буття. Для них вимагає зусиль будь-яка дія в реальності, яку здорова людина робить не замислюючись. Подивитися у вікно, наприклад. Хіба важко подивитися у вікно? Але для онтологічно невпевненої людини все може бути пронизане страхом і відразою. Велике враження справив на Лейнга знаменитий французький філософ і письменник Сартр, який у романі «Нудота» художньо, а у філософській праці «Буття і ніщо» теоретично описав, як тисне світ на онтологічно невпевнену людину. Сартру належить знаменита фраза «Пекло – це Інші». Лейнг, спостерігаючи хворих на шизофренію, також дійшов висновку, що Інші – це найбільш важка для них, найбільш патогенна частина світу. Шизофренік іде у свій аутизм, рятуючись від тиску Інших. Таким чином, Лейнг здійснив те, що навіть сам Ясперс вважав принципово неможливим: він зрозумів психологічний стан хворих на шизофренію. Його книга «Розділене Я» написана настільки ясно і психологічно достовірно, що, прочитавши її, навіть дуже здорові люди говорили: «Я теж відчував щось подібне» [2, с. 4].

Щоб уникнути онтологічної невпевненості, психотична особистість деперсоналізує інших. У результаті вона потрапляє

в замкнуте коло. Чим більше людина перетворює інших на об'єкти, тим меншою стає її власна «онтологічна безпека». Її відсутність виявляється насамперед у феномені відриву свідомості від тіла, ототожненні власного «Я» зі свідомістю. У такому випадку індивід відчуває власне тіло як один з об'єктів у світі, а не як осередок своєї індивідуальності. Тіло стає для нього носієм «помилкового Я», від якого повністю відривається «внутрішнє», «справжнє Я». Воно не бере прямої участі в діях тіла, створює за допомогою уяви далекі від реальності образи, розвиває складну систему відносин з власним тілом, намагається «створити взаємини з особистостями і речами всередині індивідуума взагалі, без звернення за допомогою до зовнішнього світу особистості і речей. Індивід конструює всередині себе мікрокосм [3, с. 71].

Шизоїдна особистість відчуває себе всемогутньою у своїй відстороненості від реального світу: «Уявними вигодами є безпека істиного «Я», а отже, свобода від інших, самодостатність і контроль» [3, с. 71]. Але, з іншого боку, неминучим наслідком ізоляції виявляється почуття порожнечі. Лейнг припускає, що ненадійне структурування психіки виникає в ранньому дитинстві і причини його встановити неможливо. Згідно з Лейнгом, такі дисоціативні стани притаманні і нешизоїдним індивідам, особливо в таких загрозливих ситуаціях, коли немає можливості їх уникнути (війна, концтабір тощо). Однак, на відміну від них, у шизоїдів це не тимчасовий стан, а базисна орієнтація в житті. З розколом «внутрішнього Я» і тілесного «помилкового Я» сприйняття і діяльність виявляються переданими останньому. Тому світ переживається як нереальний, а все що відноситься до сприйняття і дій – як помилкове, марне і безглузде. Оскільки кожне зіткнення зі світом загрожує поглинути «внутрішнє Я», шизоїдна особистість боїться вийти за межі своєї «шкаралупи», і фантастичні образи замінюють реальність.

Відома дослідниця антипсихіатрії О. Ромек зазначає: «Зауважимо, Лейнг вважає шизофренію розладом особистості, а не просто альтернативною «картиною світу», оцінює «зовнішні» Я пацієнтів як «помилкові», але замість абстрактних

психіатричних норм використовує в якості критерію деперсоналізації ступінь руйнування міжособистісних відносин, у які включений індивід» [5, с. 18].

Робота Фуко «Божевілля та суспільство», що написана у 1960-х роках, є екскурсом до історії психіатрії, де гідної уваги вимагає модель структуралістської етнології, яка виконана дискурсивно-аналітичними засобами з методичним дистанціюванням щодо власної культури [7]. Вже у підрозділі «Історія божевілля в добу Розуму» вчений хоче показати, як, починаючи з кінця XVIII ст., феномен божевілля конституюється хворобою духу. І з цією метою Фуко реконструює історію виникнення дискурсу, у якому психіатри XIX і XX століть розмірковують над божевіллям. Він показує, що поза психіатрично створеним феноменом душевної хвороби, під різними масками божевілля, що існували на той час, приховується щось справжнє. Тема, яку мав на меті М. Фуко, – це конститутивний зв'язок між гуманітарними науками та практиками наглядаючої ізоляції. Архетип закритої установи, яку він спочатку відкриває в клінічно перетвореному світі притулку, поширюється в подальшому на такі форми, як фабрика, в'язниця, казарма, школа тощо.

У своїй історії божевілля він має на меті довести першопочаткову спорідненість між установою притулку та взаємодією лікар – пацієнт. З обох боків простежується розподіл між «бачити» та «бути побаченим», який об'єднує ідею клініки з ідеєю науки про людину. Це та загальна ідея, що досягає свого вираження водночас із твердженням суб'єктноцентрованого розуму, що начебто вбивство діалогічних зв'язків створює суб'єктів, які монологічно звернені на себе як об'єкти у їх відношеннях один до одного.

Історичне дослідження психіатрії є важливим як з огляду на концептуальний зміст останньої, так і з огляду на покладені на неї функції примусової ізоляції хворих. В арсеналі методів та технологій панування психіатрії є завдання відділити тих, кого можна примусити працювати, від повністю некерованих.

Образ божевілля є складним, він продукує одночасно і повчальне уявлення про крайній ступінь некерованості, і не менш корисну для цілей влади надію на виправ-

лення або одужання. Як історик Фуко показує, що процедура ізоляції божевільних передуює моменту виникнення навіть самого поняття божевілля та визначення психічних хвороб в окремий клас захворювань. Ці концептуальні надбудови виникають пізніше, їх призначення не тільки у тому, щоб виправдати нову експансію влади, яка сягає на цей раз душі людини, а заради того, щоб під маскою квазінаукової об'єктивності приховати механіку владних технологій. Ця остання потреба з'являється лише тому, що влада на такій незвичній території, як внутрішній світ людини, почувається не досить впевнено.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, існує об'єктивне знання про божевілля. Не дивлячись на те, що об'єктивність до сих пір була іграшкою в руках влади, дійсна об'єктивність, вільна від терору влади, усе ж таки можлива. Але

вона є можливою не в рамках психіатрії, а в рамках антропології. Уявлення про божевілля має надзвичайно важливе антропологічне значення. Встановлюючи межу між розумом та божевіллям, ми визначаємо не тільки божевілля, але й розум, який має значення антропологічного нормативу. Оскільки божевілля є відчуженням людини від її людської сутності, то воно у власній визначеності і вказує на цю сутність.

Запропонований матеріал знайде широке застосування при сучасному викладанні таких розділів загальних та спеціалізованих курсів філософії, як «Екзистенційна філософія», «Марксизм», «Неомарксизм», «Філософсько-клінічний простір ХХ ст.», «Медицинська етика», «Філософія біоетики» та інших, а також дозволить значно розширити професійні уявлення студентів педагогічних, медичних, психологічних, філософських спеціальностей вітчизняних ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Єсипенко Д. М.** Антитеза «гуманізм-антигуманізм» у британській антипсихіатрії / Д. М. Єсипенко // Мультиверсум : філософський альманах. – К. : Український Центр духовної культури, 1999. – Вип. 8. – С. 195–207.
2. **Косилова Е. В.** Антипсихиатрия: торжество иррациональности или правозащитное движение в психиатрии? [Электронный ресурс] / Е. В. Косилова. – Режим доступа : <http://postnauka.ru/longreads/84>
3. **Лэнг Р. Д.** Расколотое "Я" : пер. с англ. / Р. Д. Лэнг. – СПб. : Белый Кролик, 1995. – 352 с.
4. **Мэй Р.** Открытие бытия. Очерки экзистенциальной психологии / Р. Мэй. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2004. – 361 с.
5. **Ромек Е. А.** Психотерапия: рождение науки и профессии / Е. А. Ромек. – Ростов н/Д : ООО «Мини Тайп», 2005. – 392 с.
6. **Тарасов К. Е.** «Фрейд-марксизм» о человеке / К. Е. Тарасов, М. С. Кельнер. – М. : Мысль, 1989. – 211 с.
7. **Фуко М.** История безумия в классическую эпоху / М. Фуко. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 576 с.

CITED LITERATURE

1. **Yesypenko D. M.** Antithesis «humanism-antihumanism» in British anti-psychiatry. Academic periodical «Multiversum. Philosophical Almanac» / Ed. by V. Lyakh. – Kyiv, 1999. – Issue 8. – P. 195–207 (in Ukrainian).
2. **Kosilova E. V.** Anti-psychiatry: the triumph of irrationality or human rights movement in psychiatry? [Electronic resource] / E. V. Kosilova. – Access mode : <http://postnauka.ru/longreads/84> (in Russian).
3. **Laing R. D.** The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness. Harmondsworth: Penguin. – 1995. – 352 p.
4. **May Rollo.** The Discovery of Being: Writings in Existential Psychology / Rollo May. – W. W. Norton & Company, 1994. – 192 p.
5. **Romek E. A.** Psychotherapy: birth of a science and profession / E. A. Romek. Rostov n/D, 2005. – 392 p. (in Russian)
6. **Tarasov K. E.** «Freud-Marxism» about human / K. E. Tarasov, M. S. Kelner. – Moskva : Izd. Mysl, 1989. – 211 p. (in Russian).
7. **Foucault M.** History of Madness during the classical age / M. Foucault / M. : Universitetska knuga, 1997. – 576 p.

8. **Szasz T.** The psychiatric collaborator as «critic» / T. Szasz // Ideas on Liberty. – 2001. – Vol. 51, № 8. – P. 29.

УДК 140.8+330.366+378.1

ФУТУРОЛОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ОСВІТИ І НАУКИ У НОВОМУ СТОЛІТТІ

Костянтин КОРСАК

доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу теорії та методології
природничої й інженерної освіти
Інституту вищої освіти НАПН України

Юрій КОРСАК

кандидат філософських наук, мол. наук.
співробітник відділу теорії та методології
природничої й інженерної освіти
Інституту вищої освіти Національної
академії педагогічних наук України

© Корсак К., Корсак Ю., 2014

рете тисячоліття людство зу-
стріло зі збільшеною у чоти-
ри рази впродовж насиченого
світовими й іншими війнами
XX ст. загальною чисельніс-
тю і набагато масштабнішим

Ключові слова: ноофутурологія, еко-
безпечний розвиток, модель сталого
розвитку, нанотехнології, ноотехнології,
ноофілософія, ноосупільство, колапс.

зростанням свого деструктивного впли-
ву на всю біосферу і безпосереднє середо-
вище свого перебування. Загальновідомим
став перелік екологічних загроз, але вираз-
но недостатньою виявилася спроможність
сучасної цивілізації подолати їх. ЗМІ не
роблять свого внеску у вирішення цієї про-
блеми, концентруючись на поточних по-
літичних та інших проблемах, Інтернет, зі
свого боку, ще мало розвинений для ство-
рення вирішального впливу на прискорен-
ня руху людства до сталого (екологічно без-
печного) розвитку. У цій статті ми наведе-
мо докази того, що глобально-цивілізаційні
й позитивні футурологічні перспективи
спроможний забезпечити лише освітньо-
науковий комплекс зразка ХХІ ст. у разі
концентрації його зусиль на створенні і по-
ширенні ноотехнологій – виробництв 7-го
укладу. Оскільки тепер термін «футуро-
логія» побутує переважно в гуманітарній
сфері й асоціюється з використанням екс-
траполяцій наявного, то для досягнення
цілей статті пропонуємо словом «ноофу-
турологія» позначати прогнозування з вра-

*У рамках ноофутурології доведе-
но нереалістичність очікувань на
сталий розвиток і порятунок люд-
ства через продовження економіч-
ного розвитку, заснованого на інду-
стріальних технологіях. Зазначе-
но, що вчені відкрили й застосува-
ли перші екобезпечні технології, які
доцільно називати «ноотехнологія-
ми». Ці технології стануть гаран-
том сталого розвитку, але для їх-
ньої появи і поширення необхідна
орієнтація вищої освіти на підго-
товку кадрів для нооекономіки, ноо-
виробництва і ноосупільства. На
жаль, мало шансів на негайне скеру-
вання ресурсів планети на ноороз-
виток і уникнення колапсу.*

хуванням тих науково-технологічних відкриттів, що неминуче стануться через кілька років і визначатимуть головні риси суспільного буття в майбутньому.

Наголосимо на тому, що позитивний ноопрогрес та усунення глобального колапсу не відбудуться самопливом у результаті продовження використання хибних теорій і застарілих методів та їх надто повільного вдосконалення. Наш аналіз найновіших наукових досягнень численних конференцій та інших зібрань прогностичного спрямування свідчить про домінування вузькодисциплінарних поглядів та ігнорування досягнень тих сучасних секторів точних наук, що стали безсумнівними лідерами прогресу. Наприклад, наприкінці 2012 року в одній тільки Москві було організовано одразу кілька великих зібрань тисяч науковців з метою вибору позитивного шляху до сталого розвитку. Учасники найбільшого з них були фахівцями з інформаційно-комп'ютерних технологій, тому переконано назвали суспільство майбутнього «smart-society» і стверджували, що головним завданням усього людства має стати збільшення обсягу і швидкості руху потоків інформації у числовій формі [8]. Про це достатньо чітко свідчить і використаний учасниками дискусій новий термін, що має таке означення: «Smart – це нова якість суспільства, де сукупність використання винайдених людьми нових технологій (чи Smart-технологій) дає змогу підвищити якість життя».

Підтримуючи сподівання усіх учасників Smart-конгресу на позитивні наслідки інформаційно-технологічного прогресу, укажемо, що серед визначених ними труднощів зовсім не випадково опинилися характерні для Росії та інших країн СНД явища занепаду освіти, і особливо зниження суспільно-економічного значення наукових досліджень. Незаперечно, воно має в своїй основі зникнення СРСР і припинення характерного для нього цілеспрямованого фінансування і забезпечення точних наук та інженерії як незамінної частини військово-оборонного комплексу. Але у разі ширшого аналізу легко помітити і прояви сформованого за останні століття куль-

турного і ціннісного розриву між гуманітарними і природничо-науковими «світами», між світоглядом і характером мислення, наприклад, фізиків і філософів чи філологів й інженерів-конструкторів. Практично одночасно в Росії та Україні після розпаду СРСР були організовані і виконані проекти з гуманізації середньої і вищої освіти та гуманітаризації навчально-виховного процесу.

Та ще у 1980-х роках частина науковців-гуманітаріїв, користуючись розширенням можливостей проводити об'єктивні дослідження після персональних змін у радянському керівництві, активно аналізували численні негативні явища, насамперед – грандіозну катастрофу на Чорнобильській АЕС, що знищила міф про безпечність і економічну вигідність усієї ядерної енергетики. Вони сміливо критикували філософські основи точних наук та їх загальну деструктивну скерованість, розпочали пропонувати авторські концепції і поняття, що відкривали нові шляхи у культурному і духовному розвитку суспільства. Прикладом може бути відомий сучасний російський філософ В.О. Кутирев – автор статей у провідних радянських журналах [4 та ін.]. Саме він увів в обіг чимало цілком нових термінів, зокрема, універсальний еволюціонізм, коеволюція, постлюдський світ (частина була підхоплена більш відомими науковцями й пізніше стала «належати» саме їм).

У 1980-х роках В.О. Кутирев обґрунтував нереальність сподівань на здійснення сталого розвитку в тому вигляді, який пропагували тогочасні технократи. Його пропозиції можна узагальнити наступним чином: «В екології замість пасивного «захисту природи» або навіть турботи про її «раціональне використання» центр ваги треба переносити на регулювання штучного середовища. Замість сподівань на ноосферу, що буде управляти всім і вся, треба подумати, як управляти самою ноосферою. Ми повинні боротися за її «приведення» до природи, до міри людини, співвідносячи її з можливостями нашого пристосування до інновацій. Забезпечення коеволюції природного й штучного, біосфери й ноосфери стає основною умовою нашого виживання» [8, с. 10].

З настанням нового тисячоліття тон висловлювань В.О. Кутирева стає значно жорсткішим, що можна пояснити зростанням його розчарування діями людства щодо самопорятунку і виживання. У новітніх публікаціях він наголошує на необхідності не «коеволюції», а здійсненні низки запланованих обмежувальних дій. У процесі зустрічі з представником впливового опозиційного тижневика «Завтра» (проект *zavtra.ru*), В.О. Кутирев пропонує «підняти прапор *філософії опору* нерозумному прогресу, що веде до заміни життєдіяльності людей їхньою мертвою технікою, яка лише імітує людину та її діяльність. Я за керований розвиток (*controlled development*), якщо вже про свободу людини згадувати не можна. Хоча б за серйозну заклопотаність даною проблемою» [5].

У принципі, точка зору В.О. Кутирева характеризує позицію багатьох представників гуманітарних наук з різних країн світу. Критика недоліків техногенного прогресу ще послідовніше здійснена, наприклад, в останніх книгах найвідомішого американського науковця Р. Несбіта, який став визнаним «гуром» шукачів нових шляхів для ліквідації екологічних, технічних і соціальних загроз для стабільності розвинених держав [6]. Цікавими є також новітні публікації російського економіста й одного з теоретиків руху до вільного ринку й демократичної Росії Г.Х. Попова [7].

На відміну від багатьох публікацій інших авторів, центром яких є критика розвинених держав за створення екологічних загроз, Г.Х. Попов набагато більше уваги скеровує на конструктивні пропозиції. Основу перспективної цивілізації ХХІ ст. він вбачає у виконанні п'яти фундаментальних тверджень:

«І. розумність має бути фундаментом нової ідеології та особистісної поведінки громадянина суспільства майбутнього (нової цивілізації);

ІІ. серед потреб на перше місце виходить *розвиток Інтелекту*. У складі людської популяції головною стає страта *інтелігентів*. Вона буде вищою кастою, елітою людства, його справжнім мозком;

ІІІ. визнається нерівність людей, міс-

це кожної особи визначатиметься за об'єктивними показниками її інтелекту;

ІV. *четвертим* постулатом нової цивілізації стануть *терпимість, лояльність, толерантність*;

V. здійснення розумних дій ультимативно вимагає для нової цивілізації «ідеї організації, тобто організованості та регулювання», але з виключенням загрози тоталітаризму [7, с. 98–100].

Минаючи менші істотні деталі, наголосимо на тому, що всі свої сподівання Г. Х. Попов пов'язує зі стратою інтелігентів, які, як він переконаний, єдині виявляються достатньо розумними для управління справами всього людства і прийняттям необхідних рішень. Однак саме це твердження ми вважаємо простим побажанням, а тому пропонуємо проаналізувати його на основі останніх наукових відкриттів цілої групи наук, що вивчають видові ментальні та інші спроможності людини.

Більшість філософів переконана, що людина є унікальною істотою, єдиним біологічним видом, що «здатний до навчання». Однак тут ідеться про відверте перебільшення, помилковість якого пояснюється поганою поінформованістю його творців із суспільним життям багатьох високоорганізованих істот на Землі – представників приматів, птахів й ін. (найбільшу інформацію нагромадили етологи). Чимало з них організують справжні школи, у яких викладають особи «третього віку», чий досвід і знання викликають повагу й пошану молоді.

Відкинувши зарозумілість, потрібно визнати, що система навчання в людей у своїх фундаментальних основах була й усе ще залишається зовсім «природною», повторюючи зразки трансляції знань і досвіду від старших до молодших поколінь, властиві багатьом іншим розвиненим біологічним видам. Загалом у людей і тварин спільним донедавна було те, що старші покоління мали цілковиту можливість контролювати практично всю дійсно важливу для навчання й виховання інформацію. Сама обставина не тільки робила формування й соціалізацію молоді прогнозованими і керованими, але й гарантувала бажаний результат – обсяг знань і алгоритми поведін-

ки навчених взагалі дуже мало відрізнялися від того, чого бажало старше покоління.

Звичайно, і в цих умовах закон великих чисел і явище індивідуальної біологічної розмаїтості зумовлювали появу «білих ворон», але це відбувалося дуже рідко й не впливало на стабільність існування виду в його екологічній ніші, не створювало небезпеки розриву еволюції або значного відхилення від доцільної норми.

Та в аналізі сподівань Г.Х. Попова нас цікавить не розмаїтість особин і доля нечисленних геніїв («білих ворон»), а реакція переважної більшості громадян на розумні ради й ділові застереження.

Під цією «переважною більшістю» будемо мати на увазі популяцію сучасних *Homo Sapiens Sapiens*. Безсумнівно, вона дотепер цілком успішно опанувала увесь світ, але для власного порятунку й запобігання поповнення переліку назавжди зниклих інших біологічних видів вона просто зобов'язана стати неймовірно мудрою й свідомо керувати собою й практично всією біосферою.

Це було б нормальним видовим завданням, якби наші тваринні попередники й пращури десятки мільйонів років крок за кроком удосконалювалися саме для успішного виконання зазначеного глобального Мудрого Менеджменту. Але в дійсності під час цих періодів й епох ішло не нагромадження «Розуму і Мудрості», а зовсім нормальна для біосфери кривава бійка за цілковите оволодіння своєю екологічною нішею засобами повного знищення будь-яких конкурентів. На жаль, нам дісталася мораль не ласкавих бонобо, а надагресивних павіанів, тому для розуміння глибинних причин багатьох індивідуальних і колективних дій людей необхідно спиратися на досягнення етологів у вивченні цих зграйних приматів.

Етологи незаперечно довели досить низьку якість видової поведінки і моралі *Homo Sapiens* [3 й ін.]. Як відомо, наші віддалені пращури постійно перебували у складі не надто численних родинних груп, конкуруючи з усіма іншими подібними групами за природні ресурси. До «своїх» вони мільйони років відносили тільки родинну групу, оточення ж складалося з «інших», як прави-

ло, ворогів чи конкурентів. За мільйони років існування групового розселення і одночасного вдосконалення програми соціалізації дітей і молоді сформувалася специфічна видова мораль *Homo Sapiens*. Стисло її можна охарактеризувати таким чином: люди мають успадковану совість і відчуття провини за поганий учинок, здійснений щодо «своїх» – рідних, друзів, членів тісної об'єднаної групи. Але та ж генетична пам'ять змушує хизуватися такими ж діями щодо «чужих» (особливо – територіальних або інших суперників і конкурентів).

У дуже віддаленому минулому мисливці-збирачі обов'язково знищували суперників-конкурентів. Те, що ми називаємо «гуманізм», стало набувати характеру розповсюдженої норми тільки після повної перемоги аграрного способу життязабезпечення, коли полоненого ворога стало економічно надзвичайно вигідно, вбачите, не з'їсти, а закувати в кайдани й примусити десятки років працювати в полі, забезпечуючи харчуванням себе й хазяїв (які, до речі, одержали досить вільного часу для винаходу письма і складання перших документів і літературних творів).

В агресивних біологічних видів домінуюче суспільне становище автоматично належить самцям. За даними етології, всі особини чоловічої статі серед павіанів або людей поділяються на дві групи різної чисельності. Члени більшої заплановані Природою (або «відбором») на формування пірамідальної структури й безперервні змагання всередині неї за позицію «альфа-лідера» (вождя), а члени меншої обирають тільки індивідуальні заняття й уперто залишаються осторонь від «піраміди», являючи собою аналог сучасної інтелігенції. Саме ця група володіла більшою частиною знань і ремісничих умінь племені. Ця диференціація людської популяції була видовою ознакою, що назавжди позначила закони роботи людського мозку і найглибші засади наших учинків. Ніде і ніколи не траплялося спонтанного об'єднання людей у дуже великі групи. Вони характерні тільки для новітнього періоду домінування аграрних цивілізацій і мали в основі примус й загрозу знищення з боку вождів та інших подібних осіб.

Природна диференціація характерна і для представників протоінтелігенції. На жаль, незаперечно доведені закони етології виключають для них процеси об'єднання, захоплення й тривалого утримування влади для успішного застосування своєї мудрості на благо племені. Група цих справжніх «інтелігентів» узагалі нездатна до серйозного об'єднання. Коли ж влада «падає» їм у руки, вони можуть переконано винищити третину співвітчизників заради «досягнення справедливості й щастя». Саме так у нещасній Кампучії учинила група інтелігентів під керівництвом Пол Пота, учасники якої майже всі навчалися у Сорбонні і стали кандидатами гуманітарних наук. Лише трохи відстали від них у своїх геноцидних «досягненнях» загальновідомі російські й інші інтелектуали в упертому намаганні побудувати ідеальне комуністичне суспільство на основі гегемонії пролетаріату й знищення усіх «експлуататорів».

Прикро, але вся доісторична й історична еволюція людства являє собою дуже сумну картину «позитивного прогресу», коли кожний крок до кращої моралі й більш гуманної поведінки ставав наслідком пролит-

тя моря крові й змушеного компромісу між рівними суперниками. Про надмірну агресивність людини свідчать не тільки відкриття етологів, а й зміст навчальних книг з інших дисциплін. Обмежимося вказівкою на результати нашого дослідження тексту чудового підручника «про суспільство» польського професора Петера Штомпки. У його книзі «альтру-» використано тільки тричі, а «конфлі-» – аж 134 рази (крім того, є сотні випадків застосування слів «агресія», «суперництво», «війна», «зіткнення» і багатьох інших) [9].

Ці красномовні й незаперечні кількісні «факти для аргументів» підтверджують загальновідомий якісний висновок про надмірну агресивність та неурівноваженість сучасної популяції Homo Sapiens. Ми маємо надто багато підстав уважати *надзвичайно низькою підготовленістю людства до мудрою керування всією Землею*.

Але спробуємо все ж пошукати надію на позитивне майбутнє. Ми можемо нагадати читачам про недавній винахід ученими перших мудрих способів виробництва (пропонуємо назвати їх «*ноотехнологіями*») і повторити ще раз: повна заміна інду-

"Прожекторні" терміни для XXI століття

1. Ноотехнології - нешкідливі для біосфери та людини процеси
2. Ноорозвиток, ноосуспільство, нооекономіка
3. Нано-, піко- і фемтотехнології з квантового світу
4. 5-й, 6-й і 7-й технологічні уклади
5. Форсайт - прогнози з урахуванням можливих мегавідкриттів
6. Лісабонський проєкт - повернення в Європу технологічного лідерства
7. Новий Ренесанс - культурне відновлення Європи у XXI ст.
8. Освітньо-науковий комплекс
9. Первинна освіта
10. СЕС і мудра Мережа - світлова мережа великих сонячних електростанцій, сполучених надпровідними кабелями

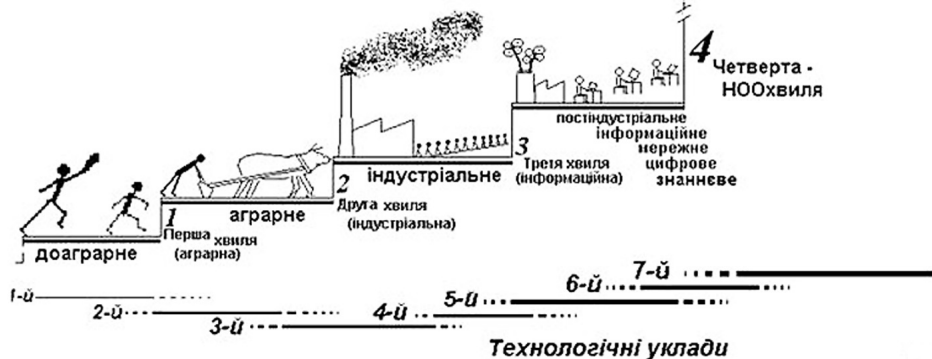

Рис. 1. Деталізована схема «хвильової» соціально-виробничої еволюції людства

стріальних ноотехнологіями дасть можливість успішно поєднати збільшення населення Землі з підвищенням якості життя й усуненням ушкоджень біосфери [1; 2].

Для унаочнення викладу цих нових і важливих ідей нами було створено уточнену схему еволюції людства з моменту появи підвиду *Homo Sapiens Sapiens* (рис. 1).

Ми використали ідею американського соціолога і футуролога Е. Тоффлера про уявлення історичної еволюції людства моделлю трьох хвиль – аграрної, індустріальної та інформаційної, але врахували нову інформацію й виконали ноофутурологічний прогноз. На рисунку:

1) у лівому верхньому куті вказано головні новітні терміни, застосування яких дає змогу достатньо точно прогнозувати світові події в інтервалі 20–30 років. Центральним серед них є слово «ноотехнології», яким ми пропонуємо позначати нешкідливі для біосфери й людини способи виробництва;

2) унизу розташовані дані про черговість змін технологічних укладів, на які спиралося все життєзабезпечення людства. Ми пропонуємо ввести для ноотехнологій 7-й уклад і законодавчо стимулювати науковців створювати саме їх, а не індустріальні технології;

3) схема підкреслює той факт, що «третья хвиля» поступається місцем неймовірно високій «четвертій хвилі», в основі якої масове застосування квантових і біотехнологій ноорівня (7-го укладу). Людство близьке до самозабезпечення їжею через штучний фотосинтез і вирішення енергетичних проблем у разі спільної побудови достатньої кількості сонячних електростанцій на перовскіті та інших «посткремнієвих» матеріалах.

Зауважимо, що кількаразові авторські спроби надати різними мовами інформацію про ноотехнології і перспективу ноорозвитку організаторам світового екологічного форуму «Ріо+20» закінчилися повним фіаско – вони взагалі не звернули на неї увагу. Про це можна тільки пошкодувати, адже ідея ноотехнологій і пропозиція орієнтувати фундаментальні науки на їхнє створення й застосування могла стати ефективним об'єднавчим засобом.

Неуважність організаторів форуму «Ріо+20» до термінів «ноотехнології», «ноорозвиток», «нооусупільство», «нооекологія», «ноофілософія» та усіх інших подібних ми розглядаємо як черговий незаперечний доказ того, що масова свідомість і конклави вищих керівників просто нездатні прислухатися до кращих порад і застережень.

Продовжуючи об'єктивний історичний та етологічний аналіз еволюції людства, легко віднайти докази того, що *"порозуміння" (чи помудріння)* щоразу відбувалося не через сприйняття й використання мудрих попереджень окремих одинаків, а лише та виключно через нещастя і катастрофи з численними жертвами. Так, для українців особливо показовим є приклад багатьох попереджень мудрих фізиків-операторів до "вищих інстанцій" щодо необхідності внести невеличкі зміни в систему управління тих ядерних реакторів, що стояли на Чорнобильській та інших АЕС. Зрештою, ці зміни коштували б недорого, а в разі їх здійснення реактор неможливо було б скерувати на стадію "розгону" й страшного вибуху, який надовго сколихнув увесь світ. На жаль, одразу з кількох причин ці попередження ігнорували аж до моменту катастрофи. Тільки після неї пропозиції здійснили практично одразу ж – ще у 1986 році.

Указаний перебіг подій навколо мудрих попереджень повторювався дуже багато разів упродовж усієї технологічної еволюції людства, що можна пояснити жорстким впливом успадкованих генетичних програм поведінки людей. Власне, це закон "умов порозуміння людей": *для значних ментальних і ціннісних зрушень у напрямі формування нових засад поведінки і виробничої діяльності необхідний вплив дуже болісних катастроф та інших нещасть з численними людськими жертвами...*

Враховуючи вказаний «закон помудріння», можна *гарантувати* такий розвиток подій у XXI ст.: *після передбачених багатьма науковцями (приклад – група Д. Медоуза з Римського клубу) грандіозних катаклізмів і великих людських втрат з одночасним додатковим руйнуванням навколишнього середовища віцїлілі люди, нарешті,*

усвідомлюють факт існування ноотехнологій і оціняють їх колосальний «рятувальний» потенціал.

Та група Д. Медоуза й інші науковці не помітили факт появи ноотехнологій, що й пояснює повний песимізм їх передбачень. На наше переконання, людство все ж має шанс на відвернення майбутніх грандіозних нещастя – навчання і виховання. Освітньо-науковий комплекс цілком спроможний виконати роль рятувника людства у двох аспектах – замінити всі індустріальні виробництва екологічно нешкідливими ноотехнологіями та підвищити глобальну мудрість людства до рівня, що необхідний для спільних дій задля загального порятунку.

Саме так ми визначаємо головну мету діяльності освітян і науковців у першій половині ХХІ століття. Не тільки вищі освітні керівники, але й колективи ВНЗ мають ді-

яти з усвідомленням того, що достоту «вибухове» поширення 3D-принтерів у промисловості і побуті докорінно змінить усю сучасну сферу зайнятості [10]; застосування перовскіту та передбачуваних органічних фотопровідників призведе до зникнення (можливо – законодавчої заборони) усіх інших джерел електрики; що електроніка поступиться місцем квантовій спінтроніці, яка перетворить всю сучасну «високотехнологічну» ІК-техніку в непотрібний мотлох (хоч децидую доцільно зберегти для музеїв з історії наук і технологій).

Сподіваємося, що наші читачі звернуть увагу на сказане й самостійно відшукавтимуть у наукових джерелах повідомлення про ті звершення, яких досягнуть мільйони науковців світу в найближчі роки. Метод екстраполяції незастосовний у ноофутурології, слід спиратися на форсайт і ноонауки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корсак Ю. К. Появление ноотехнологий как материальной базы позитивной эсхатологии и надежды на устойчивое развитие / Ю. К. Корсак, К. В. Корсак // Вестник высшей школы (Alma mater). – 2012. – № 9. – С. 34–37.

2. Корсак К. В. Ноотехнологии – база позитивной эсхатологии и устойчивого развития [Электронный ресурс] / К. В. Корсак, Ю. К. Корсак // RELGA. – 2012. – № 15, 15 октября. – Режим доступа : www.relga.ru

3. Лоренц К. Двухликий Янус (агрессия человека) [Электронный ресурс] / К. Лоренц // Экология и жизнь. – 2002. – № 3. – С. 8–11. – Режим доступа : [http://www.ecolife.ru/arhiv/flash/26\(3-2002\).html](http://www.ecolife.ru/arhiv/flash/26(3-2002).html)

4. Кутырев В. А. Утопическое и реальное в учении о ноосфере / В. А. Кутырев // Природа. – 1990. – № 11. – С. 3–10

5. Нилогов А. Владимир Кутырев. Философия сопротивления [Электронный ресурс] / А. Нилогов. – Режим доступа : <http://zavtra.ru/content/view/valerij-kutyryov-filosofiya-soprotivleniya/>

6. Нисбет Р. Прогресс: история идеи / Роберт Нисбет ; пер. с англ. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 557 с.

7. Попов Г. О цивилизации XXI века / Г. Попов // Вопросы экономики. – 2013. – № 2. – С. 94–107

8. Смирнов С. Как нам построить Smart-общество? [Электронный ресурс] / С. Смирнов. – Режим доступа : <http://www.nkj.ru/news/21220/> (10 октября 2012)

9. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – 664 с. + 32 с. цв. вкл.

10. Google подтвердил приближающуюся смерть десятков профессий. – URL : <http://newsland.com/news/detail/id/1311608/> (25-01-2014)

CITED LITERATURE

1. Korsak Yu. K., Korsak K. V. On Nootechnologies as material base of positive eschatology and prospect for a sustainable development / Yu. K. Korsak, K. V. Korsak // Alma Mater—Vestnik Vysshey Shkoly (High School Bulletin). – 2012. – No. 9. – P. 34–37 ([http://www.almavest.ru/en/archive/2012/vypusk9\(sentyabr\)](http://www.almavest.ru/en/archive/2012/vypusk9(sentyabr)))

2. Korsak K. V. Nootechnologies – base for positive eschatology and sustainable development / K. V. Korsak, Yu. K. Korsak // RELGA. – 2012. – № 15, October, 15th. URL: [Electronic resource]. www.relga.ru

3. Lorentz K. The double-faced Janus (aggression of the Homo Sapiens) / Lorentz K. // Ecology and life. – 2002. – No. 3. – P. 8–11. [Electronic resource]. URL: ([http://www.ecolife.ru/arhiv/flash/26\(3-2002\).html](http://www.ecolife.ru/arhiv/flash/26(3-2002).html))

4. Kutyryov V. A. Utopian and real in the doctrine on noosphere / V. A. Kutyryov // The Nature (Priroda) – 1990. – № 11. – P. 3–10

5. Nilogov A. Vladimir Kutyryov. Philosophy of resistance / A. Nilogov [Electronic resource]. Access mode : (<<http://zavtra.ru/content/view/valerij-kutyryov-filosofiya-soprotivleniya/>>

6. Nisbet R. History of the Idea of Progress / R. Nisbet. – M.: IRISSEN Publ., 2007. – 557 p.

7. Popov G. Civilisation in the XXIst century / G. Popov // Problems of Economy. – 2013. – No. 2. – P. 94–107.

8. Smirnov S. How to construct a Smart-society? / S. Smirnov [Electronic resource] (<http://www.nkj.ru/news/21220/>, 10-10-2012)

9. Shtompka P. Sociology. An analysis of Modern Society / P. Shtompka. – M.: Logos, 2008. – 664 p.

10. Google has confirmed coming nearer death of tens trades [Electronic resource]. – URL: (<http://newsland.com/news/detail/id/1311608/>) (25-01-2014)

Оксана КОВАЛЕНКО

молодший науковий співробітник
відділу теорії й методології
природничої та інженерної освіти
Інституту вищої освіти НАПН України

Ключові слова: нанотехнології, історія розвитку нанотехнологій, наукові відкриття, технології майбутнього, нанотехнологічні проекти.

У статті розкривається історія нанотехнологічних відкриттів у науково-дослідних установах України. Показано, що в розвитку цієї галузі досягнутий значний прогрес, а в майбутньому нанотехнології виступатимуть фундаментальним чинником у розвитку науки і суспільства, у зв'язку з чим уже сьогодні необхідно осмислити наслідки такого впливу, виявити механізми взаємодії науки, суспільства і нанотехнологій, що приводять до необоротних соціокультурних змін. На сьогодні ця галузь є однією з найактивніше досліджуваних у світі, щороку публікуються тисячі статей з тематики нанотехнологій у десятках спеціалізованих журналів. В Україні дослідження у галузі нанотехнологій також набули широкого розмаху. У них бере участь значна кількість науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів, лабораторій. Актуальними в наш час є біоетичні, фармакологічні, токсикологічні фізико-хімічні, фармацевтичні та клінічні аспекти застосування наноматеріалів.

УДК 613.63:615.099:930

НАНОТЕХНОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА РОЗРОБКИ В НАУКОВО- ДОСЛІДНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

© Коваленко О., 2014

остановка проблеми та її актуальність. Актуальність дослідження пов'язана з розвитком нанотехнологій і їх дією на людину, суспільство і науку.

Не дивлячись на те, що нанотехнології називають технологіями майбутнього, уже сьогодні в розвитку цієї галузі досягнутий значний прогрес: синтезовані нові гігантські нанокластери ряду металон, фулерени і вуглецеві нанотрубки, багато наноструктур на їх основі і на основі супермолекулярних гібридних органічних і неорганічних полімерів і таке ін. Досягнутий прогрес також у методах спостереження і вивчення властивостей нанокластерів і наноструктур, пов'язаний з розвитком тунельної і скануючої мікроскопії, рентгенівських і оптичних методів з використанням синхротронного випромінювання, оптичної лазерної спектроскопії, радіочастотної спектроскопії, мессбауерівської спектроскопії тощо [8, с. 9].

Мета і завдання дослідження. Метою статті є реконструкція основних етапів формування і розвитку нанотехнологій, виявлення головних тенденцій та розробок науково-дослідних установ України, аналіз можливостей подальшого розвитку нанонауки в Україні.

Ця тема привертає увагу багатьох вчених, таких як В. Балабанов [18], Е. Дрекслер [15], Н. Кабаясі [9], В. Лук'янець [16], Б. Мовчан [13], К. Корсак [13] та ін. Однак стан розвитку нанотехнологій в Україні та світі майже не висвітлюється в працях науковців, що потребує подальшого дослідження цієї галузі, особливо в Україні.

Нанотехнології – це найбільше досягнення сучасної науки, з ними пов'язують науково-технічну революцію III тисячоліття. Сам термін «нанотехнологія» почали застосовувати американці в 80–90-х рр. минулого століття, у якому «нано» означає (карликовий, дрібний) мільярдну частину (10^{-9}). У 1905 р. німецький фізик А. Ейнштейн опублікував дослідження, у якому довів, що розмір молекули цукру приблизно рівний одному нанометру ($1 \text{ нм} = 10^{-9}$). У недалекому майбутньому нанотехнології дозволять практично у всіх науках проводити в мільйони разів більш точні виміри, вивчати різні процеси на атомно-молекулярному рівні та реєструвати їх найменші відхилення.

З появою нанотехнологій виникають нові галузі – нанонаука, наноінженерія, наноелектроніка, нанохімія. Практичні розробки вже застосовано в досить широкій сфері – електроніці, інформаційних технологіях, медицині, фармакології, фармацевції, сільському господарстві, авіації, космонавтиці, військовій справі, медичних технологіях, молекулярній біології, екологічному моніторингу тощо. Найефективніше нова наука розвивається в США, Китаї, Японії, Росії. Створюються наноімплантати, які відновлюють сітківку ока, досліджуються наночастинки, що здатні знешкодити різноманітні віруси. Серйозний прорив у медицині нанотехнологія здійснює в діагностиці і лікуванні онкології й інших серйозних патологій, виготовляються медичні інструменти, які здатні розрізати відростки нейронів і водночас не пошкодити сусідні тканини.

Тао Мей з Китайської академії наук і його колеги з університету науки і техні-

ки Китаю створили плаваючий мікроробот, який зможе очищувати артерії людини і доставляти ліки безпосередньо до місцепризначення.

Українськими дослідниками засновано і розвивається новий напрям в області отримання нанотехнологій на основі фізичного явища самоконцентрації енергії – ерозійно-вибухові нанотехнології. Потужно запроваджуються досягнення нанонауки і в Росії, зокрема в «Лукойлі» і «Роснано» підписано угоду про співробітництво в нафтогазовій галузі.

Наносвіт готовий забезпечити інноваційною сировиною XXI століття найбільші підприємства світу. Уже розроблено текстиль, будматеріали, косметика, папір, полімери, фармацевтика і багато іншого.

У найближчому майбутньому нанотехнологія стане однією з провідних галузей сучасної науки. Щороку провідні країни світу збільшують на 20–30% бюджет інвестицій на нанотехнології. Саме нанотехнології допоможуть позбутися тих проблем, вирішення яких сьогодні є на межі неможливого. За прогнозами спеціалістів на ринку наноматеріалів на перше місце дуже скоро вийдуть товари мікроелектроніки та продукти здоров'я.

Нанотехнології, наноматеріали, наноелектроніка, нанофізика, нанохімія, нанобіологія, наномедицина, нанофармація та ще багато термінів з префіксом «нано» можна зустріти у відомих наукових журналах та інших виданнях. Видається багато журналів з нанонауки: «Nanotechnology» «Journal of Nanoscience and Nanotechnology» «Journal of Computational and Theoretical Nanoscience», «National Nanotechnology», «Nano Letters», «Nanomedicine», «Small», «Lab Chip», «Langmuir», «IEEE Proceedings Nanobiotechnology», «Journal Biomedical Nanotechnology», «Nano Today», «ACS Nano», «Nano Research», «Nanoscale», «Fullerenes, Nanotubes, and Carbon Nanostructures», «Nanomedicine: Nanotechnology, Biology and Medicine» та ін. У 2004 році в Америці випущена 10-томна «Енцикло-

педія з нанонауки і нанотехнологій». Щорічно проводиться багато конгресів, конференцій, симпозіумів, на яких обговорюються досягнення з нанонауки. У вищих навчальних закладах створюються нові кафедри, факультети з нанонауки. У багатьох країнах організовані центри, інститути з нанотехнологій та міжнародні центри з цього напрямку наукової діяльності.

В Україні вже тривалий час проводять наукові розробки з нанонауки і нанотехнологій. Національна академія наук України в межах спеціальної програми «Наноструктурні системи, наноматеріали, нанотехнології» проводить дослідження з фізики металів і сплавів, хімії поверхні, порошкових технологій, мікроелектроніки, колоїдних нанорозчинів, сорбентів, лікарських засобів. Міністерством освіти і науки України спільно з Міністерством промислової політики затверджено Українсько-Російську міжвідомчу науковотехнічну програму «Нанofізика і нанoeлектроніка». Застосування наноматеріалів у клінічній практиці вивчають в Інститутах Академії медичних наук України, національних та медичних університетах країни [16, с. 31].

Останнім часом інститути НАН України та НАМН України активізували вивчення фізичних, фізикохімічних, біохімічних основ нанонауки, нанотехнологій, наномедицини.

Понад 50 років в Інституті електрозварювання ім. Є.О. Патона (директор академік Б.Є. Патон) проводяться дослідження з розробки сучасних нанотехнологій, результати яких упроваджені в авіаційну та військову промисловість, космічну галузь, а в останні роки і в медицину. Академіками Б.Є. Патоном і Б.О. Мовчаном розроблена оригінальна електроннопроменева технологія отримання наночастинок неорганічного і органічного походження. У січні 2008 року Інститутом електрозварювання імені Є.О. Патона та Національним медичним університетом імені О.О. Богомольця створена спільна лабораторія «Електроннопроменева нанотехнологія неорганічних матеріалів для медицини» з розробки нових нано-

препаратів [14; 15; 16]. У плані продовження досліджень з наномедицини в 2010 році при Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця створений Інститут нанофармакології. Науковці Інституту епідеміології та інфекційних хвороб імені Л.В. Громашевського НАМН України (директор професор В.Ф. Марієвський) спільно з дослідниками лабораторії електроннопроменевої технології неорганічних матеріалів для медицини Інституту електрозварювання імені Є.О. Патона (директор академік Б.Є. Патон) та Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (ректор академік НАМН В.Ф. Москаленко) встановили, що наночастинки срібла та міді виявляють більш виражену протимікробну дію щодо *Staphylococcus aureus*, ніж звичайні препарати цих металів [19].

Академіком НАН України Б.О. Мовчаном узагальнені дані літератури та власні дослідження з отримання наночастинок за понад 50 років. Б.О. Мовчан дає таке визначення нанотехнологій: «Нанотехнологія – сукупність наукових знань, способів і засобів направлено регульованого складання (синтезу) з окремих атомів і молекул різних речовин, матеріалів та виробів з лінійним розміром елементів структури до 100 нм (1 нм = 10⁻⁹ м; 1 нм = 10⁻¹⁰ А)» [15].

В Інституті металофізики імені Г.В. Курдюмова (директор академік НАН України А.П. Шпак) розроблені методи одержання нанорозмірних дисперсних систем за допомогою електровибуху провідників і електричного пробую рідких середовищ. Ця методика дає змогу отримувати нанопорошки металів, а також вуглецеві наноматеріали: наноалмази, нанотрубки та фулерени. Встановлена висока сорбційна активність нанодисперсного апатиту кальцію, який може застосовуватися як трансплантат при переломах кісток. Виявлено ранні стадії кристалізації в аморфних стрічках. Однією зі структурних складових сплавів системи FeSiB у рідкому та аморфному стані є кристалічні кластери розміром 34 нм. На базі цього академічного інституту проводяться міжнародні конференції з нанотех-

нологій, на яких узагальнюються світові результати досліджень з нанонауки.

Значний цикл досліджень з нанохімії здійснений в Інституті біоколоїдної хімії імені Ф.Д. Овчаренка НАН України (директор д.х.н., професор З.Р. Ульберг). Завдяки дослідженням З.Р. Ульберг і співавторів з'ясовані молекулярні структури комплексів нанометалбіомолекули та принципи виникнення таких комплексів. Виділені основні механізми, що визначають процеси сорбції, гетерокоагуляції й адгезії наночастинок на поверхні клітин [10, с. 20].

В інституті фізики НАН України (директор академік НАН України Л.П. Яценко) розроблено метод створення штучних наноструктур за допомогою стимульованих електричним полем поверхневих хімічних реакцій на поверхні розділу рідина-грань (ІІІ) золота (академік НАН України А.Г. Наумовець і професор О.А. Марченко), що має важливе значення для виявлення високої активності нанорозмірних частинок цього металу. У процесі дослідження міжчастинкової взаємодії орієнтованих анізотропних феромагнітних наночастинок встановлено виникнення коерцитивного поля з формуванням «супермагнітного» стану з корельованим напрямком магнітних моментів (член-кореспондент НАН України С.М. Рябченко та співавтори).

В Інституті фізики напівпровідників імені В.Є. Лашкарьова (директор академік НАН України В.Ф. Мачулін) з'ясована екситонна природа переходів у гетероструктурах з квантовими точками InAsInP та ідентифіковані екситони, що формуються за участю важких і легких діркових станів (академік НАН України М.П. Лисиця та співавтори). За допомогою розробленої технології формування люмінесцентних Si-нанокластерів встановлене значне збільшення концентрації випромінюючих центрів при випаді атмосфері H_2 або O_2 , що дозволяє приблизно на порядок збільшити інтенсивність свічення (член-кореспондент НАН України В.Г. Литовченко і співавтори). За допомогою поляризаційної модуляції випромінювання встановлені особливості

поверхневого плазмонного резонансу в нанорозмірних плівках золота, нанесених на поверхню призми повного внутрішнього відбиття (Б.К. Сердега і співавтори).

В Інституті експериментальної патології, онкології і радіобіології імені Р.Є. Кавецького (директор академік НАН України В.Ф. Чехун) спільно з Інститутом електрозварювання імені Є.О. Патона (директор академік Б.Є. Патон) розробляють нові варіанти колоїдних систем з магнітними наночастинами Fe_3O_4 з метою створення протипухлинних препаратів.

Українські вчені відомі своїми дослідженнями з вивчення властивостей наноструктур кремнію. Член-кореспондент НАН України М. Я. Валах і співробітники отримали цікаві дані про можливість керування характеристиками самоорганізованих SiGe наноструктур шляхом зміни традиційного напруженого кремнієвого буферного шару. Це зумовлює зміну величини, форми, поверхневої щільності та компонентного складу сформованих наночастинок.

У Донецькому фізикотехнічному інституті імені О.О. Галкіна НАН України (член-кореспондент НАН України В.М. Варюхін) встановлені якісні зміни властивостей кобальтиту лантану при переході до нанорозмірних частинок. Це дає підстави стверджувати, що магнітний стан кобальтиту лантану визначають розміри його елементарної поверхні.

В Інституті магнетизму НАН та МОН України (директор академік НАН України В.Г. Бар'яхтар) встановлено, що зміни амплітуд осциляцій викликають також зміни осциляцій гігантського магнетоопору в металевих магнітних наноструктурах. Такий ефект спостерігається у дво- і тришарових плівках ФМ/РЗМ при зміні в них товщин немагнітних металевих прошарків (член-кореспондент НАН України А.М. Погорілий, В.Ф. Лось).

У науково-технічному комплексі «Інститут монокристалів» (директор академік НАН України В.П. Семиноженко) розроблено наноматеріали, які можна застосовувати в медичній практиці і фармації.

В Інституті хімії поверхні імені О.О. Чуйка НАН України (директор член-кореспондент НАН України М.Т. Картель) спільно з Вінницьким національним медичним університетом (ректор академік НАМН В.М. Мороз) розроблено і впроваджено в медичну практику новий препарат сорбційно-детоксикаційної дії на основі нанокремнезему силікс [12, с. 20]. На кафедрі фармакології та клінічної фармакології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця розроблено нову лікарську форму силіксу – суспензію нанодисперсного кремнезему. Вона мінімізує токсичність і негативний вплив на функцію печінки таких сполук, як натрію фторид і натрію нітрит, а також протитуберкульозних препаратів ізоніазиду, піразинаміду, етамбутолу, що різняться механізмом негативного впливу на організм і хімічною структурою. За фармакологічною активністю суспензія нанодисперсного кремнезему перевищує препарати звичайного кремнезему.

Майже півстоліття проводять дослідження з нанотехнологій в Інституті загальної та неорганічної хімії ім. В.І. Вернадського НАН України (директор академік НАН України С.В. Волков). Тут винайшли технологію синтезу дрібнодисперсних систем із сажі (згодом її назвали нанотрубками) і методику розчинення металів у полімерному середовищі, яку застосовують у магнітному записі інформації та у хімічних засобах одержання наночастинок [18].

Тривають дослідження з нанотехнологій в інших Інститутах НАН України: фізичної хімії імені Л.В. Писаржевського (директор академік НАН України В.Д. Походенко), фізико-технічному інституті низьких температур імені Б.І. Веркіна (директор член-кореспондент НАН України С.Л. Гнатченко), проблем матеріалознавства імені І.М. Францевича (директор академік НАН України В.В. Скороход), біохімії імені О.В. Палладіна (директор академік НАН України С.В. Комісаренко), фізико-хімічному інституті імені О.В. Богатського (директор академік НАН України С.А. Андронаті).

Одним із перших вітчизняних препаратів з ліпосом є ліпін – спільна розробка Інституту фармакології і токсикології АМН України (директор член-кореспондент НАМН, професор Т.А. Бухтіарова) і Харківського фармацевтичного підприємства "Біолік". Основний компонент препарату – нанокapsули фосфатидилхоліну, який є природним компонентом біомембран. Препарат виявляє антигіпоксичну дію, пригнічує процеси перекисного окиснення ліпідів, підвищує неспецифічний імунітет, модулює функцію адренорецепторів [5].

Дослідження у сфері нанонауки, нанотехнологій і наномедицини здійснюються в наукових колективах НАМН України, зокрема, Інституті епідеміології та інфекційних хвороб імені Л.В. Громашевського НАМН України (директор професор В.Ф. Марієвський), Інституті гематології і трансфузіології (директор професор П.М. Перехрестенко), Інституті очних хвороб (директор професор Т.В. Пасічникова) та ін. Цікаві дослідження з нанотоксикології органічних та неорганічних наноматеріалів проводяться в Інституті гігієни і медичної екології (директор академік НАМН А.М. Сердюк) та в Інституті медицини праці НАМН України (директор академік НАН України Ю.І. Кундієв).

Дослідження різних аспектів цього напрямку науки проводяться в багатьох вищих навчальних медичних (фармацевтичних) закладах: крім Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (ректор академік НАМН України В.Ф. Москаленко), також у Харківському національному медичному університеті (ректор член-кореспондент НАМН В.М. Лісовий), Львівському національному медичному університеті (ректор професор В.П. Зіменьковський), Національному фармацевтичному університеті (ректор член-кореспондент НАН В.П. Черних), Вінницькому національному медичному університеті (ректор академік НАМН В.М. Мороз), Запорізькому медичному університеті (ректор професор Ю.М. Колесник), Дніпропетровській медичній академії (ректор академік НАМН

Г.В. Дзяк), Одеському медичному університеті (ректор академік НАМН В.М. Запорожан), Тернопільському медичному університеті (ректор член-кореспондент НАМН Л.А. Ковальчук), Луганському медичному університеті (ректор професор В.М. Івченко), Полтавській медичній стоматологічній академії (ректор професор В.М. Ждан), Національній медичній академії післядипломної освіти (ректор академік НАМН Ю.В. Вороненко) та інших ВНЗ.

Можна констатувати, що основні фізичні, хімічні та фізикохімічні властивості наноматеріалів встановлені. Але у вітчизняній і світовій літературі недостатньо досліджень з вивчення біологічних, фізіологічних, біохімічних, фармакологічних, фармацевтичних, токсикологічних властивостей наноматеріалів органічного і неорганічного походження [2; 3; 6; 7; 9; 12; 17].

У США, Японії, Євросоюзі, Китаї, Росії та інших країнах дослідження з нанонауки та нанотехнологій визначені вищими національними пріоритетами, затверджуються спеціальні програми, на реалізацію яких виділяються значні кошти. Розробки з нанотехнологій почали використовуватися в електроніці, матеріалознавстві, військовій галузі, біології, медицині, енергетиці, охороні довкілля, сільському господарстві. Усе це переконливо свідчить, що з 80-х років ХХ століття розпочалась ера нанонауки і нанотехнологій. Учені світу вважають, що реалізація досліджень з нанонауки сприятиме значному прогресу в різних сферах діяльності людини.

Отримані за допомогою нанотехнологій наноматеріали застосовуються у різних галузях діяльності людини та входять до складу: сплавів нанометалів, каталізаторів,

плівок у електроніці, магнітних матеріалів, біосенсорів, медикаментів, спеціальних засобів для доставки лікарських препаратів до уражених тканин, захисних покриттів, що наносяться на матеріали тощо.

Аналіз цих досліджень свідчить, що нанонаука в Україні буде розвиватися у таких основних напрямках:

- фундаментальні дослідження нанометричних явищ, процесів, об'єктів;
- розробка технологій синтезу наноматеріалів, необхідної апаратури і впровадження їх, а також стандартів такого виробництва в практичну діяльність людини;
- вивчення властивостей наночастинок і наноматеріалів;
- отримання нанопрепаратів для застосування у медичній практиці, дослідження їх лікувальних та можливих токсичних властивостей;
- дослідження природних наноструктур та наномеханізмів у функціонуванні біологічних систем;
- вивчення впливу нанотехнологій і наноматеріалів на навколишнє середовище.

Усі ці напрями, безсумнівно, знаходяться у сфері державного впливу. Зазначимо, що подолання відставання інноваційного розвитку України, на наш погляд, можливе виключно за рахунок співпраці нашої держави з країнами, які вже мають певний потенціал і досвід розвитку нанотехнологій, зокрема з Росією, а також спрямування зусиль на вузький сегмент. Для розвитку нанотехнологій необхідно виробити загальнодержавну стратегію України з цього питання, що дозволить сконцентрувати зусилля на конкретно визначених дослідженнях та на впровадженні їх результатів у виробництво.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Балабанов В. И.** Нанотехнологии. Наука будущего / В. И. Балабанов. – М.: Эксмо, 2009. – 256 с.
2. **Головенко М.** Адресна доставка наносистемами лікарських засобів до головного мозку / М. Головенко, В. Ларіонов // Вісник фармакології та фармації. – 2008. – № 4. – С. 816.
3. **Головин Ю. И.** Введение в нанотехнику / Ю. И. Головин. – М.: Машиностроение, 2007. 496 с.

CITED LITERATURE

1. **Balabanov V. I.** Nanotechnology. Science of the future / V. I. Balabanov : Eksmo , 2009. – 256 p.
2. **Golovenko M.** Targeted delivery by nanosystems of drugs to the brain / M. Golovenko, V. Larionov // Journal of Pharmacology and Pharmacy. 2008. – N 4. – P. 816.
3. **Golovin Yu I.** Introduction to nanotechnology / Yu. I. Golovin, M : Mashinostroenie , 2007. – 496 p.

4. **Грибин Д.** Ричард Фейнман: жизнь в науке / Д. Грибин, М. Грибин – М. ; Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2002. – 288 с.

5. **Григор'єва Г. С.** Реальна нанофармакологія: становлення, міфи та успіх ліпософофармакології / Г. С. Григор'єва // Фармакологія та лікарська токсикологія. – 2007. – Т. 4, № 5. – С. 83–88.

6. **Гусев А. И.** Наноматериалы, наноструктуры, нанотехнологии / А. И. Гусев. – [2-е изд.]. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2007. – 416 с.

7. **Кац Е. Ф.** Фуллерены, углеродные нанотрубки и нанокластеры: родословная форм и идей / Е. Ф. Кац. – [2-е изд.]. – М. : URSS, 2008. – 294 с.

8. **Керл Р. Ф.** Истоки открытия фуллеренов: эксперимент и гипотеза / Р. Ф. Керл // Успехи физических наук. – 1996. – Т. 168, № 3. – С. 331–342.

9. **Кобаяси Н.** Введение в нанотехнологию / Н. Кобаяси ; [пер. с яп.]. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. – 134 с.

10. **Крото Г.** Симметрия, космос, звёзды и C60 / Г. Крото // Успехи физических наук. – 1996. – Т. 168, № 3. – С. 343–358.

11. Медицинская химия и клиническое применение диоксида кремния / [Чуйко А. А., Погорелый В. К., Пентюк А. А. и др.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 415 с.

12. **Мовчан Б. А.** Электроннолучевая гибридная нанотехнология осаждения неорганических материалов в вакууме / Б. А. Мовчан // Актуальные проблемы современного материаловедения. – К. : Академперіодика, 2008. – Т. 1. – С. 227–247.

13. **Мовчан Б. А.** Электроннолучевая нанотехнология и новые материалы в медицине первые шаги / Б. А. Мовчан // Вісник фармакології і фармацевції. – 2007. – № 12. – С. 513.

14. Нанонаука і нанотехнології: технічний, медичний та соціальний аспекти / Б. Є. Патон, В. Ф. Москаленко, І. С. Чекман [та ін.] // Вісник НАН України. – 2009. – № 6. – С. 18–26.

15. Нанотехнологии и перспективы их использования в медицине и биотехнологии / В. М. Лахтин, С. С. Афанасьев, М. В. Лахтин [и др.] // Вестник РАМН. – 2008. – № 4. – С. 50–55.

16. Нанохімія. Наносистеми. Наноматеріали / [Волков С. В., Ковальчук С. П., Генко В. М., Решетняк О. В.]. – К. : Наукова думка, 2008. – 422 с.

17. Наукові основи наномедицини, нанофармакології та нанофармації / В.Ф. Москаленко, В. М. Лісовий, І. С. Чекман [та ін.] // Вісник Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця. 2009. – № 2. – С. 17–31.

18. **Ніцак О. В.** Ефективність суспензії нанодисперсного кремнезему при гепатиті, викликаному ізоніазидом / О. В. Ніцак, Л. І. Казак, І. С. Чекман // Фармакологія та лікарська токсикологія. – 2008. – № 13. – С. 66–69.

19. **Пул Ч. мл.** Нанотехнологии / Пул Ч. мл., Оуенс Ф. – [2-е изд.]. – М. : Техносфера, – 2006. – 336 с.

4. **Hribin D.** Richard Feyman: Life in Science / Hribin D., M. Hribin. Moskva-Izhevsk : Institute of computer research , 2002. 288 p.

5. **Grigorieva G. S.** Real nanofarmacology: formation, myths and success liposomofarmacology / G. Grigoriev / / Pharmacology and Drug Toxicology., 2007. V. 4, No 5. – P. 83–88.

6. **Gusev A. I.** Nanomaterials , Nanostructures , Nanotechnology / A. I. Gusev [2nd ed.]. Moscow : FYZMATLYT – 2007. – 416 p.

7. **Katz E. F.** Fullerenes, carbon nanotubes and nanoclusters: origin of forms and ideas / Katz E. F. [2nd ed.]. Moscow : URSS, 2008. – 294 p.

8. **Curl R. F.** Origins fullerene discovery: experiment and hypothesis / R. F. Curl / / Success of physics sciences. – 1996. – Vol. 168. – No 3. – P. 331–342.

9. **Kobayashi H.** Introduction to Nanotechnology / N. Kobayashi, [transl. from Japan.] Moscow : BINOM. Laboratory of Knowledge, 2005. – 134 p.

10. **Kroto H.** Symmetry, space, and stars C60 / H. Kroto // Success of physics sciences. – 1996. – Vol. 168, No 3. – P. 343–358.

11. Medical Chemistry and clinical application of silicon dioxide / [Chuyko A.A., Pohorely V.K., Pentyuk A.A. and others]. Kyiv: Naukova Dumka, 2003. – 415 p.

12. **Movchan B. A.** Electronic-radial hybrid nanotechnology for precipitate of nonorganic materials in vacuum / Movchan B. A. // Actual problems of modern material-learning. K. : Akademperіodyka, 2008. – Vol. 1. – P. 227–247.

13. **Movchan B. A.** Electronic-radial Nanotechnology and New Materials: First steps / B. A. Movchan / / Journal of Pharmacology and Pharmacy. – 2007. – No 12. – P. 513.

14. Nanoscience and nanotechnology: engineering, medical and social aspects / B. Paton, V. Moskalenko, I. Chekman [et al.] // Journal of NAS of Ukraine. – 2009. – No 6. – P. 18–26.

15. Nanotechnology and prospects of its use in medicine and biotechnology / V.M. Lahtyn , S. Afanas'ev, M.V. Lahtyn [etc.] // Journal of Medical Sciences. – 2008. – No 4. – P. 50–55 .

16. Nanochemistry. Nanosystems . Nanomaterials / [S. V. Volkov, Kovalchuk S. P., Hank V., O. V. Reshetnyak]. Kyiv : Naukova Dumka – 2008. – 422 p.

17. Scientific basis of nanomedicine, nanofarmacology and nanofarmacy / V. F. Moskalenko, V. N. Lisovy, I. S. Chekman [et al.] // Bulletin of the National Medical University named after A. A. Bogomolets . – 2009. No 2. – P. 17–31.

18. **Nitsak A. V.** Effectiveness of nanodispersed silica suspension in hepatitis caused by isoniazid / O. V. Nitsak, L.I. Kazak I.S. Chekman // Pharmacology and medical toxicology. – 2008. – No 13. – P. 66–69 .

19. **Pool Ch. jun.** Nanotechnology / Pool Ch. jun., F. Owens [2nd ed.]. Moscow: Technosphere. – 2006. – 336 p.

УДК 1(37.0)

СИНЕРГЕТИЧНО- ФОРСАЙТНІ ПІДХОДИ ДО ЗМІН НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анатолій ПОХРЕСНИК

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології інженерної освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Ключові слова: зміни, розвиток вищої освіти, синергетика, форсайт, інновація, якість освіти, Болонський процес.

© Похресник А., 2014

остановка проблеми та її актуальність.

Нині кількісне розширення вищої освіти близьке до максимального рівня, тому держави-лідери зваблюють здібну молодь з інших країн у свої ВНЗ або ж створюють там їх філії, досягаючи не тільки освітніх, а й політичних цілей. Наша вища освіта зазнає одразу багатьох впливів і змушена виживати у несприятливих умовах, що ускладнює управління і планування. Як відомо, вирішення подібних завдань для подібних відкритих систем пропонує доволі молода математична наука – синергетика з її нелінійними рівняннями і багатьма змінними.

Надто мало є в Україні наукових праць, автори яких не просто згадують про неї, а й намагаються використати (Горбунова Л., Добронравова І., Кочубей Н., Клепко С., Лутай В., Ожеван М. та ін.). Дуже перспективним ми вважаємо звернення до такого методологічного підходу, як форсайт, що з межі століть набуває поширення у частині розвинених держав світу.

Мета статті. Буде зроблена спроба визначити рівень потреби у застосуванні синергетики і форсайту (у сумі – синергетично-форсайтного підходу) під час створення планів розвитку національної вищої школи для наступних 20-30 років.

Розглянуто глобалізацію та інші світові явища, вказано процеси, що відбуваються в сучасних системах освіти. Відзначено їх складність і високу змінність, що вимагає використання у плануванні синергетики і форсайту. Досліджено поняття «інновація» і можливість використання Болонського процесу для підвищення якості освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Світ дуже швидко змінюється, зникають десятки старих фахів, з'являються нові. Європейський Союз та інші міждержавні альянси коригують стратегію своєї діяльності з метою подолання наслідків світових економічних криз, спираючись насамперед на свої освітньо-наукові комплекси. Одна з характерних ознак сучасності – звуження у сфері планування і діяльності освітніх систем поля застосування терміну «реформа» і заміщення іншими – «інновація», «модернізація», «удосконалення» тощо. Не відхиляючись від теми статті надто далеко, висловимо припущення, що це явище є одним з багатьох наслідків набагато загальнішого процесу демократизації організації та діяльності сучасних суспільств. Дійсно, у тоталітарних чи авторитарних соціумах керівництво (часто – одна особа) мало свободу рук для вольових рішень, проголошуючи їх «грандіозними реформами», «стратегічними проривами» та ін. Синергетика і форсайт не існували взагалі, тому в практичних діях в освіті і вихованні домінували індивідуальні пріоритети і враховувалися усього кілька чинників (кадрові потреби армії, плани нападів і розширення території тощо). Хоч і зараз – подекуди – можна віднайти приклади саме такого вибору фундаменту внесення змін в освіту, але й у цих країнах керівництво зазвичай застосовує «демократичну риторику» і переконує всіх у скеруванні змін на «підвищення моралі», «розвиток національної духовності», «формування гармонійно-патріотичної особистості» тощо. ([6] та ін.).

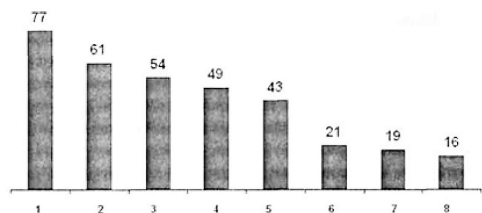
На теренах України ми не відшукали прикладів демагогічного прикриття прихованих цілей освітніх змін, адже європейська скерованість загального вектору розвитку економіки і суспільного устрою стала, фактично, загально визнаним явищем. Єдиний значний недолік – недостатня увага до потенціального значення освітньо-наукового комплексу і необхідності синергетичного планування його змін, яку засвідчує більшість наших політиків і тих науковців, які займаються стратегічно-економічним плануванням [8].

Прикладом ігнорування синергетично-форсайтного підходу з його вимогою врахування всіх чинників впливу і навіть можливих у найближчій перспективі відкриттів є досить поширений в Україні і Росії заклик до перенесення в освітню сферу «ринкових засад» – цілого комплексу уявлень, понять і підходів, які понад століття формувалися і вдосконалювалися на американських «вільноринкових» теренах. Згадана «ринковізація» навчання і виховання та вимога позначати їх одним-єдиним словосполученням «освітні послуги», на наш погляд, може завадити планам гуманізувати вищі цілі освіти і гуманітаризувати засади і перебіг усього навчально-виховного процесу. Значні моральні та освітні втрати стануть неминучими у разі перетворення закладів усіх нижчих рівнів в «установи для надання чи продажу освітніх послуг». Будуть формуватися молоді циніки, загостриться суспільний поділ за критерієм «достатки родини», стануть швидко накопичуватися явища, які можна назвати терміном «антисуспільна вибухівка».

Хоч у наукових працях зарубіжних науковців неважко віднайти пропозиції «диверсифікувати джерела фінансування вищої освіти і збільшити їх кількість», але немає – принаймні на теренах Західної Європи – закликів до припинення бюджетного фінансування освітньої сфери і перекладення всіх видатків на родинні бюджети. Не секрет – ці країни вважають бажаним державне фінансування всієї «первинної освіти (Initial Education)». Якщо примітивізована «ринковізація освіти» й перетворення всієї діяльності нашої вищої школи у «ліберально-ринкове надання освітніх послуг» є шкідливими і небезпечними для урівноваженого суспільно-економічного поступу України, то домінування спеціальностей «менеджер», «економіст» чи «бізнесмен» у більшості вищих навчальних закладів України (їх пропонують не лише майже всі приватні ВНЗ, але й чимало державних, які раніше не готували подібних фахівців), має позитивні і негативні сторони.

Головний позитив – необхідність формування базових знань щодо законів раціональної економічної й інших видів соціальної діяльності в абсолютній більшості всього складу нових наших генерацій. Подібні знання зроблять їх більш обізнаними, компетентними, автономними, відповідальними і активними в усіх видах своєї діяльності, у громадянському і професійному житті.

Головний негатив – розрив між реальною кількістю робочих місць для «менеджерів» та «економістів» на наявному ринку праці й відсотком цих професій у загальному обсязі підготовки дипломованих осіб в Україні. Понад чверть усіх наших студентів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації у 2008/2009 навчальному році сконцентрувалися на «бізнесі і праві» [7, с. 18-19]. Важливі висновки можна зробити і з російських даних, спираючись на факт майже повної аналогії української і російської вищої школи: на цій діаграмі вказані пріоритети молодих росіян під час вибору бажаної професії і подання заяв на вступ у ВНЗ [1, с.42].

Діаграма 1. Популярні спеціальності серед російських абітурієнтів (%): 1 – економіка; 2 – менеджмент; 3 – іноземні мови; 4 – юриспруденція; 5 – інформаційні технології; 6 – медицина; 7 – технічні спеціальності; 8 – педагогіка (вказані пріоритети не змінюються вже понад десять років!)

Молодь Росії, як і їх ровесники в Україні, переконана у легкості досягнення ролі «начальника» через навчання на профілі «менеджмент». Натомість, наявний ринок праці пропонує майже 72% вакансій у виробничому, а не в правничо-адміністративному секторі. Тому науковці пропонують розпочинати підготовку «менеджерів» на основі попереднього кількарічного (бакалаврського чи іншого) конкретно-професійного

навчання, а не з першого курсу економічного чи іншого ВНЗ. Вказана диспропорція зумовлює виразні невідповідності між запитами ринків праці і змістом навчання, часто примушує отримувати другу вищу освіту.

Загалом же значне розширення економічної і правничої освіти в Україні має й позитивні наслідки. Наприклад, життя свідчить про те, що отримання фінансово-менеджерських знань не є таким уже «безплідним» заняттям для студентів технічних і природничо-наукових ВНЗ: перехід від примітивних виробничих технологій на високоінтелектуальні став можливим тому, що в одному колективі об'єднуються дослідники-експериментатори, науковці-теоретики і науковці-менеджери, спільним завданням яких є перетворення щойно створеної технології у кінцевий матеріальний чи інтелектуальний продукт, що має високий попит на національному і світовому ринку.

У подібних умовах важливим питанням стає правильне використання таких робочих термінів, як «інновація», «модернізація» й інших. Нагадаємо, що в Україні з 4 липня 2002 року діє Закон «Про інноваційну діяльність», пізніше уточнений і переглянутий (версія 08.09.2011) [4]. Наведемо два головні поняття з восьми, включених у статтю 1:

- інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентноздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;

- інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентноздатних товарів і послуг» [4, Ст.1. Визначення термінів].

Підстава для розчарування – неувага авторів цього Закону до всього освітньо-наукового комплексу як головного джере-

ла винаходів та інновацій. Слово «освіта» присутнє тільки один раз у фразі «забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності». Причина зрозуміла – цей Закон відзначається економічно-виробничою орієнтацією, тому дуже важко буде поширити його застосовність і на освітньо-виховну сферу.

Потребує уточнень і зміст понять «інновації» та «інноваційність» поза висотехнологічним виробництвом (вказемо – все популярнішим у цій сфері стає поняття «інноваційна економіка»). На теренах освіти та гуманітарних наук ми зустрічаємося з двома головними підходами до пояснення і використання терміну «інновація».

Перший підхід можна назвати «широким» (загальним). Як вказує український філософ Д.І. Дзвінчук, «Широкий підхід виходить з того, що слово «інновація» має в основі латинське походження і корінь «новус», відтак, може означати і процес, і результат «введення (ін-) нового (-новація)». Тому приблизними синонімічними заміниками поняття «інновація» можуть бути слова «нововведення», «винахід», «ноухау» та інші (але не «раціоналізація» чи навіть «модернізація» – надто мало «новизни» передбачають ці два слова). Характеризувати як «інноваційні» процеси, явища, предмети чи об'єкти можна у тому разі, коли вони є новими (чи видаються такими – часто «новим» є ґрунтовно забуте «старе») і дають змогу досягти чогось істотно більшого, як все «до-інноваційне». Наскільки саме – широкий підхід не дає відповіді, що й знецінює його, залишає для нього застосування загально-інформаційного плану» [3, с.62].

Додамо до сказаного, що подібне загальне застосування терміну «інновації» має достатньо високу доцільність, про що може свідчити світова тенденція все ширшого використання поняття «інноваційна економіка» для позначення такого варіанту діяльності цього соціально-важливого комплексу, що спирається на безперервний потік винаходів та нововведень, завдяки чому

держава отримує значні конкурентні переваги над усіма суперниками (європейський приклад – Фінляндія).

Другий підхід до поняття «інновації» отримав назву «функціонального», відзначаючись прагматичністю і надаючи можливість кількісного вимірювання «інноваційності» економіки чи інших секторів сучасних суспільств. У рамках цього підходу доволі корисними виявилися запозичення з генетичної біології, адже під час реплікації ДНК та в інших процесах можуть з'являтися «інноваційні» ефекти з різноманітними наслідками. У дуже стабільному середовищі особини з надто зміненими спадковими рисами виявляються «зайвими», вся популяція даного виду має Гаусів розподіл з домінуванням урівноважено-стандартних особин. Еволюційний «стрибок» даної популяції настає у разі значних змін середовища її перебування, адже до нових і несприятливих умов виявляється краще пристосованою не «більшість», а саме «інноваційні» особини.

Саме так сформувався підвид *Sapiens* виду *Homo Sapiens*, що спромігся до мінімуму зменшити вплив на своє буття природно-еволюційних чинників, обравши шлях внесення безперервних інновацій в основи свого життєзабезпечення [2]. Було б спрощенням стверджувати, що потреба людини щось винайти, змінити і запровадити виникає виключно під впливом зовнішніх чинників: браку їжі, зміни температури повітря тощо. «Передбачливість» Природи виявляє себе у тому, що нерідко винахідництво є наслідком «внутрішніх імпульсів» – цікавості людського мозку до нового і його природна програма «реагувати на те, що ще не сталося». Тут, можливо, ще раз слід згадати про антропологічний розподіл за законом Гауса: більшість людей не належить до захоплених винахідників і відзначається виразною консервативністю, та навіть малої кількості «природжених» інноваторів вистачає для забезпечення технологічного поступу всього людства.

Одна з найважливіших рис сьогодення – прискорення практично всіх змін

мало не до теоретично можливого максимуму. З точки зору філософа-теоретика ми зустрічаємося з втратою застосовності лінійних моделей розвитку (пропорційність обсягу змін до тривалості часу з моменту їх початку) й необхідністю звернення до тієї частини синергетики, яка розглядає підхід до точки радикальних змін (до біфуркації) і намагається хоча б наближено передбачити подальші події після її досягнення, припускаючи несподівані (емерджентні) події зі значними (часто – нелінійними) впливами на соціум в цілому та на його частини – економіку, освіту та ін. Загальне скерування статті виключає для нас детальний (і дуже спокусливий) аналіз біфуркаційних криз в українському соціумі (поява Майдану 2004-го року, ще несподіваніший розвиток подій наприкінці 2013-го року та ін.).

Для матеріальних основ усієї сфери життєзабезпечення специфіка сьогодення у тому, що суспільні потреби у винаходах та інноваціях стали загальними і доволі гострими, а здійснення цих явищ вимагає все більших матеріальних і кадрових ресурсів. Часи одинаків-науковців і диваків-винахідників лишилися позаду, а сучасні суспільства відзначаються швидким перетворенням професії «інноватор» у масову. У вже згаданих виданнях ЮНЕСКО, що стосуються вищої освіти і науки, відзначається концентрація уваги багатьох країн на підготовці десятків тисяч молодих науковців та інженерів-технологів, спроможних здійснювати винаходи і доводити їх до стану промислових виробів чи інтелектуального товару (суспільство-21 буде, найімовірніше, «суспільством знань», де знання і компетентності стануть найвищою цивілізаційною цінністю і домінуючим товаром).

Відтак, до «інновацій» необхідно буде включати не тільки нові промислові вироби, а й удосконалення освітнього і культурного характеру. Тому, на наш погляд, вищу освіту в XXI столітті слід вважати «інноваційною» – вона просто вимушена буде постійно узгоджуватися з вимогами розвитку ринку праці знаннєвого суспільства.

Чи достатньо активні подібні інноваційні

процеси у вищих школах України? Чи їх надто мало, а наявні відзначаються «вузькістю» і формалізмом?

На жаль, наш оптимізм у відповідях на ці запитання «нижчий від середнього». Продемонструємо це на прикладі участі України у Болонському процесі, започаткованому західноєвропейцями у 1999 р. Його ініціатори з самого початку обмежили процес класичними університетами і цілковито відмовилися включати у нього будь-які не-університетські заклади (а їх в Європі дуже багато). Спершу пропонувалося узгодити структуру навчання й усім мати два дипломи – бакалавра і магістра. Однак, ринок праці швидко вніс свої корективи: лише у Великобританії роботодавці мають пошану до бакалаврів, а в інших державах віддають перевагу магістрам чи «додатково навченим бакалаврам» [5]. Тому «болонські» інновації поширювалися повільно, проект був подовжений ще на 10 років, а пріоритети після 2009 року змістилися з підготовки бакалаврів на масове виведення магістрів на рівень PhD (нашого «кандидата наук»).

На нашу думку, головні недоліки «болонських» процесів в Україні полягають у тому, що вказана тема відволікла увагу наших лідерів від набагато важливіших для Європейського Союзу процесів і явищ. Просимо звернути увагу на два з них: «Лісабонський проект» і рух до «Нового Відродження». Хоч між ними і є певний інтервал у часі проголошення, та загалом вони скеровані на прискорення високотехнологічний прогрес країн-учасників ЄС. Вжекладаються дуже великі кошти у додаткову підготовку фахівців з точних наук і надвисоких технологій, а план Нового Відродження скерований на те, щоб ці зусилля не призвели до ренесансу технократизму і неуваги до цивілізовано-духовного.

На закінчення вкажемо – слід сподіватися на те, що взірцем для освітньо-технологічних інновацій для України надалі буде крихкий утвір з назвою «Російська Федерація», а політика, наука і освіта об'єднаної Європи. Однак, і в цьому випадку слід враховувати синергетичні наслід-

ки, наприклад, того, що Китай надзвичайно інтенсивно вкладає всі можливі ресурси у масову підготовку фахівців з точних наук, кращих серед яких після закінчення своїх ВНЗ десятками тисяч скеровує не до нас, а в провідні лабораторії світу.

Нашим керівникам освіти і науковцям доцільно звернути на усе більш популярний на Заході і розвиненому Сході прогресив-

ний метод планування, що отримав назву «форсайт». Хоч найчастіше його застосовують для погляду «за горизонт» в технологічній сфері, він цілком застосовний і в освітній. Саме тому ми так переконані у доцільності подальшого розвитку синергетично-форсайтнього підходу до процесу планування змін вищої освіти України та її діяльності у віддаленому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гневашева В. А.** Структурная безработица как следствие отсутствия интеграции рынка труда и сектора образовательных услуг высшего профессионального образования // Экономика образования. – 2011. – № 4. – С. 38–50 (с.42)
2. **Даймонд Дж.** Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / Дж. Даймонд ; пер. з англ. та наук. ред. Т. Цимбал. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 488 с.
3. **Дзвінчук Д. І.** Болонський процес як інноваційний шлях розвитку вищої освіти // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія Філософія. – 2004. – С. 57–65.
4. Закон України «Про інноваційну діяльність» (<http://meget.kiev.ua/zakon/zakon-ob-innovatsionnoy-deyatelnosti/>) 25.12.2013.
5. **Лу닌 В. В.** Проблемы подготовки кадров для химического образования и науки в России // Вестник высшей школы (Alma mater). – 2011. – № 4. – С. 15–19.
6. Национальная доктрина образования в Российской Федерации // Поиск. – 13 октября 2000 г. – № 41 (595). – С. 6.
7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/2009 навч. року : Статист. Бюлетень. – К. : Держ. коміт. стат. України, 2009. – 212 с.
8. Україна на шляху європейської інтеграції. Науково-практичний збірник матеріалів. – Мінекономіки України, К. :1999. – 236 с.

CITED LITERATURE

1. **Gnevasheva V. A.** Structural unemployment as consequence of absence of integration of a labour market and sector of educational services of the higher vocational training // Economy of Education. – 2011. – № 4. – P. 38–50 (p.42).
2. **Jared Diamond.** Guns, Germs, and Steel. The Fates of Human Societies / J. Diamond; Trad. with English – K: The Nika-Centre, 2009. – 488 p.
3. **Dzvinchuk D. I.** Bologna process as an innovative way of development of higher education// Sciences. Newspaper NPU named M. P. Dragomanov. Series 7. Teology. Cultural science. Philosophy. – 2004. – P. 57–65.
4. The law of Ukraine «About innovative activity» (<<http://meget.kiev.ua/zakon/zakon-ob-innovatsionnoy-deyatelnosti/>>) 25.12.2013.
5. **Lunin V. V.** Problems of a professional training for chemical science and education in Russia // The higher school Bulletin (Alma mater). – 2011. – № 4. – P. 15–19.
6. The national doctrine of education in the Russian Federation // Poisk (Search). – October, 13th, 2000 – № 41 (595). – P. 6.
7. The basic indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine on the beginning 2008/2009 Year : the Supernumerary. The bulletin. – K. : State. Committee of statistics of Ukraine, 2009. – 212 p.
8. Ukraine on a way of the European integration. The Scientifically-practical collection of materials. – Ministry of Economics of Ukraine, K. :1999. – 236 p.

Галина Білецька

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри екології
Хмельницького національного університету

УДК 504:37.033

**ПРИРОДНИЧО-
НАУКОВА
ПІДГОТОВКА
МАЙБУТНІХ
ЕКОЛОГІВ:
СУТНІСТЬ
ТА СТАН ПРОБЛЕМИ
У ПЕДАГОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ**

© Білецька Г., 2014

Ключові слова: природничо-наукова підготовка, професійна екологічна освіта.

остановка проблеми. На початку XXI ст., у зв'язку із вступом суспільства в новий постіндустріальний етап свого розвитку, відбулися докорінні зміни в усіх

сферах людської діяльності. Сьогодні, як ніколи раніше, чітко прослідковується взаємозв'язок між якістю освіти і розвитком економіки країни, ростом благополуччя громадян, збереженням культури нації. Освіта стає необхідним і важливим фактором розвитку суспільства. Проникнення знань в усі сфери суспільного життя, інноваційний розвиток країни, швидкі темпи розвитку технологій, насамперед інформаційно-комунікаційних, зниження ресурсо- та енергоємності виробництва, попередження екологічних катастроф, потребує принципово нового знання, яке дають тільки фундаментальні природничі науки. Це актуалізує проблему природничо-наукової освіти (ПНО), відносить її оновлення до числа пріоритетних завдань системи вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що до проблем

Проаналізовано стан дослідженості проблеми природничо-наукової освіти у педагогічній теорії. Обґрунтовано значення природничо-наукової підготовки в системі професійної екологічної освіти. Встановлено основні проблеми, які зумовлюють критичний стан природничо-наукової підготовки фахівців-екологів у вищих навчальних закладах.

природничо-наукової освіти сьогодні звертається багато вчених. Філософські питання ПНО висвітлюються у працях В.Г. Буданова, А.О. Вербицького, Б.С. Гершунського, В.В. Краєвського, В.М. Розіна, В.В. Серікова, В.С. Стюпіна та ін. Педагогічні і психологічні аспекти ПНО досліджували Л.О. Бордонська, О.М. Голубева, В.І. Данильчук, Т.Є. Зоріна, С.Ф. Клепко, С.О. Семеріков, В.М. Симонов, О.Д. Суханов та ін. Дослідженню проблем природничо-наукової підготовки (ПНП) фахівців у вищих навчальних закладах (ВНЗ) присвячено дисертації Н.М. Двудічанської, В.О. Єлісеєва, С.О. Касярума, Л.В. Моторної, Л.В. Медведєвої, З.О. Скрипко, С.Є. Старостіної та ін. Заразом сьогодні не одержала належного наукового осмислення проблема природничо-наукової підготовки майбутніх екологів у ВНЗ.

Саме тому **метою статті** є аналіз сучасного стану проблеми природничо-наукової освіти у педагогічних дослідженнях та з'ясування сутності природничо-наукової підготовки майбутніх екологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що поняття «природно-наукова освіта» немає певного тлумачення. До середини ХХ ст. визначення цього поняття взагалі не існувало. Лише у 70-х роках ХХ ст. на сторінках «Большой советской энциклопедии» було розтлумачено природно-наукову освіту як підготовку фахівців у галузі природничих наук – біології, геології, географії, фізики, астрономії, хімії, математики та ін. [9, с. 102]. В останньому десятиріччі ХХ ст., коли наука вступила в новий постнекласичний етап свого розвитку, виникла проблема удосконалення ПНО, яка є основою системи наукового знання, що й зумовило появу досліджень у цьому напрямі (В.Г. Буданов, Б.С. Гершунський, О.М. Голубева, Т.Є. Зоріна, П.С. Курдюмов, О.Д. Суханов та ін.). На сучасному етапі розвитку педагогічної науки проблемам становлення і розвитку ПНО присвячено чимало досліджень, у яких відзначається її світоглядний, методологічний і піз-

навальний потенціал. С.О. Панічев зазначає, що сьогодні вже можна говорити про нову природничо-наукову парадигму, яку можна назвати прагматичною, оскільки об'єктом науки є не пізнання світу, а передбачення наслідків втручання у нього людини [13, с. 11].

З'ясуванню сутності природничо-наукової освіти та виявленню основних етапів і тенденцій її становлення та розвитку присвячене дослідження Н.А. Васильєвої. Зіставивши поняття «природознавство» і «освіта», вона визначила ПНО як цілеспрямований процес і результат формування в людини системи природничо-наукових знань, умінь, навичок, досвіду пізнавальної та практичної діяльності, ціннісних орієнтацій і відносин [10, с. 10].

Природничо-наукова підготовка (ПНП) є обов'язковою складовою в системі професійної освіти. На думку В.О. Єлісеєва, вона суттєво впливає на формування особистості та професійні якості майбутнього фахівця, рівень його мобільності, конкурентоспроможності та затребуваності на ринку праці. Також ПНП сприяє формуванню дослідницьких і самоосвітніх компетентностей. На предмети природничо-наукового циклу покладається основна відповідальність за формування в майбутніх фахівців картини світу як найважливішого елемента наукового світогляду [12, с. 4]. Ми погоджуємося з думкою В.О. Єлісеєва, який зазначив, що чим вище рівень сформованості наукового світогляду, тим більш упевнено почувається фахівець у своїй професії, швидше підвищує кваліфікацію, більш успішний у кар'єрному зростанні [12].

М.С. Багов вважає, що ПНП формує природничу культуру, яка проявляється в науковому світогляді, змістом якого є природничо-наукова картина світу, процеси і методи пізнання навколишнього світу, раціонально-критичний стиль мислення. Основою такої культури є природничо-наукові знання, а природничо-наукова підготовка сприяє формуванню сучасної природничо-наукової картини світу, яка містить у собі й екологічну картину світу [8, с. 54].

Природничо-наукова підготовка, як наголошує Л.В. Моторна, є основою для засвоєння спеціальних дисциплін, оволодіння професією, застосування природничо-наукових знань у майбутній професійній діяльності. Завданням ПНП є формування системи фундаментальних природничо-наукових знань та умінь, що є основою для набуття професійних знань, умінь і навичок [6, с. 13]. Результатом такої підготовки, як зазначає Л.В. Моторна, є природничо-наукова підготовленість майбутніх фахівців – інтегративна характеристика, що передбачає здатність вирішувати навчальні і професійні завдання, використовуючи природничо-наукові знання та уміння [6, с. 11].

На думку А.В. Антонця, природничо-наукова підготовка впливає на формування прогностичних умінь майбутніх фахівців, оскільки сприяє розвитку евристично-пошукового мислення; формуванню умінь проводити експеримент, пояснювати й оформляти його результати, будувати теоретичні моделі; оволодінню загальними ідеями й принципами природничо-наукових знань; усвідомленню методів наукового пізнання; формуванню умінь розглядати явища й процеси у взаємозв'язку, формуванню здатності до усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків; розвитку рефлексивного мислення, творчої активності, здатності до інтуїтивного мислення [1, с. 82]. Також А.В. Антонєць зазначає, що природничо-наукові дисципліни є базовими для отримання спеціальних знань під час навчання у ВНЗ. Їх призначення – виховати всебічно розвинуту, економічно грамотну, соціально та політично свідому людину [1, с. 81].

Н.М. Двудічанська вважає, що природничо-наукові знання забезпечують науковий світогляд і соціальну активність особистості; визначають тип поведінки і діяльності на основі культурологічних, загальнолюдських і соціальних цінностей; сприяють становленню аксіологічної компетентності індивіда. Результатом ПНП дослідниця вважає підвищення професійної компе-

тентності. За такого підходу природничо-наукові знання та уміння є не результатом освіти, як у традиційному навчанні, а засобом вирішення завдань у майбутній професійній діяльності, у продовженні освіти, у диверсифікації професії [11, с. 5].

Узагальнюючи думки А.В. Антонця, Н.М. Двудічанської і Л.В. Моторної щодо ПНП, ми робимо висновок, що професійна компетентність фахівців значною мірою обумовлюється і закладається в процесі вивчення фундаментальних природничо-наукових дисциплін.

На думку Г.Ф. Пономарьової, природничо-наукова освіта формує поняття наукової методології та логіки сучасного дослідження, створює цілісну, гармонійну систему сучасного світу, активізує проблемне мислення. Зміст і якість ПНО є основним ключем до мобільності, сумісності в зоні європейської вищої освіти. Тільки високий рівень природничо-наукової освіти забезпечить гідне місце Україні в європейському освітньому просторі [7, с. 94].

У результаті аналізу науково-педагогічних праць, у яких розкривається сутність та значення природничо-наукової освіти, ми визначаємо природничо-наукову підготовку майбутніх екологів як цілеспрямований процес і результат формування у людини системи фундаментальних природничо-наукових знань, умінь, навичок, досвіду пізнавальної та практичної діяльності, ціннісних орієнтацій і відносин, достатніх для здійснення професійної та соціальної діяльності в сучасному суспільстві.

У системі професійної екологічної освіти ПНП реалізується через природничо-наукові дисципліни, які відносяться до циклу дисциплін математичної і природничо-наукової підготовки. Як зазначають українські науковці О.А. Крюковська, Ю.А. Гасило і К.О. Злобіна, природничо-наукові дисципліни розкривають сутність явищ навколишнього середовища, його внутрішні закони, виходячи із свого предметного уявлення про природу [5].

Ми визначаємо природничо-наукові дисципліни як навчальні дисципліни, які

відображають апробовані, встановлені (для цього часу) наукові закони, закономірності і факти природничих наук, за допомогою яких реалізується природничо-наукова підготовка у вищих навчальних закладах.

Природничо-наукові дисципліни забезпечують досягнення одного із результатів професійної екологічної освіти – набуття студентами-екологами природничо-наукової компетентності, яка, на нашу думку, є інтегрованою характеристикою якостей фахівця й відображає рівень його фундаментальних природничо-наукових знань, природничо-науковий світогляд, екологічно доцільні ціннісні орієнтації, досвід пізнавальної та практичної діяльності, достатні для здійснення професійної і соціальної діяльності [2, с. 34].

Аналіз досліджень, присвячених проблемам природничо-наукової освіти, дає можливість з'ясувати значення ПНП в системі вищої професійної екологічної освіти. На нашу думку, природничо-наукова підготовка:

- сприяє формуванню у майбутніх екологів природничо-наукового світогляду, який є невід'ємною частиною загальнолюдської культури, дає людині уявлення про світ, у якому вона живе, про її місце і роль у цьому світі;

- забезпечує формування природничо-наукової компетентності майбутнього еколога;

- є основою для засвоєння дисциплін циклу професійної і практичної підготовки й оволодіння майбутньою професією;

- впливає на формування професійних якостей майбутнього фахівця, рівень його мобільності, конкурентоспроможності і затребуваності на ринку праці;

- формує поняття наукової методології та логіки сучасного дослідження, сприяє становленню таких особистісних якостей випускника, як креативність і критичність мислення.

Нагепер, коли у вищій освіті запроваджується компетентнісний підхід, питання переосмислення ролі і значення ПНП у системі професійної освіти набуває надзви-

чайної актуальності. Однак результати аналізу досліджень (С.О. Касярум, В.А. Копетчук Т.С. Нінова, С.О. Панічев, С.Є. Старостіна та ін.) свідчать про наявність проблем і протиріч у природничо-науковій підготовці фахівців у ВНЗ. Однією з таких проблем, як зазначає С.О. Касярум, є певна відокремленість фундаментальних природничо-наукових дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців [4, с. 142]. С.О. Касярум це пояснює, по-перше, недостатнім рівнем професійної спрямованості при вивченні природничо-наукових дисциплін, оскільки студенти не розуміють значення природничо-наукових знань у подальшій професійній підготовці; по-друге, відсутністю у змісті природничо-наукових дисциплін задач прикладного характеру, які пов'язані із змістом майбутньої професійної діяльності; по-третє, нерозробленістю професійно спрямованих методик і рекомендацій з викладання природничо-наукових дисциплін; по-четверте, відсутністю позитивної мотивації у студентів щодо оволодіння знаннями з фундаментальних природничо-наукових дисциплін [4, с. 142].

С.Є. Старостіна критичну ситуацію у сучасній природничо-науковій освіті пов'язує з такими проблемами: збільшується розрив між досягненнями у розвитку природничих наук і рівнем ПНО, що може призвести до втрати конкурентоспроможності вітчизняної науки і техніки на світовому ринку; відбувається втрата традицій природничо-наукової освіти, що призводить до низької якості природничо-наукової підготовки; спостерігається падіння престижу природничо-наукової освіти і, як наслідок, відмічається зниження інтересу до природничих наук, відсутність мотивації студентів до вивчення природничих дисциплін [14, 76–77].

Дослідження існуючої практики підготовки майбутніх екологів у вищих навчальних закладах і багаторічний досвід викладання природничо-наукових дисциплін у Хмельницькому національному університеті також підтверджує наявність проблем і недоліків у ПНП. На нашу думку, для сучас-

ного стану природничо-наукової підготовки студентів-екологів характерним є: зменшення кількості навчального часу, відведеного на вивчення природничо-наукових дисциплін; відсутність міжпредметних зв'язків між природничо-науковими дисциплінами і низька системність природничих знань; викладання природничо-наукових дисциплін слабо орієнтоване на розуміння ролі природничих знань у професійній діяльності еколога і вирішенні сучасних екологічних проблем; теоретичний характер викладу матеріалу дисципліни, що пов'язано з морально і фізично застарілим лабораторним обладнанням; переважне застосування традиційних методів навчання і недостатній рівень використання інформаційно-комунікаційних технологій; низький рівень мотивації до вивчення природничо-наукових дисциплін [3, с. 160].

ЛІТЕРАТУРА

1. **Антонець А. В.** Роль дисциплін природничо-наукового циклу в процесі формування прогностичних умінь майбутніх менеджерів в аграрних ВНЗ / А. В. Антонець // Didactics of mathematics: Problems and Investigations. – 2008. – Issue № 30. – С. 79–82.
2. **Білецька Г. А.** Природничо-наукова компетентність у структурі професійної компетентності фахівця-еколога / Г. А. Білецька, В. В. Басіста // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у вищій та середній школі» (XX Каришинські читання) / за заг ред. проф. М. В. Гриньової. – Полтава, 2013. – С. 33–35.
3. **Білецька Г. А.** Сучасний стан природничо-наукової підготовки майбутніх екологів у вищих навчальних закладах / Г. А. Білецька // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. – Вип. 36 / ред. кол. : І. А. Зязюн та ін. – К. ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 153–160.
4. **Касярум С. О.** Базові знання з природничо-наукових дисциплін як основа для професійної підготовки майбутніх фахівців інженерного профілю у вищій технічній школі / С. О. Касярум // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки». – 2011. – Вип. 165. – С. 141–144.
5. **Крюковська О. А.** Екологічна складова в сучасній освіті Українців [Електронний ресурс] / О. А. Крюковська, Ю. А. Гасило, К. О. Злобіна. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/26_OINXXI_2009/Ecologia/51333.doc.htm.

Висновки. Природничо-наукова підготовка посідає чільне місце в системі професійної екологічної освіти, оскільки майбутня діяльність еколога за фахом пов'язана з використанням знань, умінь та навичок у галузі природничих наук. Крім того, ПНП сприяє формуванню у майбутніх екологів природничо-наукового світогляду, становленню таких особистісних якостей, як креативність і критичність мислення. Аналіз сучасного стану природничо-наукової підготовки майбутніх екологів у ВНЗ свідчить про те, що для неї характерний ряд проблем і недоліків. Саме тому пошук шляхів удосконалення ПНП відповідно до вимог сучасного суспільства та особистісних потреб є важливим завданням педагогічної теорії і практики й становить **перспективу наших подальших досліджень** у цьому напрямі.

CITED LITERATURE

1. **Antonets A. V.** The role of disciplines of the natural-scientific cycle in the process of formation of forecasting skills in future managers in the agricultural universities / A.V. Antonets // Didactics of mathematics: Problems and Investigations. – Issue № 30. – 2008. – P. 79–82.
2. **Biletska G. A.** Natural-scientific competence in the structure of the professional competence of environmental experts / G.A. Biletska, V.V. Basista // International scientific conference «Methods of teaching natural sciences in higher and secondary schools» (XX Karyshynski reading) / under the editorship by Prof. M.V. Grinyova. – Poltava, 2013. – P. 33–35.
3. **Biletska G. A.** The current state of natural-scientific training of future ecologists in higher educational establishments / G.A. Biletska // Modern informational technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems : Collected works – Issue 36 / Ed. count. : I. A. Zyazyun and others – Kyiv-Vinnitsa : LTD «Planer», 2013. – P. 153–160.
4. **Kasyarum S. O.** Basic knowledge of the natural-scientific disciplines as a basis for training of future specialists of engineering profile in the higher technical school / S.O. Kasyarum // Journal of Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytskyi. – Issue 165. – A series of «Pedagogical sciences», 2011. – P. 141–144.
5. **Kryukovska O. A.** The environmental component in the modern education of the Ukrainians [Electronic resource] / O. A. Kryukovska, Y. A. Gasulo, K. O. Zlobina. – Mode of access : http://www.rusnauka.com/26_OINXXI_2009/Ecologia/51333.doc.htm.

6. **Моторна Л. В.** Професійна спрямованість навчання природничо-наукових дисциплін у підготовці молодших спеціалістів технічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Моторна. – Вінниця, 2012. – 29 с.

7. **Пономарьова Г. Ф.** Деякі завдання підвищення кваліфікації викладачів природничо-наукових дисциплін у педагогічному вищому навчальному закладі / Г. Ф. Пономарьова // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – 2008. – № 28. – 88–95.

8. **Багов М. С.** Естественнонаучные основы и национально-региональные аспекты экологического образования и воспитания учащихся средней профессиональной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Багов Мурадин Саудинович. – Майкоп, 2000. – 178 с.

9. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. Изд. 3-е / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М. : Советская энциклопедия, 1972. – Т. 9. – 664 с.

10. **Васильева Н. А.** Становление естественнонаучного образования в России в XVIII – первой половине XIX вв. (до реформ 60-х гг.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» [Электронный ресурс] / Н. А. Васильева. – Нижний Тагил, 2008. – 24 с. – Режим доступа : <http://nauka-pedagogika.com/viewer/11643/a#?page=24>.

11. **Двуличанская Н. Н.** Организационно-педагогические условия повышения профессиональной компетентности обучающихся в системе непрерывного естественнонаучного образования [Электронный ресурс] / Н.Н. Двуличанская // Наука и образование. – 2011. – № 3. – Режим доступа : <http://technomag.edu.ru/doc/170201.html>.

12. **Елисеев В. А.** Теоретические основы фундаментальной естественнонаучной подготовки студентов технического вуза в условиях использования информационных технологий : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» [Электронный ресурс] / В.А. Елисеев. – Елец, 2007. – 53 с. – Режим доступа : <http://5ballov.qip.ru5>.

13. **Паничев С. А.** Дедуктивный подход к структурированию содержания высшего естественнонаучного образования : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» [Электронный ресурс] / С. А. Паничев. – Тюмень, 2004. 36 с. – Режим доступа : http://www.zipsites.ru/slovari_enc/dissertacii_referaty/panichev_strukturirovanie_vysshego_estestvennonauchnogo_obrazovaniya.

14. **Старостина С. Е.** Естественнонаучное образование студентов гуманитарных направлений подготовки в условиях интеграции научного знания : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Старостина Светлана Ефимовна. – Чита, 2011. – 472 с.

6. **Motorna L. V.** Professionally orientated approach to teaching natural science subjects in training junior specialists of technical profile : synopsis of dissertation for the degree of PhD. ped. Sciences : specialty 13.00.04 «Theory and a vocational training technique» / L.V Motorna. – Vinnytsia, 2012. – 29 p.

7. **Ponomareva G. F.** Some tasks to increase the teachers' training of natural-scientific subjects in higher pedagogical educational institution / G.F. Ponomareva // Methods of educational and research work. – 2008. – № 28. – P. 88-95.

8. **Bagov M. S.** Pure foundations and national regional aspects of environmental education students in secondary vocational schools : synopsis of dissertation for the degree of PhD. ped. Sciences : specialty 13.00.01 «General pedagogy» / M.S. Bagov. – Maikop, 2000. – 178 p.

9. Great Soviet Encyclopedia : in 30 volumes. 3rd edition / [Editor in chief A.M. Prohorov]. – M. : Soviet Encyclopedia, 1972. – V. 9. – 664 p.

10. **Vasilyeva N. A.** Foundation of natural-scientific education in Russia in the eighteenth century – the first half of the nineteenth century (to reform the 60-ies.) : synopsis of dissertation for the degree of PhD. ped. Sciences : specialty 13.00.01 «General pedagogy, history of pedagogy and education» [Electronic resource] / N.A. Vasilyeva. – Nizhnyy Tagil, 2008. – 24 p. – Mode of access: <http://nauka-pedagogika.com/viewer/11643/a#?page=24>.

11. **Dvulichanskaya N. N.** Organizational and pedagogical conditions for improving professional competence of students in continuing natural-scientific education [Electronic resource] / N.N. Dvulichanskaya // Science and education. – 2011. – № 3. – Mode of access: <http://technomag.edu.ru/doc/170201.html>.

12. **Eliseev V. A.** Theoretical bases of fundamental natural-scientific training of technical college students in terms of information technology : synopsis of dissertation for the degree of Doctor of Pedagogy : specialty 13.00.08 «Theory and a vocational training technique» [Electronic resource] / V.A. Eliseev. – Elec. – 2007. – 53 p. – Mode of access : <http://5ballov.qip.ru5>.

13. **Panichev S. A.** Deductive approach to structuring the content of higher natural-scientific education : synopsis of dissertation for the degree of Doctor of Pedagogy : specialty 13.00.01 «General pedagogy, history of pedagogy and education» [Electronic resource] / S.A. Panichev. – Tyumen. – 2004. – 36 p. – Mode of access : http://www.zipsites.ru/slovari_enc/dissertacii_referaty/panichev_strukturirovanie_vysshego_estestvennonauchnogo_obrazovaniya.

14. **Starostina S. E.** Natural-scientific education of students in the humanities areas of training in the integration of scientific knowledge : synopsis of dissertation for the degree of Doctor of Pedagogy : specialty 13.00.08 / Starostina Svetlana Efimovna. – Chita, 2011. – 472 p.

Ганна ЛЕСИК

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
теорії та методології гуманітарної освіти
Інституту вищої освіти Національної
академії педагогічних наук України

Ключові слова: інтеграційні процеси, цикл соціально-гуманітарних дисциплін, гуманізація вищої освіти, оптимізація навчального процесу, формування гуманістично спрямованої особистості, принципи оптимізації навчального процесу.

У статті розглянуто проблему стану соціально-гуманітарної підготовки в умовах інтеграційних процесів у вищій школі України початку XXI століття. Виходячи з наявності суперечностей в організації навчального процесу та необхідності орієнтації його на підготовку фахівців за європейськими стандартами, окреслено кілька проблем сучасної освітньої системи та запропоновано шляхи оптимізації соціально-гуманітарної підготовки. Розглядається необхідність побудови навчальних курсів соціально-гуманітарного циклу дисциплін з урахуванням їх впливу на формування життєвих цінностей і орієнтацій населення.

УДК 378:061.235+015.4

СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНО- ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

© Лесик Г., 2014

остановка проблеми та її актуальність. Із набуттям Україною незалежності виникла гостра потреба в реформованні системи вищої освіти та управлінні нею відповідно до умов суспільного життя. Це обумовлено європейським спрямуванням України і «завданням модернізації суспільства та загальноєвропейським демократичним настановам у процесі удосконалення суспільства шляхом його наближення до потреб людини у всіх сферах суспільного життя, створення умов для максимального розвитку національної культури, розкриття творчо-продуктивного потенціалу й самореалізації кожної особистості відповідно до її духовних і матеріальних потреб та інтересів» [7].

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. Суть реформ, які здійснюються у вищій школі, обумовлена загальними цілями: збереженням досягнень минулого й одночасним приведенням системи освіти у відповідність до нових соціально-економічних вимог і процесів державотворення; забезпеченням умов

для перспективного розвитку вищої освіти в процесі входження України в систему міжнародної співпраці.

Проблеми гуманізації та гуманітаризації вищої освіти комплексно розглянуто в працях В. Андрущенка, І. Беха, В. Безклубенка, В. Бітаєва, С. Гончаренка, В. Кременя, К. Корсака, В. Курила, В. Лутая, М. Лукашевича, В. Мудрака, М. Поповича, О. Сидоренка, Ю. Терещенка, С. Шейка та ін. Питання соціально-гуманітарної професійної підготовки у вищій школі знайшли відображення в роботах українських учених В. Дзоз, Б. Коротяєва, М. Култаєвої, Е. Лузік, О. Невмежеричького, Л. Тovaжнянського та ін. Розробка теоретико-методологічних засад формування змісту освіти представлена в працях Ю. Бабанського, І. Лернера, В. Лугового, М. Скаткіна, Є. Компанцева, В. Краєвського, Ж. Таланової та ін.

Мета статті – на основі оцінки сучасного стану соціально-гуманітарної підготовки й окреслення напрямів її розвитку в умовах наявних інтеграційних процесів розкрити передумови оптимізації циклу соціально-гуманітарних наук у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з ускладненням проблеми вибору духовних цінностей і орієнтації українського суспільства у світі посилюється потреба в новій парадигмі навчання, розвитку альтернативних форм освіти, які повинні відповідати потребам суспільства.

За ініціативи Міністерства освіти і науки України було створено кілька основоположних документів та прийнято ряд постанов і програм щодо оновлення всієї системи навчання й виховання. Насамперед це міжгалузева перспективна програма «Освіта ХХІ ст.», «Засади гуманітарної освіти в Україні», концепція «Основи національного виховання», Державна програма «Вчитель», Концепція неперервної педагогічної освіти, Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 рр., Стратегія реформування освіти в Україні, програма «Глобальна освіта з космічним баченням життя», Кон-

цепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 рр., Національна стратегія розвитку освіти України на період 2012–2021 рр., Національної рамки кваліфікацій, що стверджують необхідність реформування системи освіти з позиції її олюднення й актуалізують проблему перегляду психолого-педагогічних засад діяльності навчальних закладів.

Оптимізація (від лат. *optimus* – «найкращий») у загальному вигляді означає вибір найкращого, найбільш сприятливого варіанта з безлічі можливих умов, засобів, дій і т.п. [4, с. 609]. Якщо оптимізацію перенести на процес навчання, то вона буде означати вибір такої його методики, яка забезпечує досягнення найкращих результатів при мінімальних витратах часу і сил вчителя і учнів за визначених умов.

Оптимізація досягається не одним якимось гарним, удалим методом. Ідеться про свідомий обґрунтований вибір викладачем одного з багатьох можливих варіантів. Аналіз вузівської практики показав, що процес оптимізації викладання знаходиться на етапі становлення. Йому властивий активний пошук викладацьким складом заходів, які змогли б подолати проблеми, труднощі і недоліки, що виникають у процесі навчання. Однак окремі викладачі не прагнуть до продуктивної співпраці зі студентами, вибору раціональних методів і форм педагогічної взаємодії. Результати дослідження свідчать, що майже половина викладачів у своїй педагогічній практиці використовуює стереотипні прийоми і методи навчання.

Щоб оцінити оптимальність (або неоптимальність) методики навчального процесу, треба визначити її критерії. Ю. Бабанський і М. Поташник виділили такі 4 критерії:

1. Максимально можливі результати у формуванні знань, навчальних умінь і навичок.

2. Мінімум необхідних витрат часу учнів і вчителів на досягнення певних результатів.

3. Мінімум необхідних витрат зусиль на досягнення певних результатів за відведений час.

4. Мінімальні, порівняно з типовими, витрати коштів на досягнення певних результатів за відведений час [1].

Результати аналізу фундаментальних наукових праць, нормативних документів і сучасного стану соціально-гуманітарної підготовки як складової професійної освіти у ВНЗ дозволили виявити низку *суперечностей* між:

– суспільним запитом щодо підвищення загальної культури студентства як основи їх професійного становлення та фрагментарності уявлення соціально-гуманітарного знання в освітньому просторі ВНЗ;

– необхідністю модернізації соціально-гуманітарної підготовки, удосконалення й оновлення змісту соціально-гуманітарних дисциплін на засадах міждисциплінарної інтеграції та традиційним предметоцентристським підходом до формування їх змісту;

– недостатнім урахуванням інновацій у процесі розроблення змісту соціально-гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах з метою досягнення спадкоємності, наступності, послідовності та узгодженості з навчально-освітніми програмами різних освітніх рівнів у межах соціально-гуманітарної підготовки.

Виходячи з наявності суперечностей в організації навчального процесу та необхідності орієнтації його на підготовку фахівців за європейськими стандартами виникає потреба в модернізації навчального процесу. Спираючись на принципи оптимізації навчального процесу, слід зазначити, що процес формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів, випускників класичних вищих навчальних закладів, має завершитися набуттям навичок професійної діяльності. При цьому важливо не оминати планування (проекування) роботи; здійсненням навчальних занять; використанням дидактичних і технічних засобів навчання; проведення психолого-педагогічної діагностики та узагальнення її результатів; роботу з персональним комп'ютером тощо.

Зазначимо, що незалежно від напрямку та обраної спеціальності випускники ви-

щої школи мають володіти певними навичками педагога, бо у подальшому вони претендують на керівні посади і мають набути психолого-педагогічних навичок для ефективного здійснення керівництва. Тому педагогізація усіх аспектів підготовки майбутніх спеціалістів є вкрай важливою.

Країни, що взяли участь у міжнародному проекті «DeSeCo», визначились із переліком ключових компетентностей, притаманних цим системам освіти. Так, педагоги Австралії розрізняють такі ключові компетентності: предметну, особистісну, соціальну, методологічну; Бельгії – соціальну, позитивного ставлення, здатності діяти та думати самостійно, мотиваційну, ментальну рухливість, функціональну; Фінляндії – пізнавальну, уміння оперувати в умовах змін та мотивованість, соціальну, особистісну, творчу, педагогічну, комунікативну, адміністративну, стратегічну, уміння діяти паралельно в різних напрямках; Німеччини – інтелектуальні знання, знання, які можна застосовувати, навчальну, методологічну або інструментальну, соціальну компетентності та ціннісні орієнтації; Нідерландів – розвиток особистості, розвиток відповідального громадянина, підготовка особистості до ринку праці [15, с. 31–33].

За документами Ради Європи виділено дещо інші різновиди ключових компетенцій: полікультурну, інформаційну, соціальну, політичну, комунікативну, загальнокультурну, пізнавально-інтелектуальну, трудову (підприємницьку), побутову.

Отже, сучасна освітня практика вимагає швидкої адаптації до нових ціннісних параметрів освіти, які постійно змінюються. Вирішенню даної проблеми сприяє формування ціннісного ставлення людини до освоєння соціально-гуманітарного простору, яке відбувається «під впливом реальної життєвої практики за наявності внутрішньої активності людини, що дозволяє розглядати культуру як світ ідеалів, проектів, моделей і як світ практичної і духовної взаємодії людей, суб'єктом якої є вона сама» [14, с. 127].

Як наслідок, виникає необхідність оптимізації навчального процесу, де особливої

уваги слід надати стадії проектування – від того, які принципи закладатимуться педагогом у створювану ним реальність, залежатиме процес реалізації на практиці. Це є підґрунтям для вибудовування соціально-гуманітарного ставлення до довкілля та поведінки учасників педагогічного процесу за умов спеціального спрямування зусиль.

Глибинні зміни у суспільстві – це процес еволюційний і довготривалий. Проте унаслідок таких змін відбуваються й бурхливі перетворення, які супроводжують появу нової культурної епохи. Для продуктивного використання зовнішнього середовища навчального закладу необхідно знати про ситуацію в соціумі, про умови, необхідні для вироблення комунікаційної політики. Однією з причин виникнення проблем у сфері соціально-гуманітарного розвитку України є зменшення участі держави в підтримці програм, пов'язаних із соціально-гуманітарним розвитком, і як наслідок – зменшення її впливу на формування життєвих цінностей і орієнтацій населення.

Ураховуючи, що процес модернізації системи освіти на сьогодні має несистемний характер, узагальнення досвіду освітянських реформ в історичному аспекті покликане сприяти виробленню певних висновків і рекомендацій на шляху подальшого оптимального перетворення системи вищої освіти у засіб формування інтелектуального українського суспільства, основні педагогічні дії з оптимізації навчального процесу будуть такими:

- комплектування і конкретизація завдань;
- генералізація (виділення головного);
- міжпредметна координація;
- вибір варіантів на основі їх порівняльної оцінки;
- диференціація та індивідуалізація навчально-виховного процесу;
- гуманізація;
- створення необхідних умов;
- поєднання управління та самоврядування;
- оперативне регулювання і коригування процесу;

– оцінка його підсумків за встановленими критеріями;

– перехід до більш складних проблем;

– постійність і поступовість інноваційного процесу [11, с. 225].

Вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу об'єднує знання з різних сфер наукового пізнання, формує цілісну картину світу. Академік Ю. Бабанський стверджував, що словесні методи навчання успішніше за інші вирішують завдання з формування теоретичних і фактичних знань, словесно-логічного мислення й мови.

Це твердження обґрунтовує й сучасна російська дослідниця Є. Малькова, яка зазначає, що фокус знаходиться в царині проектування ефективного мовного заняття, тобто здійсненні конструктивно-планувальної функції у складі методичної компетенції. У сучасних умовах мовне заняття – це передусім унікальна форма організації пізнавальної діяльності учнів. Її унікальність – у технологічності розвивального ефекту уроку. На передній план висувається не формальна організація уроку з передачі суми знань, а цілеспрямована інформаційна взаємодія педагога і учнів, які отримують обоїлне задоволення від зустрічі один з одним упродовж певного проміжку часу в рамках особистісно орієнтованого навчання та саморозвитку у тріаді: інформація – знання – розуміння. Сучасне мовне заняття неефективне, якщо воно не має під собою технологічної основи, якщо воно не спроектоване, якщо не прораховане за всіма етапами з чітко вивіреними дидактичними цілями, виховними та розвивальними завданнями, з урахуванням психолого-педагогічних особливостей конкретної групи учнів і кожного учня зокрема [10].

Загалом повернення гуманітарним дисциплінам функції базових і фундаментальних у моделюванні вищої освіти дозволить уникнути остаточних втрат у духовній та інтелектуальній сфері. Так, у філософсько-педагогічній думці новітнього часу, як зарубіжній, так і вітчизняній, сформувалася позиція щодо функцій гуманітарної освіти в інформаційному суспільстві:

– готувати людину до життя за межами професії, оскільки динаміка розвитку соціуму диктує необхідність професійних змін протягом життя;

– готувати представників різних професій до соціального спілкування, що диктує необхідність пріоритетної орієнтації молоді на загальнолюдські цінності, моральну відповідальність, яка дасть можливість розуміти одне одного заради ефективного вирішення суспільних проблем;

– сприяти формуванню позитивної особистісної філософії, здатності до самоорганізації, підвищення загальної культури студентів;

– здійснювати підготовку нового покоління до життя в полікультурному суспільстві, заснованому на принципах демократії та ідеалах суспільної злагоди й соціальної справедливості [8, с. 15].

Навчальні курси соціально-гуманітарного циклу дисциплін повинні бути достатньо гнучкими і максимально орієнтуватися на практику. Водночас їх вивчення необхідно тісно пов'язати із засвоєнням загальних і спеціальних дисциплін. Поява таких міждисциплінарних зв'язків предметів дозволить студентам оволодіти сучасними методами і засобами наукової діяльності.

Висновки та рекомендації. Отже, для втілення в життя ідеї оновлення освітніх систем необхідно оптимізувати соціально-гуманітарну підготовку відповідно до визначених теоретико-методологічних основ за такими параметрами:

– уникнення повторювання шкільних курсів у вузівській практиці, що утворюють структуру підготовки;

– представлення соціально-гуманітарного знання в навчальному процесі за принципами системності, комплексності, термінологічної єдності, афрагментарності;

– використання нових підходів до відбору, систематизації, адаптації та дидактичної редукції історико-культурного матеріалу при проектуванні циклу соціально-гуманітарних дисциплін як дидактичної цілісності;

– розширення проблематики циклу соціально-гуманітарних дисциплін;

– уникнення дублювання та різності методичних підходів за рахунок координації в середині циклу;

– координація та узгодження навчального матеріалу споріднених соціально-гуманітарних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бабанский Ю. К.** Оптимизация педагогического процесса (в вопросах и ответах) / Ю. К. Бабанский, М. М. Поташник. – К. : Рад. школа, 1984. – 237 с.

2. **Бабанский Ю. К.** Система способов оптимизации обучения [Електронний ресурс] / Ю. К. Бабанский. – Режим доступа : <http://www.detskiysad.ru/ped/ped180.html>

3. Державний стандарт вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/laws/_1247.doc. – Заголовок з екрана.

4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремінь. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. **Зюзіна Т. О.** Теоретико-методологічні засади змісту культурологічної підготовки студентів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. О. Зюзіна. – Луганськ, 2010. – 42 с.

6. **Компанцева Е. В.** Понять культуру: от знания к осознанию : монография / Е. В. Компанцева, Е. А. Головка. – Ставрополь : Ставропольское книжное издательство, 2007. – 212 с.

CITED LITERATURE

1. **Babansky Y.** Optimization of pedagogical process (in the Questions and Answers) / Y. Babansky, M. Potashnik. – K. : Sov. School, 1984. – 237 p.

2. **Babansky Y.** System of ways for optimization of learning [Electronic resource] / Y. Babansky. – Access mode : <http://www.detskiysad.ru/ped/ped180.html>

3. State standard of higher education [Electronic resource]. – Access mode : www.mon.gov.ua/laws/_1247.doc.

4. Encyclopedia of Education / Acad. of Ped. Sciences of Ukraine, Ch. edit. V.G. Kremen. – K. : Inter Yurinkom, 2008. – 1040 p.

5. **Zyuzina T.** Theoretical and methodological basis of the contents for culturelogic training of students in higher education institutions: synopsis of thesis for scientific degree of Doctor of Pedagogical Science in specialty: 13.00.04 "Theory and Methods of Professional Education" / T. O. Zyuzina. – Lugansk, 2010. – 42 p.

6. **Kompantceva E.** To Understand the Culture: from Knowledge to Understanding : monograph /

7. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/30817/
8. **Красикова Е. Н.** Кейс-метод в структуре и содержании методической компетенции лингвиста-преподавателя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Е. Н. Красикова. – Ставрополь, 2009. – 151 с.
9. **Луговий В. І.** Вища освіта через дослідження: концептуальні засади здійснення й оцінювання / В. І. Луговий, Ж. В. Таланова // Вища освіта України : тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології»: у 3 т. Т. 1. – 2012. – № 3, дод. 1. – С. 16–28.
10. Малькова Е. С. Компонентный состав методической компетенции лингвиста-преподавателя в контексте оптимизации обучения [Электронный ресурс] / Е. С. Малькова. – Режим доступа : www.t21.rgups.ru/archive/doc2011/1/07.doc.
11. **Подласый И. П.** Педагогика. Новый курс : учебник для студ. пед. вузов : в 2 кн. / И. П. Подласый. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
12. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс] / Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2012 р. № 1341. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.
13. Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищої освіти [Електронний ресурс] / Наказ Міносвіти України № 285 від 31.07.98 р. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0285281-98>. – Заголовок з екрана.
14. **Сластенін В. А.** Педагогіка : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенін, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Сластеніна. – М. : Академия, 2003. – 576 с.
15. Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. – К. : «К.І.С.», 2003. – 296 с.
16. Указ Президента України № 344/2013 «О Национальной стратегии развития образования в Украине на период до 2021 года» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://president.gov.ua/documents/15828.html>.
- Е. Kompantceva, E. Golovko. – Stavropol : Stavropol book publishing house, 2007. – 212 p.
7. The concept of humanitarian development of Ukraine until 2020 [Electronic resource]. – Access mode : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/30817/
8. **Krasikova E.** Case Method in the Structure and Contents of methodological competence of Linguist-Teacher : Dis. ... candidate of ped. sciences : 13.00.02 / E. Krasikova. – Stavropol, 2009. – 151 p.
9. **Lugovyy V.** Higher education through research : conceptual principles of assessment and realization / V. Lugovyy, Zh. Talanova // Higher Education of Ukraine : Thematic Issue «Higher Education : methodology, theory and technology»: in 3 vol. Vol. 1. – 2012. – No. 3, (app.) 1. – P. 16–28.
10. **Malkova E.** Component composition for methodological competence of linguist-teacher in the context of learning optimization [Electronic resource] E. Malkova. – Access mode : www.t21.rgups.ru/archive/doc2011/1/07.doc.
11. **Podlasy I.** Pedagogy. New Course : Textbook for stud. of ped. Universities : in 2 books / I. Podlasy. – M. : Humanit. publ. VLADOS Centre, 1999. – Book 1: General Principles. The Learning Process. – 576 p.
12. On approval of the National Qualifications Framework [Electronic resource] / Cabinet of Ministers of Ukraine, November 23, 2012. No. 1341. – Access mode : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.
13. On the order for development of components of the regulatory and teaching material of training specialists in higher education [Electronic resource] / The order of Ministry of Education and Sciences of Ukraine No. 285 of 31.07.98. – Access mode : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0285281-98>.
14. **Slastenin V.** Pedagogy : manual for students of higher ped. institutions / V. Slastenin, I. Isayev, E. Shyanov ; ed. V. Slastenina. – Moscow : Academy, 2003. – 576 p.
15. Reform Strategy for Education in Ukraine: Educational Policy Recommendations. – K. «K.I.S.», 2003. – 296 p.
16. Decree of the President of Ukraine No. 344/2013 National Strategy for development of education in Ukraine for period to 2021 [Electronic resource]. – Access mode : <http://president.gov.ua/documents/15828.html>.

ЯКІСТЬ ОСВІТИ ЯК ПРІОРИТЕТ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

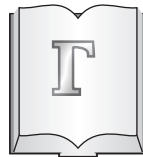
Людмила ШЕЛЮК

кандидат педагогічних наук,
доцент Рівненського державного
гуманітарного університету

© Шелюк Л., 2014

Ключові слова: людина, освіта, відкрита освіта, демократизація освіти, якість освіти.

Розвиток сучасної освіти зумовлений такими ключовими чинниками, як глобалізація, технологізація, інформатизація соціальних процесів, які значною мірою прискорюють темпи соціальних змін. У цих умовах освіта розгортається як складна соціальна система, яка ґрунтується на світоглядних і методологічних засадах відкритості та безперервності процесу пізнання. Якісна і відкрита освіта передбачає побудовану на інформаційних технологіях та дистанційному навчанні напружену самотійну роботу тих, хто навчається. Тому якість такої освіти є національним пріоритетом, важливим фактором і передумовою забезпечення національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України.

Основою серед проблем розвитку освіти є проблема модернізації її змісту, приведення його у відповідність до найновіших досягнень сучасної науки, культури і соціальної практики. Орієнтуючись на сучасний ринок праці, до пріоритетів освіти відносять вміння оперувати такими технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства, готують молодь до нових ролей у цьому суспільстві. Важливим сьогодні є не тільки вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватися та пристосовуватися до нових потреб ринку праці, оперувати та управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатися впродовж життя.

Освіта сьогодні ставить перед собою нове завдання – сформувати або розвинути в учнів, студентів, слухачів у першу чергу вміння вчитись, застосовувати набуті знання та компетенції в повсякденній практичній діяльності. На сьогодні домінують такі тенденції, як запровадження основного ядра знань, своєрідного базового мінімуму, на якому вибудовується подальший комплекс знань, умінь, відношень, навичок, компетентностей; формування цілісного сприйняття світу; оновлення зміс-

ту традиційних дисциплін; запровадження нових нормативних і спеціальних курсів [1, с. 26]. І це повною мірою відповідає концепції і духу демократичних перетворень, оскільки передбачає свободу вибору форм навчання, самосвідомість, відповідальність за результати перед самим собою і майбутніми поколіннями.

У зв'язку зі зміною змістових компонентів освіти відбуваються зміни технологій їх реалізації. На передній план виходять інформаційні технології, дистанційне навчання, які охоплюють мережі університетів і шкіл, систему підготовки кадрів та підвищення кваліфікації, застосовуються у сфері обміну педагогічною і науковою інформацією. В умовах глобалізаційних процесів, взаємопроникнення ринків праці та інтернаціоналізації національних економік освіта розглядається як своєрідний ключ до майбутнього економічного процвітання, ефективний засіб боротьби з безробіттям, рушійна сила науково-технічного прогресу та паспорт індивідуального успіху. Надзвичайно важливою проблемою у цьому контексті стає проблема забезпечення високої якості та відкритості освіти, рівного доступу до неї своїх громадян як провідної демократичної вимоги до освітніх систем.

Сьогодні освіта повинна прилаштовуватися до таких ключових чинників, як глобалізація, постійно змінна технологічна ситуація, революція в інформації і комунікації і, як наслідок, прискорення темпу соціальних змін. Натепер у світі спостерігається інтенсивний процес зміни системних властивостей освітньої системи, підвищення її сприйнятливості до інновацій у науково-технологічній сфері. Цей процес безпосередньо пов'язаний з процесами інформатизації світової спільноти, і відповідно, освіти, що швидко розвивається, як його невід'ємної частини. Знімаються просторово-часові бар'єри і обмеження, що певною мірою служили перешкодами для вільного «відкритого» освітнього процесу, формуються матеріальні, соціальні і психологічні передумови для утворення відкритого типу освіти. Освіта стає «відкри-

тою системою» [7], тобто – це складна соціальна система, здатна до швидкого реагування у зв'язку з мінливими соціально-економічними ситуаціями, індивідуальними та груповими освітніми потребами і запитамі. Вона базується на світоглядних і методологічних засадах відкритості та безперервності процесу пізнання.

При осмисленні ідеї відкритої освіти необхідно говорити не про розробку іншого педагогічного змісту, а про використання іншого методологічного підходу до самої його розробки. Основу освітнього процесу у відкритій освіті складає цілеспрямована, контрольована, інтенсивна самостійна робота, з урахуванням можливості вчитися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання і погоджену можливість контакту з викладачем, а також контактів між собою. Метою відкритої освіти є підготовка особистості до повноцінної й ефективної участі у громадській та професійній діяльності в умовах інформаційного та телекомунікаційного суспільства [5].

Варто зауважити на такі особливості освіти, як відкритої системи: використання спеціалізованих технологій і засобів навчання – застосування комп'ютерів, мережових засобів, мультимедійних технологій, спеціального програмного забезпечення для підготовки навчальних курсів і навчання; тестовий контроль якості знань – використання тестових систем на базі інформаційних технологій; економічна ефективність – поліпшення співвідношення досягнутого результату до витрат часу, грошей та інших ресурсів на його досягнення в порівнянні з традиційними формами навчання; гнучкість – можливість навчатися в зручний час, у зручному місці і в зручному темпі; модульність – можливість формування індивідуального навчального плану, що відповідає особистим потребам, з набору незалежних навчальних курсів; паралельність – можливість навчання у поєднанні з основною діяльністю; асинхронність – реалізація технології навчання за зручним для

кожного розкладом; нова роль викладача – покладання на нього функції координування пізнавального процесу, коректування змісту дисципліни, консультації для складання індивідуального навчального плану, керівництво навчальними проектами за допомогою інформаційних та телекомунікаційних технологій; нова роль навчання – підвищення вимог до самоорганізації, умотивованості, до формування навичок самостійної роботи та працьовитості; упровадження інформаційних і телекомунікаційних технологій у навчання; інтернаціональність – можливість експорту та імпорту освітніх послуг [5].

Так, відкритість системи освіти пов'язана з її орієнтованістю на цілісний неподільний світ, його глобальні проблеми, усвідомленням пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими і класовими, інтеграцією у світові освітні структури [7].

Як влучно зазначає С. Клепко, «відкритість освіти – це її здатність забезпечити відкритий простір для розвитку особистості, для освоєння нею відкритого світу, вільного від ідеологічних догм... Це розгорнутість освітньої системи до інтересів і потреб, повсякденного життя особистості і суспільства, до співпраці учня і вчителя, суспільства і навчальних закладів. Відкритість освіти – це її готовність до зустрічі, діалогу з іншими освітніми системами і педагогічними культурами, до усвідомлення їх спільності, їх глибинних гуманістичних цінностей і неподільності сучасного глобального світу освіти – як зростаючої взаємозалежності його доль. І на цій основі – готовність до інтеграції у світову освітню спільноту» [3, с. 17].

Визначальним фактором розвитку та необхідною умовою успішного існування будь-якої країни на рівні з відкритістю визнається якість освіти. На сьогодні якість освіти є національним пріоритетом, важливим фактором і передумовою забезпечення національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права на освіту. Якість освіти відстежується за до-

помогою моніторингу, який у галузі освіти розуміється як систематичні процедури збору даних щодо важливих аспектів освіти на національному, регіональному та місцевому рівнях з метою безперервного відстеження за її станом та прогнозом розвитку [1].

Якісна освіта розглядається сьогодні як один з індикаторів високої якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди, економічного зростання та декларується як на міжнародному, так і вітчизняному рівнях.

Будь-яка держава, що дбає про свій рейтинг цивілізованості у світі та про своє майбутнє, повинна розробляти *стратегію і тактику управління якістю освіти*. У цьому контексті доречно зауважити, що проблематика управління якістю освіти в Україні часто обмежується декларуванням і не доходить до прикладних дій. Заразом європейські настанови з цього питання, на які начебто орієнтується і наша система освіти, цілком конкретні. Так, актуальний стандарт якості ISO 9004:2009 містить рекомендації як щодо застосування самооцінки для формування організаційного профілю й елементів системи управління якістю, так і щодо застосування власних (індивідуальних) моделей самооцінки [2].

Серед основних положень стандарту, завдяки яким забезпечується якість освіти, слід вирізняти: наявність в організації логічно структурованого плану, методів досягнення цілей на довгий період часу (стратегії); стратегія та політика, структурована за рівнями організації на вимірювані цілі; збирання індивідуальних знань персоналу і перетворення їх на корпоративні знання; створення спільних цінностей з партнерами і постачальниками; мінімізація впливу природних джерел на життєвий цикл виробництва продукту; правильний вибір індикаторів процесів (тобто факторів, що контролюються організацією і є критичними для сталого успіху, мають бути предметом вимірювання як ключові індикатори виконання); самооцінка (усебічний та систематичний аналіз ступеня зрілості) як організації в цілому, так

і на рівні елементарних процесів для визначення пріоритетів планування вдосконалення та інновацій; безперервне вдосконалення має стати частиною культури організації; інновації – створення нового на всіх рівнях через зміни у продукті і процесах, в організаційній структурі і системі управління якістю [4, с. 41–42].

Основні проблеми, що постають перед вітчизняною освітою на цьому шляху, пов'язані з відсутністю традиції публічності, нестачею управлінських кадрів з відповідними вміннями, поширеністю переконання, що освіта – окрема галузь, опікувана державою і керована фахівцями, необхідністю формувати механізми освітньої політики, у першу чергу спрямовані на демократизацію освітньої політики, зокрема децентралізацію системи освіти, підвищення самостійності навчальних закладів та ін.

Демократизація – ключовий важіль євроінтеграційного процесу, однак вона не може розгортатися стихійно, без відповідної просвітницької і виховної діяльності як у середній, так і у вищій школі. Як уже було зазначено, демократії потрібно навчатись, а для цього вкрай необхідний рівний доступ всіх громадян до відкритої якісної освіти [8].

Надзвичайно важлива роль у вихованні демократичної культури особистості та забезпеченні якості освіти належить демократично орієнтованому викладачеві. Проте, у свою чергу, забезпечення високоякісної освіти на всіх етапах та рівнях має не тільки педагогічний чи науковий контекст, а й соціальний, політичний та управлінський аспекти. Тепер перед українським суспільством стоїть проблема дефіциту об'єктивних критеріїв, які мають забезпечувати порівнюваність фахівців, закладів, послуг, програм тощо. Наявність таких критеріїв мала б створювати основу для конкуренції фахівців, закладів, послуг, програм та приводити до підвищення їх якості.

Також сьогодні спостерігається брак методологічної бази для вчителів та викладачів: немає відповідного методичного апарату в підручниках та іншій навчальній літе-

ратурі. Адже в умовах безперервної освіти та «освіти протягом усього життя», самоконтроль і самооцінка своєї навчальної діяльності стає для людини найважливішою якістю. Отже, проблема вимагає рішення у вигляді розробки відповідного науково-методичного апарату самооцінки тими, хто навчається, а також науково-методичного апарату самооцінки педагогічних кадрів і керівників освітньої установи.

Наріжним каменем питання якості освіти є якість самих освітніх програм. У розробці змісту освіти на різних рівнях мають брати участь не тільки вчені, викладачі, працівники освітніх установ, а й представники всіх сфер людської діяльності і суспільного життя. Адже якщо освіта повинна бути для всіх, якщо вона повинна належати всьому суспільству, то, відповідно до засад відкритості, її структуру і зміст має визначати все суспільство, а не тільки вчені і працівники освіти. Зміст освіти має постасти певною суспільною угодою.

Спільними зусиллями та колегіальністю може бути визначений необхідний інваріант загальної освіти, і в освіті, не знижуючи її рівня, може, нарешті, бути синтезована практико-орієнтована діяльність з академічною спрямованістю [8].

Існуюча на сьогодні практика оцінки якості підготовки випускників української системи освіти має відомчий (галузевий) характер, визначається або виключно державними установами, або закладами освіти. Так, ні в постановці мети навчання, ні в оцінці ступеня їх досягнення не беруть участі ні суспільні організації, ні батьки, ні працедавці як споживачі «продукту», виробленого в системі освіти.

Рівний доступ та відкритість систем освіти і, відповідно, її якість визначатиметься також можливістю формування незалежних, у тому числі громадських організацій, що здійснюють оцінку якості освіти, визначенням їх статусу і повноважень. Європейська практика оцінки якості освіти йде шляхом створення спеціалізованих акредитаційних агентств – громадських організацій, що займаються розробкою ін-

струментарію і методик оцінки якості, а також проведенням перевірок, які мають підтверджувати якість освіти.

Однією з оцінок відкритості та доступності якісної освіти є показники, наскільки сім'ям, де є неповносправні діти, забезпечена можливість вибору умов освоєння освітніх програм відповідних типу фізичних і інтелектуальних обмежень молодшої людини.

Громадянам і суспільству має бути надана така система освіти, яка може відкрити якнайкращі можливості для самостійного пошуку сфер яскравого самовираження [8].

Освіта є основою соціалізації та самодостатності громадянина, сім'ї, громади, нації та суспільно значущим видом відповідальності держави. Таке трактування освіти зумовлює розробку умов прийому до навчальних закладів на принципах рівного та справедливого доступу до освіти.

Публічна влада в її інституційному сенсі, насамперед держава, відповідальна за реалізацію суспільних запитів і очікувань, які мають складати сутність її політики щодо забезпечення рівного та справедливого доступу до освіти. Проте в Україні стосовно забезпечення рівного та справедливого доступу до якісної освіти застосовуються бюрократичні способи корисливого маніпулювання рішеннями через механізм відповідних замовлень щодо використання суспільних ресурсів, насамперед державних і комунальних. Зокрема, немовбито виходячи з «суспільних потреб» і розмірів бюджетних призначень, визначених у законі про Державний бюджет України, формується державне замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою за напрямками та спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Однак потребує з'ясування низка питань, які стосуються об'єктивної обґрунтованості цих процесів. Безперечним тут є те, що не повинні протиставлятися, а зіставлятися потреби громадянина та суспільні потреби [6].

Суспільний інтерес у сфері освіти спрямований на те, щоб в аспекті прав і свобод людини освіта, яка для сучасного суспільства становить загальносоціальну цінність,

була доступною, тому держава зобов'язана не допустити зловживання монополічним становищем і монополією діяльністю на ринку освітніх послуг, насамперед щодо вищої освіти.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти та з погляду її доступності є створення ринку освітніх послуг і його науково-методичного забезпечення. Реалізація зазначеного права чи принципу рівного доступу передбачає прозорість, наступність системи освіти всіх рівнів, гнучке врахування демографічних, соціальних, економічних змін. Принцип рівного доступу до якісної освіти буквально чи/та контекстно закріплено у нормах законодавства України.

У Конституції України вживається поняття «безоплатної» освіти. Проте це поняття є популістським, адже здобуття освіти – це тільки умовно безоплатна послуга для її набувача. Надання послуги щодо здобуття освіти, безумовно, оплачується насамперед суспільством (державою – замовником фахівців певного напрямку), у тому числі і самим індивідуальним набувачем освітньої послуги. Конституційна норма у такому формулюванні має певний ілюзорний та дезорієнтуючий вплив на масову та індивідуальну свідомість. Можна стверджувати, що таке вживання поняття «безоплатна» освіта на підсвідомому рівні формує «невартісне» сприйняття та оцінку освіти й освітньої діяльності [6].

З викладеного випливає, що відповідну конституційну норму про доступність освіти необхідно викласти так, щоб кожна людина усвідомлювала, що якісна освіта доступна тоді і тільки тоді, коли відповідна послуга забезпечена необхідними ресурсами. Для уможливлення формування вільного і освіченого громадянина, готового до викликів демократичного суспільства, на рівні індивідуальної та масової свідомості має панувати переконання, що доступність освіти можлива тільки за рахунок відповідного замовника, насамперед суспільного чи приватного замовника освітньої послуги як виду економічної діяльності.

В цьому питанні, звісно, особливої уваги суспільства та держави заслуговує вища освіта. Адже вища школа виконує важливе соціальне замовлення суспільства: формує інтелектуальний потенціал України, забезпечує висококваліфікованими фахівцями галузі народного господарства, науки, культури.

Аналізуючи законодавство, очевидним є те, що відповідно до сучасної конституційної концепції необхідною умовою здобуття вищої освіти у вищих навчальних закладах державної та комунальної форм власності є *конкурс*. З викладеного логічно випливає, що конкурс певним чином обумовлює наявність місць і відповідної мережі навчальних закладів, а отже, зменшення конкурсу має тягнути зменшення кількості місць і мережі навчальних закладів [6].

Проте чи матимуть громадяни право «безоплатно» здобувати вищу освіту в навчальних закладах за відсутності конкурсу? Якщо слідувати букві цитованих норм Конституції України та Закону України «Про вищу освіту», то дійдемо висновку, що за відсутності конкурсу громадяни не матимуть можливості «безоплатно» здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах. На сучасному етапі розвитку суспільства конституційно юридизований принцип конкурсності здобуття вищої освіти суперечить, на погляд фахівців, принципу доступності, який тільки детермінує обов'язок держави щодо

контролю та регулювання ринку відповідних послуг. Однак цей принцип не обумовлює обов'язок держави формувати державне замовлення тільки на засадах конкурсності. Безумовна реалізація принципу доступності на засадах конкурсності завжди обмежує можливість певної частини абітурієнтів здобути вищу освіту у вищих навчальних закладах державної та комунальної форм власності за кошти відповідних бюджетів.

Отже, першочерговим обов'язком держави є визначення умов для створення та функціонування достатнього ринку освітніх послуг. Регулятивний вплив держави на цей ринок має здійснюватися як через юридизацію відповідних суспільних відносин, так і через безпосередню присутність там відповідних суб'єктів державної та комунальної власності.

Освіта як соціально значуща послуга у державних і комунальних навчальних закладах надається ними лише як неприбутковими організаціями на умовах собівартості, встановлення якої визначається відповідним законом. Водночас потребує доктринального розроблення та відповідного законодавчого закріплення питання про те, чи освітня діяльність (послуга) є лише неприбутковою діяльністю, чи є певним видом підприємницької діяльності [6]. Від вирішення цього завдання значною мірою залежить подальший розвиток ринку освітніх послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів / В. П. Андрущенко // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 5–17.
2. Анненкова І. П. Концептуальні засади системи управління якістю освіти у ВНЗ / І. П. Анненкова // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. – 2011. – № 6. – С. 17–21.
3. Клепко С. Ф. Інтегративна освіта і поліформізм знання / С. Ф. Клепко. – К. ; Полтава ; Х. : ПОІПОП, 1998. – 360 с.
4. Новіков В. Аналіз основних положень ISO 9004:2009 / В. Новіков // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2010. – № 6. – С. 41–45.
5. Овчарук О. В. Концептуальні підходи до застосування технологій відкритої освіти та дистанційного навчання у зарубіжних країнах та їх роль у процесах модернізації освіти [Електронний ресурс] / О. В. Овчарук // Інформаційні технології і за-

CITED LITERATURE

1. Andrushchenko V. P. Philosophy of Education of the XXI-st Century: Search of Priorities [Electronic Resource] / V.P. Andrushchenko // Filosofia Osvity (Philosophy of Education). – 2005. – No. 1. – P.5–17.
2. Annyenkova I. P. Conceptual Bases of the System for Management of the Quality of Education in the HEI / I.P. Annyenkova // Nauka i Osvita (Science and Education: Scientific-Practical Journal). – 2011. – No. 6. – P. 17–21.
3. Klepko S. F. Integrative Education and Polyformism of Knowledge / S.F. Klepko. – Kyiv–Poltava–Kharkiv : POIPOP, 1998. – 360 p.
4. Novikov V. Analysis of the Main Issues ISO 9004:2009 / V. Novikov // Standardization, Certification, Quality. – 2010. – No. 6. – P. 41–45.
5. Ovcharuk O. V. Conceptual Approaches to

соби навчання : електронне наукове фахове видання. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em1/content/06oovemp.html>

6. **Сушинський О.** Конституційні засади рівного доступу до освіти [Електронний ресурс] / О. Сушинський // Західна аналітична група: Громадський мережний проект. – Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=5140>

7. **Ярошенко А. О.** Розвиток освіти як «відкритої системи» в умовах інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / А. О. Ярошенко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – № 3 (21), ч. 1. – Режим доступу : http://novyn.kpi.ua/2007-3-1/13_Yaroshenko.pdf.

8. **Ярошенко А. О.** Якість освіти в Україні потрібно наближати до європейських стандартів [Електронний ресурс] / А. О. Ярошенко // Громадська рада освітян і науковців України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <http://gronu.org.ua/алла-ярошенко-якість-освіти-в-україні>

the Use of Technologies of Open Education and Distance Education in Foreign Countries and their Role in Modernization of Education / O.V. Ovcharuk // Information Technologies and Means of Education: Electronic Scientific Professional Issue [Electronic Resource]. <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em1/content/06oovemp.html>

6. **Sushynsky O.** Constitutional Bases of Equal Access to Education [Electronic Resource] / O.Sushynsky // Western Analytical Group: Civil Net Project. – <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=5140>

7. **Yaroshenko A. O.** Development of Education as an «Open System» in Information Society [Electronic Resource] / A.O. Yaroshenko // Bulletin of National Technical University «Kyiv Polytechnic Institute». Philosophy. Psychology. Pedagogy. – 2007. – No. 3 (21). – Part 1.: http://novyn.kpi.ua/2007-3-1/13_Yaroshenko.pdf.

8. **Yaroshenko A. O.** Quality of Education in Ukraine should Be Approached to the European Standards. [Electronic Resource] / A. O. Yaroshenko // Civil Council of Educators and Scientists in Ukraine: official web-site. : <http://gronu.org.ua/алла-ярошенко-якість-освіти-в-україні>

Зінаїда ТАРУТІНА

кандидат медичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту вищої освіти НАПН України

Ключові слова: головний мозок, мислення, свідомість, кора мозку, нейрони і синапси, незалежність мозку, нові клітини, результативна освіта.

У статті наведено новітні результати дослідження процесів мислення і пізнання на молекулярно-генетичному рівні, що є теоретичною підставою для практичної роботи людини над своєю свідомістю. З відкриттів випливають рекомендації для навчального процесу, зокрема, створення умов, які сприяють утворенню нових мозкових клітин, врахування того факту, що осмислене ставлення людини до сьогодення програмує на клітинному рівні її майбутнє та ін.

УДК 37.011.33

ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ ОСНОВИ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

© Тарутіна З., 2014

Актуальність і постановка проблеми. Світові і національні процеси та явища настільки стрімкі й комплексні, що вимушені освітні зміни стають перманентним явищем, про що свідчить перебіг подій в період незалежності. Нагадаємо, що серед провідних інновацій – запланована у Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті модернізація основної освітньої парадигми, визнання того, що «гармонійно розвинена *особистість* має стати головною метою і змістом усієї системи освіти. Замість пріоритету держави в освітянському просторі на перше місце має бути поставлена саме людина» [4, с. 21]

Та досягнення проголошеної мети – дуже складне завдання. Людина може стати *особистістю* лише у разі створення її можливостей для розвитку критичного мислення, засвоєння надійних наукових фактів для інтелектуальної й професійної діяльності, а головне – формування визначної іншими людьми високої компетентності в обраній сфері фахової діяльності. Технологічні досягнення останніх років сформували несподівану загрозу для освітян усіх держав світу – надмір відеоінформації, збурення нормального перебігу когнітивного розвитку дітей і молоді, зокрема, роз-

витку й діяльності головного мозку. Зростає актуальність і значення вивчення людиною самої себе, у першу чергу – свого мозку

Метою статті та її головним завданням є інформування читачів-освітян про ті відкриття і досягнення, звернення до яких може поліпшити навчально-виховний процес не тільки у закладах нижчих рівнів освіти, а і в університетах чи інших ВНЗ. Надмір наукових даних примушує нас акцентувати факти, сподіваючись на те, що кваліфікована аудиторія викладачів вищої школи обере ті варіанти їх пояснення і практичного використання, які вважатиме найприйнятнішими для себе.

Виклад основного матеріалу. Перетворення невеликої популяції *Homo Sapiens* в сучасного всепланетного гегемона сталася, безсумнівно, завдяки успішному використанню людьми своїх ментальних, а не фізичних чи інших ресурсів. Еволюція людського мозку дала можливість людині логічно аналізувати проблеми, виділяти ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків, обмірковувати свої емоції й навіть *думати про те, як ми думаємо*.

Наше сприйняття світу, картина світу, яку ми створюємо в собі, залежить від роботи мозку. До 150 мільярдів нервових клітин різних видів має наш головний мозок. 28 мільярдів нейронів міститься в одній лише в корі – в її верхній частині. У середньому десять сантиметрів нервових волокон припадає на нейрон, а деякі можуть досягати й метра довжиною. В одного нейрона може бути до сорока тисяч з'єднань з іншими нейронами, отже, загалом виходить більше одного квадрильйона синапсів у корі головного мозку, тобто повна кількість нейронних зв'язків у мозку перевищує кількість зір у Всесвіті [7].

Існує переконання науковців у тому, що найскладнішим об'єктом у Всесвіті є саме та частина нервової системи людини, яка виконує процес мислення. Та подібна єдність переконань є рідше винятком серед дослідників мозку, які мають одразу кілька різних точок зору на те, як саме цей процес відбувається.

Першим сформувався твердження про організацію мозку на модулярному принципі. Модулі – це лексично представлені

одиниці, які здобуваються з асоціативної пам'яті як цілісні утворення – ідіоми, стійкі висловлювання, що формують значну частину людської мови.

«Є прихильники функціонування мозку на основі мережного принципу – так звані конекціоністи. Вони вважають, що всі процеси пов'язані з постійною й дуже складною перебудовою всієї нейронної мережі. Раніше досить довго побутував погляд, що в мозку окремі ділянки пов'язані з окремими видами діяльності. Однак, коли навчилися записувати за допомогою сучасних приладів дійсну мозкову активність під час будь-якої складної діяльності, то виявили, що цією діяльністю зайнятий увесь мозок, працює вся нейронна мережа. Якись ділянки більше, якись менше, але в цілому зайнятий увесь мозок» [7].

Крістоф Кох (професор Каліфорнійського технологічного інституту, США) і Сьюзен Грінфілд (професор Оксфордського університету, Великобританія) досліджують те, як саме реальна активність мозку співвідноситься з різноманітними суб'єктивними явищами. Вони переконані, що конкретні групи нейронів відповідальні за різні явища свідомості, а певні стани свідомості пов'язані з конкретною активністю нейронів.

Свідомість народжується з якісних, а не з кількісних відмінностей об'єднаннях нейронів. Це об'єднання пірамідних нейронів, різновиду нервових клітин кори великих півкуль. Вирішальне значення має не число залучених нейронів, а інформаційна структура, яку вони представляють. Для кожного конкретного сприйняття необхідна певна мережа нейронів, з'єднаних надзвичайно специфічним та індивідуальним чином. Закономірності їхнього з'єднання відбивають усю акумульовану інформацію, яку організм набув у результаті навчання упродовж всього життя, а також генетичну пам'ять.

Існування кожного об'єднання залежить від систем збудження в стовбурі мозку й у таламусі, що передає сенсорні імпульси в кору. Вони постійно перебувають в активному стані й постачають кору нейромедіаторами. Для забезпечення повноцінної свідомості об'єднання нейронів повинні включати як сенсорні представництва в задній

частині кори, так і лобні структури, а також структури, які забезпечують виконання функцій пам'яті, планування й мову.

Учені встановили, що активність десятків мільйонів нейронів може синхронізуватися на кілька сотень мілісекунд, а потім менш як за секунду синхронізація розпадається. Такі ансамблі клітин з координованою активністю – це нейронний корелят свідомості. Розмір ансамблю й відповідний йому ступінь свідомості залежать від ряду фізіологічних факторів – кількості зв'язків, сили стимулу.

Під час сну закономірності розподілу активності по областях мозку дуже відрізняються від того, що спостерігається при перебуванні у стані активності. Оскільки початок роботи об'єднання нейронів не запускається природною послідовністю подій зовнішнього світу, а ініціюється слабкими внутрішніми стимулами, то взаємозв'язки в мережі нейронів стають хаотичними, у результаті чого сновидіння перетворюються на випадковий набір образів і подій. Лімбічна система – система емоцій і пам'яті дуже активна, а активність області лобних частин, що беруть участь у раціональному мисленні, різко знижена. Саме цим пояснюється примхливість і виражена емоційна розфарбованість сновидінь.

Ансамблева модель пояснює цілий ряд феноменів, пов'язаних зі свідомістю. Безліч областей мозку, створюючи короткотермінові ансамблі, поєднуються в деякому багатомірному просторово-часовому континуумі. На жаль, поки що немає змоги описати цю багатомірність за допомогою наявних засобів.

Після практичного втілення ідеї голографічного запису даних про об'єкти природи на основі використання високоякісних газових лазерів сформувався нова точка зору на процес мислення. Вона припускає, що мозок організований саме за голографічним принципом, а кожна його точка є одночасно цілим мозком. Це означає, що всі нейрони і синапси діють одночасно, тобто паралельно відбувається дуже багато процесів. Хоч ця ідея й цікава, але ми б не хотіли бачити у ній істину, адже існування подібного рівня складності назавжди лікві-

дує надію на прогрес у знаннях про мозок, прогрес, що спирається на накопичення даних і формування на цій основі ланцюжка моделей, характеристики яких усе точніше відтворювали б реальну діяльність мозку.

Коли науковці навчилися знімати з мозку об'єктивну інформацію, то отримали цікаві й несподівані результати, які назвали «The minds best trick» – найкращий фокус мозку [7]. Це стосується того випадку, коли людині доводиться вирішити якесь конкретне ментальне завдання, а після його отримання та усвідомлення – натиснути клавішу фіксації на приладі. Контроль указаній об'єктивної інформації виявив вражаючий факт: мозок активно працює з отриманням сигналів зі своїх різних зон у лобній частині та їх порівнянням і підсумовуванням. Упоравшись з цим і отримавши результат, наш мозок заспокоюється. Цей «фокус» полягає у тому, що усвідомлення людиною такого рішення відбувається тільки через 30 секунд і супроводжується одночасним натисканням клавіші. Науковці були вражені тим, наскільки значною виявилася самодостатність (якщо не незалежність) нашого мозку [1].

Наприкінці ХХ століття залучення до молекулярної біології комп'ютерної та іншої сучасної апаратури дало змогу виконати фундаментальне дослідження точної структури ДНК людини (програма Геном-2000). Це дуже прискорило і полегшило пошуки відповіді на найвищу фізіологічну роль генома людини. Виявилось, що загалом понад 80% всіх генів людини призначені для забезпечення діяльності мозку. Іншими словами, кожні вісім з десяти наших генів працюють для мозку. Це вражаючий і переконливий результат нагромадження гігантських зусиль генома в мільярднорічній еволюції зі створення мозку.

Одразу після народження людини її молодий мозок має схему зв'язків, що запрограмована нашими генами. Під час подальшого розвитку і збільшення мозок зберігає тільки найефективніші й найпотрібніші з них. Нейронна мережа ускладнюється залежно від того, чим мозок зайнятий і які процеси відбуваються у ньому під впливом зовнішніх подразнень і сигналів. У результаті утворю-

ються нові й складніші зв'язки та поєднання. Природно, що в цьому процесі беруть участь гени.

Особливо зацікавлено й уважно науковці досліджували ті ділянки ДНК, де за останні 5 млн років відбулися найбільші зміни, істотно вищі, ніж у середньому по всьому геному. У результаті виділили ген HAR1, що зазнав найгрунтовніших змін. Цей ген розпочинає працювати в корі головного мозку з сьомого тижня розвитку зародка, коли формуються верхні шари кори головного мозку, що визначають горизонтальні зв'язки. Він пов'язаний з регуляцією роботи інших генів, кодує регуляторну молекулу РНК.

Для нас навколишній світ є таким, яким його сприймає наш мозок і яким ми здатні його описати. Але «описати» – означає скористатися мовою. Інформація на рецептори до нас надходить щохвилини, і єдиний спосіб розібратися в цьому потоці – це все якось назвати і для кожного придумати окреме слово. Структурні та функціональні особливості людського мозку дають йому можливість за допомогою мови об'єктивізувати індивідуальний досвід. Для сучасної людини провідною функцією мозку стала комунікація.

Комунікація, як правило, вербальна. Однак мова обслуговує не тільки комунікацію, але й мислення. Еволюційно склалося так, що не все наше мислення є вербальним, хоч найважливіші його етапи є саме такими. Багато положень усвідомлюється краще і глибше у режимі проговорювання, хоч найбільш продуктивним виявляється діалог.

Дуже важлива функція мови – поетична. Якщо те, що відокремлює людину від тваринного світу, – це мова, то поезія – найвища форма нашої мови. На переконання Т. Чернігівської, поезія є колосальним «прискорювачем» усвідомлення і свідомості як для того, хто створював поетичний твір, так і для того, хто захоплено сприймає його. Поезія є унікальним інструментом пізнання, що дає можливість виявляти зв'язки й залежності, про існування яких ми й не підозрювали [8]. Якби не досконалі й відшліфовані еволюцією генетичні ме-

ханізми, що забезпечують можливість людині опанувати свою рідну мову, це не було б доступно маленькій дитині за такий короткий час. Звідси й інтерес до пошуку генів, що визначають здатність до мовлення. Один з таких генів був відкритий кілька років тому – ген FOXP2, порушення структури і діяльності якого були виявлені в родинах, де спостерігалися труднощі з мовленням у декількох послідовних поколіннях.

До 1960-х років уважалося, що в дорослих ссавців не можуть з'являтися нові нейрони (гасло: нервові клітини не відновлюються!), а загибель нервових клітин компенсується за рахунок перерозподілу функцій серед тих, що залишилися. Та в 1962 році Жозеф Олтман із США в експериментах уперше довів, що в дорослих ссавців іде процес нейрогенезу, а через 30 років, у 1998 році, група Петера Еріксона виявила, що нові клітини утворюються й у мозку дорослих людей [2].

Нещодавно Кірсті Сполдінг (Kirsty Spalding) з Каролінгського інституту (Швеція) та її колеги помітили, що у дорослих людей в гіпокампі (зона мозку, що найтісніше пов'язана з емоціями і пам'яттю) щодоби утворюється до 700 нових нейронів, що відповідає досить помітній швидкості оновлення клітин мозку – приблизно 1,75 % за рік. Сполдінг та її колеги відзначають, що подібні «пізні» нейрони можуть істотно впливати на функції та можливості нашого мозку. Для системи вищої освіти вказаний факт найбільш важливий з двох причин: 1) утворення нових клітин підвищує можливості й без того особливо досконалого молодого мозку; 2) відсутність інтенсивної праці мозку має наслідком не тільки невикористання новоутворених клітин, а й зменшує їх спроможність приєднатися до наявних структур. Активні студенти мають подвійну перевагу над лінивими і пасивними, адже накопичують фахові знання разом з удосконаленням мозку.

Для загальної теми нашого аналізу особливо важливою є та незаперечна обставина, що вивчення тонких і прихованих фізіологічних процесів, які забезпечують мислення, дає можливість наблизитися до розуміння того, як співвідносяться матеріаль-

не – процеси в мозку й ідеальне – думка. Вищі функції людини й процеси в її мозку взаємообумовлені й взаємодіють. Кожному психічному явищу – ухваленню рішення, сприйняттю, мові – відповідають цілком певні перебудови в активності нейронів і зв'язків між ними, поява певного патерна – складного малюнка нейронної активності. З одного боку, активність нейронів організується думкою, а з іншого боку – зміни в активності нейронів викликають зміни в думках і поведженні людини. Таким чином, ми бачимо не просто кореляцію, а безпосередню взаємодію ідеального й матеріального. Стійкість мозку й одночасно його гнучкість та мінливість дали змогу людині вижити як виду [6].

Матеріальна природа мозку визначає процеси мислення. Під час вимірювання кількості кисню, споживаного мозком людини, пощастило виявити певний парадокс: виявилось, що «цілком бездіяльний» мозок споживав більше енергії, як мозок, який у денну пору «працював» над певним завданням. Ця незрозуміла активність бездіяльного мозку стала в 2001 р. предметом досліджень нейрологів з Медичної школи Вашингтонського університету (США) Райхле й Шульманна [3].

Вони використовували новий метод сканування функціонуючого мозку, так званий ПЕТ, або позитронно-емісійну томографію. У цьому методі активні ділянки мозку виявляються за допомогою біологічних молекул у крові, наприклад, глюкози. Найбільше споживання в мозку енергії, що надходить у вигляді глюкози, відповідає області найбільшої активності.

Як відомо, мозок, становлячи 2% від ваги нашого тіла, споживає аж 20% енергії, що надходить в організм. Дані томографії засвідчили, що від 60 до 80% цієї енергії йде на діяльність зв'язків між нейронами. Отже, безперервна «внутрішня» робота мозку має потребу в такій великій енергії.

Розрізняють два види діяльності в роботі головного мозку. Коли мозок відповідає на імпульси навколишнього середовища – це його рефлекторна діяльність, а коли мозок обробляє наявну в ньому внутрішню інформацію – рефлексивна. Рефлексивна

діяльність має на меті інтерпретувати імпульси середовища, відповісти на них і по можливості навіть пророчити, розраховуючи близьке і віддалене майбутнє. Саме в результаті такої діяльності іноді відповідь на яке-небудь питання, що дуже турбувало нас, цілком несподівано і в довільних умовах з'являється в нашій свідомості.

Райхле й Шульман порівнювали результати сканування мозку при вирішенні ним конкретних завдань і в стані відсутності зовнішніх імпульсів, при повній розслабленості та із закритими очима. Як тільки мозок відключався від рішення яких-небудь завдань у стані розслабленості в мозку активізуються певні ділянки, що утворюють смугу, яка йде через кору лівої півкулі від переду назад. Як показали виміри, ця нейронна мережа в момент своєї активності споживала на кожний грам своєї ваги аж на 30 % більше кисню, як будь-які інші ділянки мозку в той же час. Тим часом саме ця мережа включає ті ділянки мозку, які, судячи з уже отриманих науковцями даних, зв'язані з усім тим, що стосується особисто нас. Вона найбільш безпосередньо пов'язана з нашим «Я», викликає ті або інші персональні емоції.

З'ясувалося, що ця нейронна мережа безупинно обмінюється нервовими сигналами з гіпокампом – мозковою структурою, що, відповідає за оперативне, тимчасове зберігання спогадів про недавню пережиті нами епізоди і події. Ці спогади називаються епізодичною або автобіографічною пам'яттю, щоб відрізнити їх від спогадів про абстрактні факти або поняття.

Зіставляючи всі ці результати, дослідники дійшли висновку, що в той час, коли мозок, як вважали раніше, не зайнятий нічим, він у дійсності зайнятий високоорганізованою діяльністю по обробці недавно отриманого досвіду. І не випадково на це потрібна підвищена енергія. Це глибоко суб'єктивна обробка стосовно нашого «Я», пропущена через наше персональне сприйняття. Цим шляхом відбувається емоційна оцінка того, що кожен з цих спогадів означає для нашого «Я» – добре це або погано. Така обробка будь-якої отриманої ззовні інформації, безсумнівно, повинна допомагати мозку зна-

ходить рішення різних завдань, включаючи реакції на різні можливі ситуації в майбутньому.

Комбінуючи й приміряючи на наше «Я» різну інформацію, одержувану з оперативної пам'яті гіпокампу, нервова система створює й оцінює різні можливі події в майбутньому. Світ нашого «Я» готує нас до можливого майбутнього на підставі нашого колишнього досвіду. Коли мозок зайнятий прогнозуванням, на це йде головна частина його енергії. Ця робота надзвичайно важлива для виживання, і, можливо, саме тому мозок займається нею увесь час, як тільки свідомість звільняє його від рішення конкретних завдань. Отже, аналіз і передбачення – сутність феномена «діяльності бездіяльного мозку».

Останнім часом були узагальнені старі і нові спостереження явищ поєднання між собою окремих частин людського мозку. Виявилось, що для розвитку спроможностей студентів визначальну роль відіграє

тривалість та інтенсивність тих зовнішніх впливів, що вдосконалюють мозок, зокрема, укривають електропровідні аксоми циліндричними шарами білого ізолятору – мієліну (різновид жиру). Короткочасні спалахи молодіжної активності мало що дають для формування професійної компетентності. А от багаторічні зусилля винагороджуються тим, що максимально «мієлінізований» мозок стає досконалим інструментом і для управління тілом під час майстерного музичного виконання, і для вирішення математичних чи інших ментальних завдань, які не подолали попередники.

З цих та усіх указаних вище відкриттів легко зробити висновок про необхідність державного забезпечення високої тривалості профільної освіти і спеціалізованої професійної підготовки. Для формування справжніх дипломованих професіоналів надто мало двох-трьох років бакалаврських програм. Результативна і якісна вища освіта має тривати удвічі-утричі довше.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Анохин К.** Зеркало для мозга / К. Анохин, Т. Черниговская // В мире науки. – 2008. – №5. – С. 68-73.
2. **Евсеева Ю.** Клетки мозга могут восстанавливаться [Электронный ресурс] / Ю. Евсеева – Режим доступа : (<http://newsland.com/news/detail/id/1191251/>)
3. **Крайнов Л.** Чем занят мозг? / Л. Крайнов // Открытия и гипотезы. – 2010. – №6. – С. 32-33.
4. **Кремень В. Г.** Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
5. **Кох К.** Как рождается сознание? / К. Кох, С. Гринфилд // В мире науки. – 2008. – № 1. – С. 46-53.
6. **Медведев С. В.** Між мозком і свідомістю / С. В. Медведев // Невідомий світ. – 2010. – № 4(132). – С. 2-7.
7. **Черниговская Т.** Как мы мыслим? Разноязычие и кибернетика мозга [Электронный ресурс] / Т. Черниговская // Видеозаписи публичных лекций «Полит.ру» – 2009. – 24 ноября: (<http://www.polit.ru/article/2009/11/24/brain/>)
8. **Черниговская Т.** Язык и сознание: что делает нас людьми? – Режим доступа : / Т. Черниговская // Видеозаписи публичных лекций «Полит.ру» – 2008. – 24 декабря. – (<http://www.polit.ru/article/2008/12/24/langmind/>)

CITED LITERATURE

1. **Anokhin K.** Mirror for a brain / K. Anokhin, T. Chernigovskaia // In the science world. – 2008. – № 5. – P. 68-73.
2. **Yevseyeva Yu.** Cells of a brain can be restored / Yu. Yevseyeva (<http://newsland.com/news/detail/id/1191251/>)
3. **Krajnov L.** What is occupied a brain? / L. Krajnov // Opening and hypotheses. – 2010. – № 6. – P. 32-33
4. **Kremen V. G.** Education and Scince of Ukraine: modernisation ways (the Facts, meditations, prospects) / V. G. Kremen – K. : Gramota (the reading and writing), 2003. – 216 p.
5. **Kokh K.** How be born the consciousness? / K. Kokh, S. Grinfeld // In the science world. – 2008. – № 1. – P. 46-53.
6. **Medvedev S.** Between a brain and consciousness / S. Medvedev // The Unknown world. – 2010. – №4(132). – P. 2-7
7. **Chernigovskaia T.** How we think? Multilangues and brain cybernetics [Electronic resource] / T. Chernigovskaia // Videorecordings of public lectures «Polit.ru». – URL: <http://www.polit.ru/tag/videon_lectures/> – 2009. – on November, 24th (<http://www.polit.ru/article/2009/11/24/brain/>)
8. **Chernigovskaia T.** Jazyk and consciousness: what does us by people? [Electronic resource] / T. Chernigovskaia // Videorecordings of public lectures «Polit.ru». – URL: – 2008. – on December, 24th (<<http://www.polit.ru/article/2008/12/24/langmind/>>).

Марія ДЕБИЧ

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
та мов Київського медичного університету
Української асоціації народної медицини

УДК 37.011.3+351.76

**ТРУДНОЩІ
СТВОРЕННЯ
ВИПЕРЕДЖАЛЬНОЇ
ВИЩОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ
СУЧАСНИХ ЗМІН
РИНКІВ ПРАЦІ
(ДОСВІД КРАЇН
ОЕСР)**

© Дебич М., 2014

Ключові слова: вища освіта, прогрес, суспільство знань, ринок праці, Європейська рамка кваліфікацій, ОЕСР.

ктуальність. Якщо на теренах всієї планети після розпаду СРСР і припинення «холодної війни» сформувалися виключно сприятливі умови для зникнення більшості перешкод

для вільного руху товарів і навіть робочої сили (явище глобалізації), то для трудящих події розвивалися не найкращим чином. Лише в окремих державах (Південна Корея, Китай тощо) обмежувальна демографічна політика разом зі швидким індустріальним розвитком забезпечили відсутність безробіття, в інших випадках ця проблема загострювалася не лише у відсталих, але й розвинених державах Європи (у сучасній Греції більшість молоді не може знайти місце своєї першої роботи, а загальне безробіття перевищило позначку 28%). Серед засобів виходу з подібної кризи часто знаходимо пропозицію не тільки узгодити номенклатуру фахів у закладах середньої і вищої професійної освіти з вакансіями на ринку праці, а взагалі примусити вищу школу працювати на випередження й готувати тільки і виключно стільки певним чином компетентних випускників, скільки вимагатиме національний ринок праці через 10–15 років. Тому питання

Наведено історичні приклади спроб створення випереджальної вищої освіти й пояснено труднощі реалізації цієї ідеї. Відзначено провідну роль впливу ринку праці на сучасні освітні зміни. Вивчено повчальний досвід Мексики, яка здійснила передчасне введення нових фахів у сподіванні на швидкий прихід суспільства знань. Запропоновано врахувати в Україні досвід держав Європейського Союзу у здійсненні Болонського, Лісабонського та інших процесів узгодження роботи вищої школи з перспективними змінами ринку праці.

узгодження діяльності вищих освітніх рівнів з потребами ринку праці стає все складнішим й актуальнішим.

Стан наукової розробки проблеми. Завдання вищої освіти і пошук шляхів забезпечення їх виконання завжди були пріоритетними для творців і керівників освітніх систем. Специфіка українського сьогодення пов'язана з виходом на передній план не освітніх, а політичних та економічних проблем, глибокою трансформацією всього суспільного устрою і пошуками свого місця в глобалізованому світі з давно завершеним розподілом обсягів і шляхів торгівлі. Не випадково наші провідні державні наукові центри стратегічних досліджень у своїх доповідях і рекомендаціях практично повністю ігнорують освітні питання, у тому числі науку і вищу освіту як визначальних факторів впливу на подальшу еволюцію України [7 та ін.]. Цю прогалину не можуть заповнити науковці-педагоги, адже більшість з них сконцентровані в інститутах Національної педагогічної академії і провідних педагогічних ВНЗ і скеровують свою діяльність не на тему «вища школа і ринок праці», а на навчально-виховний процес у школах. Державні статистичні служби виконують свою функцію з акумуляції й опублікування даних про зайнятість в Україні [5], але не мають змоги робити футурологічні прогнози і передбачення. Від цих даних у позитивний бік відрізняються наші кращі навчальні книги, створені для системи економічної освіти [2]. Однак, концентруючись на українській дійсності, їх автори не здійснюють порівняльних досліджень і не формулюють прогностичних передбачень, а статей відповідного спрямування надто мало. Результати нашого вивчення питання узгодження вищої школи із запитами майбутнього ринку праці в умовах ХХІ ст. викладені в цій статті.

Формулювання і вирішення проблеми. Створення випереджального варіанта вищої освіти неодноразово фігурувало серед задумів керівників держав і організаторів освіти, але дуже рідко здійснювалося на практиці. Зазвичай, як це сталося в Радянському Союзі, формулювання вищих пріоритетів держави (у даному разі – здійснення сві-

тової пролетарської революції та знищення капіталізму) і наявні ресурси детермінували вибір номенклатури ВНЗ та їх навчальних планів, усі кількісні показники вищої школи та ін. Нижчі освітні рівні не тільки слугували засобом виховання і надання грамотності всьому населенню, а й скеровували кращих випускників у вищі школи.

Та були випадки мудрого створення окремих ВНЗ чи цілих секторів вищої освіти, які мали справді випереджальний характер. Світові наслідки мало винайдення у Німеччині, яка тільки розпочинала перше прискорення свого індустріального розвитку, берлінської моделі дослідницького університету (1810 р., автор ідеї – Вільгельм фон Гумбольдт). Цей перший та всі інші подібні заклади (у Російській імперії вони з'явилися з невеликим запізненням) були випереджальними у тому сенсі, що готували кадри науковців і технологів для індустріального ринку праці, який остаточно сформувався пізніше.

Меншими за масштабами і значенням ми вважаємо приклади США і СРСР. У першому випадку йдеться про винайдення у Чикаго нової моделі університету, скерованого на підготовку кадрів для мінливого і нестабільного ринку праці США, для успішної конкуренції з іншими особами в умовах економічної і політичної свободи. Наприкінці існування Радянського Союзу була здійснена вдала спроба створення особливих закладів (приклади – Московський фізико-технічний інститут і Новосибірський університет), спроможних готувати всіх своїх випускників до ефективної науково-дослідної і конструкторської роботи на найвищому світовому рівні. Розвинені держави визнали цей успіх, тому після розпаду СРСР доклали помітних зусиль до зваблення якомога більшої кількості викладачів і студентів цих закладів до себе.

У другій половині ХХ ст. відбувалось освітньо-наукове змагання між блоками капіталістичних і соціалістичних держав, насамперед між США і СРСР. На наш погляд, у поразці Радянського Союзу була винна не система його освіти та наукова сфера, а політичні, економічні й соціальні прорахунки, безперервні авантюри на кшталт вторгнен-

ня в Афганістан і відмова від усіх розумних пропозицій, скерованих на економічну ініціативу мас та ефективність використання в економіці новітніх наукових і технологічних відкриттів. Тут переконливим прикладом є відставання СРСР в інформаційній революції, адже страх керівників перед свободою в цій сфері не дав можливості нашим науковцям утілити свої теоретичні досягнення (часто, як у Київському інституті кібернетики, найвищі у світі) у досконалу й загальнозживану техніку.

Сьогодні в Україні відзначається поєднання частини радянського спадку з тим новим, що найчастіше стало наслідком запозичення взірців, які виявилися успішними у США, Великобританії чи Франції. Відбуваються безперервні політичні, соціальні й економічно-виробничі зміни під гаслом швидкого підвищення якості життя. Та вирішення цього особливо складного завдання вимагає глибокого попереднього аналізу і зіставлення наявного і бажаного, складання планів технологічного оновлення виробничого потенціалу та створення нових високопродуктивних елементів управління. Особливо бажаним є глибокий теоретичний аналіз з метою усунення можливих прорахунків у стратегічному плануванні та реальній модернізації всього суспільно-економічного комплексу, у тому числі й освітньо-наукової системи. Як свідчать попередні роки, спроби точного відтворення у нас засад ліберальної економіки призводять до шкоди чи надто малих позитивних результатів. Загал населення не має переконання у дуже великих перевагах вільного ринку над державним управлінням, не сприймає термін «ліберальний», уважаючи його синонімом необмеженої індивідуальної свободи, коли успіх однієї людини досягається обкраданням більшості інших.

Тому лишається тільки шкодувати про те, що українці відгукнулися на заклик західних демократів якомога швидше ліквідувати державне управління й усі ресурси надати «умілим ринковим менеджерам». Краще було б зберегти частину тих обмежень на жадібність і хабарництво, які існували в радянський період. Слід було спершу вивчити досвід інших соціалістичних

держав, використати позитивний (Чехії чи Словенії) і категорично відмовитися від негативного (Югославії, Росії, Грузії).

Необхідність врахування зарубіжного досвіду ми вважаємо потрібною й зараз. Нижче ми порівняно детально розглянемо невдачу мексиканську спробу створити випереджальний варіант вищої освіти і завдяки цьому стрибками долати всі сходинки соціального поступу.

Приєднання Мексики до ОЕСР (Організації економічного співробітництва і розвитку [4]) та її економічне зближення з північними сусідами (ми маємо на увазі асоціацію з трьох держав – Канади, США і Мексики) стало стимулом для прискорення змін. Активізації цих намірів дуже допомогло те, що у мексиканській морській зоні були виявлені значні поклади нафти і газу, що не тільки забезпечило потреби промисловості, транспорту і населення Мексики, а й дало постійний фінансовий потік, необхідний для реформ.

Керівники Мексики обрали за теоретичний взірець уявлення науковців США, Японії й інших розвинених держав про інформаційне суспільство (інша назва – «знаннєве») з його увагою до високого освітнього рівня населення, зусиллями з ліквідації екологічних небезпек, появою цілої групи нових професій, пов'язаних з інформатизацією і комп'ютеризацією. Безпосередніми вказівками до дій для мексиканців стали праці й рекомендації експертів ОЕСР та Світового банку. За цими даними у провідних державах світу наприкінці 1980-х років знизився попит на дипломованих осіб, які отримали традиційні для університетів спеціальності. Виникла небезпека підготовки надлишкової кількості фахівців. Серед футурологів Заходу та Японії сформувалося переконання в тому, що вже у найближчі роки дуже поширеними стануть генетичні, біо-, нано- й інші надвисокі технології, що розпочне витіснення ними промислових технологій.

Мексиканці, розглядаючи варіанти доцільного використання значних ресурсів від продажу нафти і газу, зробили наголос на підготовку фахівців з нанотехнологій, туризму, дизайну та різних варіантів еколо-

гічного інжинірингу [10]. Вони були переконані у правильності цих дій, оскільки погоджувалися з прогнозами Е. Тоффлера та інших футурологів щодо швидкого надходження інформаційного суспільства. Це був і справді сприятливий момент для розвитку всієї системи вищої освіти, яка у Мексиці, як і в інших латиноамериканських державах, упродовж усього ХХ ст. не відзначалася значним розвитком. Не випадково у великій радянській книзі з двох частин про системи вищої освіти зарубіжних країн не була вказана Мексика, хоч вона за населенням у десятки разів переважала, наприклад, унесені в довідник Кіпр чи Данію [6].

Фінансові ресурси і рішучість мексиканського керівництва забезпечила практично повне виконання вказаних задумів. За порівняно короткий період набув небаченого розквіту раніше майже непомітний державний сегмент у сфері вищої освіти – 80 технічних і 10 модернізовано-класичних університетів. Маючи повноту влади, урядові освітні керівники досягли скерування цих ВНЗ майже виключно на підготовку фахівців з тих спеціальностей, які були максимально віддалені від класичних і вважалися дуже необхідними для ринку праці знанневого суспільства.

Та це була тільки частина досягнень мексиканців у державній освітній політиці. У міністрів було досить влади, щоб затвердити обмеження на використання традиційних програм підготовки фахівців, а для найупертіших «консерваторів» навіть запровадити фінансові санкції. Зрозуміло, щойно сказане стосується переважно державних ВНЗ, на діяльність яких міністерство освіти могло вплинути вирішальним чином. Дуже показовими ми вважаємо узагальнені наслідки модернізації вищої освіти в Мексиці, які навела у своїй статті мексикансько-американська група авторів:

1) уведення в державних університетах квот і заборон на підготовку студентів з традиційних і масових спеціальностей (право, економіка та ін.) підштовхнуло зацікавлених у цих фахах абітурієнтів до вступу в приватні ВНЗ чи до освітньої еміграції;

2) приватні ВНЗ негайно використали сприятливі для них обставини для підви-

щення плати за навчання (підключись, однак, про те, щоб вона була нижчою, як у коледжах США чи інших державах Заходу);

3) молодь не піддалася впливу міфів про повну перемогу на ринках праці тоффлерівської інформаційно-комп'ютерної «третьої хвилі» та про соціально-фінансову привабливість отримання диплома фахівця з нанотехнологій, міського екоменеджменту чи інвайронментального моніторингу. Як і в середині ХХ ст., 35–40 % усіх мексиканських студентів і зараз обирають факультети соціально-економічних наук, ось тільки більшість з них вимушені навчатися за кошти родини у приватних ВНЗ. Натомість, підготовлені у надмірній кількості «міські екоменеджери», не знайшли місць праці на теренах Мексики і найчастіше працюють не за спеціальністю;

4) надмірна увага до так званих «професій з майбутнього» призвела не тільки до підготовки потенційних безробітних, а й до великого інформаційного звуження навчальних планів, що значно утруднює володарям новітніх дипломів перенавчання для отримання тих фахів, які пропонують мексиканські роботодавці [10].

Трое авторів (Де Вріес, Кабрера й Андерсон) цієї статті не тільки використали державні статистичні показники, а й здійснили обмеженого обсягу власні дослідження професійних запитів і сподівань молодих мексиканців. Виявилось, що всупереч звабленим прогнозам дослідників американських і японських футурологів попит на фахівців з поширеними «традиційними» дипломами про вищу освіту залишається не тільки високим, а ще й відносно постійним. На жаль, серед випускників з новими спеціальностями і дипломами для «знанневого суспільства» рівень безробіття вищий, а ступінь задоволеності роботою нижчий, якщо порівнювати з відповідними показниками для осіб, що одержали традиційні спеціальності. Причина цього майже очевидна, а її виявлення не вимагає складного пошуку й аналізу. Індустріальна промисловість Мексики періоду зламу століть не мала потреби у фахівцях з екотехнологій чи біоінженерії. Наприклад, попит на дослідників з нанонаук і викладачів, спро-

можних готувати молодих випускників до успішної діяльності у цьому специфічному секторі, виявився у Мексиці надто малим. Фактично це усього лише невелика група найбільших університетів країни і кілька урядових науково-дослідних установ.

Наслідки мексиканської спроби прискорити настання майбутньої економіки через підготовку кадрів для неї виявилися нерадісними. Молоді фахівці вимушені були пропонувати себе національному ринку праці, який був просто неспроможний «великими стрибками» рухатися в майбутнє, подібно до США, Німеччини чи Ізраїлю. Національні й регіональні мексиканські роботодавці не мали ні можливостей, ні бажання впроваджувати нові технології тими ж високими темпами й у тих же масштабах, як університети, дослідні установи і компанії зі згаданих трьох країн. Молоді мексиканці з дипломами нанотехнолога чи екоди-зайнера змушені працювати вдома не за фахом, зокрема, погоджуючись найчастіше з низькооплачуваними заняттями у сфері послуг. Вони не можуть конкурувати з випускниками європейських ВНЗ за місце праці у США, оскільки програють у якості підготовки і зустрічаються з певними упередженнями, що мають глибокі історичні корені.

До цих узагальнених висловлювань, що належать зарубіжним експертам, додамо нашу думку щодо самої тоффлерівської «третьої хвилі» та ймовірності появи на цій хиткій і мінливій основі по-справжньому нового суспільства – інформаційного чи знанневого. На наш погляд, Е. Тоффлер і прихильники подібних уявлень переоцінили роль комп'ютерів, мобільних телефонів та Інтернету в зміні засад життєзабезпечення усього населення планети. Вони дуже істотно вплинули на спілкування та рух інформації, дали усім можливість фотографувати і фільмувати себе і своє оточення (скерування подібних матеріалів в Інтернет зумовлює подвоєння накопичених у ньому бітів усього за 3–4 місяці), але не стали причиною пропорційного підвищення врожайності полів, здешевлення енергетичного, водного та іншого забезпечення. Радикальна зміна життєзабезпечення разом з трансформацією ринку праці настане

пізніше і матиме не ті причини, які називали Е. Тоффлер, М. Кастельс чи інші загальноновідомі футурологи.

Ми вважаємо дуже корисними для обґрунтування конструктивної критики надто поширеного в Україні твердження про необхідність підготовки усіх фахівців до «наноринку» праці 2020-х років такі попередження дослідників мексиканського варіанта «випереджальної» вищої освіти:

«Як політика модернізації системи підготовки кадрів, так і самі реформи, що проводилися в Мексиці в останні 20 років, зовсім не враховували всієї складності відносин між системою вищої освіти й ринком праці. У підсумку, незважаючи на диверсифікованість пропозиції у сфері вищої освіти, «нові» випускники ВНЗ виявилися менш пристосованими до працевлаштування порівняно з тим контингентом випускників, який існував до початку реформ. Більше того, виявилося, що студенти, які активно намагалися і продовжують одержувати традиційні спеціальності, навіть на платній основі в приватному секторі, краще державних чиновників розуміють процеси, що відбуваються на ринку праці. Просте введення нових спеціальностей саме по собі не може змінити ситуацію в реальній економіці» [10, с. 721].

Будемо сподіватися на те, що організація й використання випереджальної вищої освіти в Мексиці стане повчальним уроком для прихильників прислухатися переважно до зарубіжних висловлювань, ігноруючи факти існування глибокого національного аналізу і необхідність враховувати насамперед нинішні українські умови і реальні можливості змін і прогресу в майбутньому. Автор цієї статті дуже шанує глибокий аналіз сучасних характеристик і найбільш імовірних змін світової вищої освіти, наприклад, у [8; 9], але не може не піддавати критиці політику держав «великої вісімки» на стримування науково-технологічного прогресу, зокрема, в енергетичній сфері щодо проектів і технологій, які в майбутньому можуть ліквідувати їх світову монополію на нафту, газ та інші головні енергетичні джерела. Унаслідок цього навіть у США суспільство знань формується дуже

повільно й через переборення перешкод та упереджень.

Досить переконливе підтвердження цієї тези ми знаходимо на європейському континенті серед країн-членів Європейського Союзу, які одночасно входять і в ОЕСР. В Україні загальновідомий започаткований Францією, Великобританією, Італією і Німеччиною Болонський процес, як і європейський простір вищої освіти і науки. Менше цікавості до значно важливішого Лісабонського проекту відновлення світового лідерства Європи в технологіях. Як відомо, країни-члени ЄС зберегли повний суверенітет в освіті, але через тиск відкритого ринку праці вимушені були створити і постійно вдосконалювати Європейську рамку кваліфікацій (ЄРК), що є законом-інструментом і для ВНЗ, і для роботодавців, які найтіснішим чином взаємодіють з національними і

місцевими закладами [1] (в Україні сподіваються запровадити ЄРК у національному варіанті [3 та ін.]). Європейці дуже сподіваються на побудову у себе суспільства знань, але розпочинають справу з промисловості, а лише потому розпочинають значні зміни у номенклатурі спеціальностей. Зберігається доцільна рівновага у розподілі фахів, адже тільки невелика частина найбільш інноваційних держав (Фінляндія, Ірландія, Німеччина, Франція) скеровує у точні науки майже стільки молоді, як у суспільно-гуманітарний комплекс з його масовими фахами юристів і економістів.

Наприкінці висловимо майже очевидну пропозицію – Україні слід діяти поєвропейськи і розвивати власну вищу освіту не за теоріями Тоффлера, Кастельса чи Масуди, а на основі незалежних критеріїв і міркувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Грищенко Н. Н.** Подготовка кадров с учетом потребностей рынка труда. Опыт стран Европейского Союза / Н. Н. Грищенко // Вестник высшей школы (Alma mater). – 2012. – № 2. – С. 65–69.
2. Економіка праці та соціально-трудова відносини : підручник / А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін. – К. : КНЕУ, 2009. – 711, [1] с.
3. **Луговий В.** Концептуальні засади розроблення національної рамки кваліфікацій / В. Луговий // Вища школа. – 2010. – № 9. – С. 15–24.
4. Организация экономического сотрудничества и развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
5. Праця України 2006 : статистичний збірник. – К. : Держ. комітет статистики, 2007. – 333 с.
6. Системы высшего образования стран Запада : справочник. Ч.1, 2. – М. : Изд-во УДН, 1991.
7. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.

CITED LITERATURE

1. **Grischenko N. N.** Professional Training Taking into Account Requirements of a Labour Market. Experience of the Countries of the European Union / N. N. Grischenko // Alma Mater (Vestnik Vysshey Shkoly) (High School Bulletin). – 2012. – N 2. – P. 65–69.
  2. Economy of Work and Sociolabor Relations: textbook / A. M. Kolot, O. A. Grishnova, O. O. Gerasimenko etc. – K. : KNEU, 2009. – 711, [1] p.
  3. **Lugovyy V.** Conceptual Bases of Working out a National Framework of Qualifications / V. Lugovyy // The Higher school. – 2010. – № 9. – P. 15–24.
  4. The Organisation of Economic Cooperation and Development [Electronic resource]. – Access mode : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
  5. Work of Ukraine 2006 : the Statistical Survey. – K. : State Statistics Committee, 2007. – 333 p.
  6. Systems of Higher Education of the Western countries : the Directory. Part. 1, 2. – M. : Publishing house UDN, 1991.
  7. Strategy of Development of Ukraine: the theory and practice / Under the editorship of O. S. Vlasjuk. – K. : NISR, 2002. – 864 p.
8. **Philip G. Altbach.** Rumbley Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution / Philip G. Altbach, Liz Reisberg, Laura E. – Paris : UNESCO, 2009. – 278 p.
  9. Reform and Change in Higher Education. Analysing Policy Implementation / Edited by A. Gornitzka, M. Kogan, A. Amaral. – Springer : Netherlands, 2005. – 361 p.
  10. **Vries de W.** Fob satisfaction among Mexican alumni: A case of incongruence between hunch-based policies and labor market demands / Vries de W., Cabrera A., Anderson Sh. // Higher Education. – 2008. – Vol. 56, N. 7. – P. 699–722.

Аліна СБРУЄВА

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

Ключові слова: вища освіта, Болонський процес, управління, наднаціональний вимір, суб'єкт, механізм.

У статті схарактеризовано змістові та процесуальні аспекти управління Болонським процесом, здійснювані на наднаціональному рівні. Окреслено політичні детермінанти Болонського процесу, результатом якого стало утворення принципово нової пан-європейської спільноти – європейського простору вищої освіти. З'ясовано коло суб'єктів управління Болонським процесом на наднаціональному рівні, що представляють інтереси провідних стейкхолдерів у сфері вищої освіти. Проаналізовано напрями їх діяльності та особливості застосування відкритого методу координації як механізму управління болонськими реформами.

УДК 378.1.014.24

**НАДНАЦІОНАЛЬНИЙ
ВИМІР УПРАВЛІННЯ
БОЛОНСЬКИМ
ПРОЦЕСОМ:
СУБ'ЄКТИ,
ФУНКЦІЇ,
МЕХАНІЗМИ**

© Сбруєва А., 2014

ктуальність проблеми.

Складні, суперечливі і навіть болісні євроінтеграційні процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, гостро актуалізують вимогу інноваційного розвитку вітчизняної вищої школи. Головним чинником такої актуалізації є те, що у суспільстві знань вища освіта перетворюється на продуктивну силу, що суттєво впливає на конкурентоспроможність національної економіки. Цілком очевидно, що протягом останніх років українська вища школа здійснила суттєві реформаційні зусилля у контексті Болонського процесу. На часі перехід від структурних та організаційних змін до трансформації культури діяльності вищих навчальних закладів на засадах гуманізації, демократизації, інтернаціоналізації, відкритості й доступності. Важливою у цьому контексті є подальша інтеграція українських вишів, інших зацікавлених у якісній вищій освіті сторін у міжнародні спільноти, що здійснюють управління болонськими реформами на наднаціональному рівні. Вітчизняна вища освіта має суттєвий інтелектуальний потенціал, практичний досвід здійснення реформ, тож посилення взаємодії з міжнародними стейкхолдерами є,

на нашу думку, корисним для всіх учасників Болонського процесу.

Спроби теоретизування з проблем хронології, цільових та змістових пріоритетів Болонського процесу є дуже поширеними у вітчизняній педагогіці вищої школи. Однак цілісного аналізу діяльності міжнародних суб'єктів управління реформами на наднаціональному рівні здійснено не було.

Мета і завдання дослідження. З огляду на наведені вище міркування доцільним вважаємо окреслення кола міжнародних суб'єктів управління Болонським процесом на наднаціональному рівні, характеристику змістових та процесуальних аспектів їх діяльності.

Дослідження виконано за допомогою **методів** теоретичного аналізу, а саме: *методу термінологічного аналізу*, що забезпечив розкриття сутності досліджуваних педагогічних явищ шляхом виявлення та уточнення значень і смислів основоположних понять, зокрема: Болонський процес, відкритий метод координації; *системно-структурного аналізу*, що став основою для з'ясування цільових пріоритетів, змістових засад і механізмів реалізації досліджуваних процесів реформування вищої освіти у країнах Болонського клубу.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого розгляду ми визначаємо Болонський процес (БП) як складну багатоаспектну сукупність реформаційних процесів у сфері вищої освіти, що відбуваються на наднаціональному, національному та інституційному рівнях у 47 країнах європейського регіону. У процесі реформ країни-учасниці Болонського процесу утворили *принципово нову пан-європейську спільноту* – так званий європейський простір вищої освіти (ЄПВО). Його принципова новизна визначається, по-перше, геополітичними координатами: ЄПВО об'єднує як країни, що входять до ЄС, так і значну кількість інших – не членів цієї організації. Цікаво, що у 2010 р. до Болонського процесу приєдналася і перша країна центрально-азійського регіону – Казахстан, що дозволяє говорити про можливість перетворення

ЄПВО з пан-європейського на геосвітній простір. Ще одним свідченням принципової новизни ЄПВО є провідні сфери інтересів країн-членів Болонського клубу: вища освіта, наука, неперервна освіта впродовж життя, що визначають пріоритетні потреби розвитку нового цивілізаційного етапу розвитку людства – суспільства знань.

Розгляд наднаціонального виміру управління Болонським процесом передбачає характеристику сутності досліджуваних змін у сфері освітньої політики, що відбуваються у рамках утворення ЄПВО. Предметом аналізу у цьому контексті є, політичні детермінанти, суб'єкти та механізми управління реформаційними перетворень, що складають основний зміст Болонського процесу.

Провідною політичною детермінантою ініціювання та розвитку Болонського процесу ми вважаємо прагнення європейської громади посилити регіон як геополітичну єдність, що може успішно протистояти іншим світовим центрам сили. Освіта, а надто вища освіта, перетворилася в сучасних умовах на могутню складову забезпечення конкурентоспроможності як окремих країн, так і цілих геополітичних регіонів. Тому утворення ЄПВО з моменту виникнення ідеї його створення було спрямоване на усунення численних недоліків європейських систем вищої освіти, серед яких з позицій політичної аргументації значимими вважаємо такі:

- фрагментованість європейської вищої освіти, її поділ на невеликі за розміром національні освітні системи, що працюють на основі різних законів, мають різну структуру, здійснюють навчальний процес різними мовами;

- надмірна законодавча регуляція діяльності університетів, що знижує їх можливість гнучко реагувати на нові потреби у галузі освіти та наукових досліджень, зумовлені вимогами ринку та суспільства;

- недофінансування закладів вищої освіти. Країни ЄС витрачають на вищу освіту в середньому близько 1,1% від ВВП, що приблизно дорівнює аналогічному показнику в Японії, однак є значно нижчим від показ-

ників таких країн, як Канада (2,5%), США (2,7%), Південна Корея (2,7%);

• нижчий рівень доступності вищої освіти та освіти дорослих у європейському регіоні порівняно з країнами-конкурентами. (У країнах ЄС у період започаткування Болонського процесу частка робочої сили, що мала вищу освіту, у середньому сягала 21%, у США – 38%, у Канаді – 43%, в Японії – 36%, у Південній Кореї – 26% [4; 11; 15].

Суттєві зміни відбулися у контексті Болонського процесу у складі суб'єктів освітньої політики: вона здійснюється не тільки на національному рівні (уряди держав, представники освітніх міністерств яких об'єднані в рамках реформ у Групу супроводу Болонського процесу – ГСБП/ВFUG), але й, що набуло розвитку з виникненням Європейського Союзу, на наднаціональному (міжнародному) рівні. Далі схарактеризуємо основні міжнародні структури, що представляють інтереси зацікавлених у болонських реформах сторін, об'єднані у 2005 р. у групу Є-4.

Інтереси національних держав – членів Болонського клубу та політичних суб'єктів наднаціонального європейського рівня (ЄС, РЕ) у групі Є-4 представляє *Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти* (ЄМЗЯ/ENQA), що була заснована у 2000 році. Аналіз діяльності цієї організації дозволяє стверджувати, що Асоціація є найбільш потужним міжнародним суб'єктом управління процесом забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО) на Європейському просторі вищої освіти: на сьогодні до складу ЄМЗЯ входить 40 агенцій і організацій з 23 країн [6].

Вивчення змісту діяльності Асоціації свідчить про її активну багатосторонню співпрацю з субрегіональними та національними організаціями-членами (передусім з Мережею із забезпечення якості вищої освіти Центральної та Східної Європи, Скандинавською мережею із забезпечення якості вищої освіти, Європейським консорціумом з акредитації, Європейською організацією із забезпечення якості дистанційного навчання та ін.). Головним результа-

том діяльності ЄМЗЯ стало запровадження Європейських стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості освіти на ЄПВО (2005) та Європейського реєстру із забезпечення якості вищої освіти (2007).

Представником інтересів університетів як провайдерів вищої освіти на ЄПВО стала в межах реалізації Болонського процесу *Європейська асоціація університетів* (ЄАУ/EUA), яка декларує своєю метою підтримку університетських цінностей, розширення університетської автономії, підвищення відповідальності університетів за якість наданих освітніх послуг, лобіювання інтересів ВНЗ на європейському рівні. ЄАУ об'єднує 850 членських організацій у 47 країнах [10].

Аналіз змісту діяльності ЄАУ дозволив дійти висновку щодо провідної ролі Асоціації у здійсненні наукового супроводу процесу Болонських реформ: з 2001 р. ЄАУ регулярно ініціює й реалізує міжнародні проекти, що передбачають залучення широкого кола університетських науковців та експертів міжнародних організацій-партнерів до розробки та апробації механізмів реформ на інституційному, національному та наднаціональному рівнях. [7]. Основоположними проектами ЄАУ щодо розвитку Європейського простору вищої освіти стали такі: «Спільні магістерські програми» (2002–2004), «Інформаційне забезпечення реформи вищої освіти» (2006), «Дослідження магістерських програм європейських університетів» (2007–2009), «Розвиток інклюзивних та гнучких стратегій університетів» (2009–2010), «Диференціація навчальних траєкторій студентів та магістрантів» (2010–2012) та ін.

Пріоритетна увага приділяється ЄАУ проблемам управління процесом забезпечення якості вищої освіти. Головним інструментом моніторингу результатів освітніх реформ, здійснюваних державами – членами Болонського клубу у рамках утворення ЄПВО, став проект ЄАУ «Тенденції Європейської вищої освіти», у контексті якого приділялась пріоритетна увага проблемам демократизації доступу до вищої освіти,

взаємозв'язку університетських рейтингів і якості освіти; динаміці розвитку та гармонізації зовнішніх та внутрішніх механізмів забезпечення якості, підготовці студентів як експертів забезпечення якості вищої освіти тощо. Починаючи з 2006 року Асоціація проводить щорічні *Європейські Форуми із забезпечення якості*, у рамках яких відбувається безпосередній діалог між експертами національних агенцій із ЗЯВО, науковцями, університетською адміністрацією та студентами. Форуми створили унікальну платформу для обміну досвідом між основними суб'єктами, зацікавленими у процесі ЗЯВО. Іншими проектами ЄАУ у сфері забезпечення якості вищої освіти стали «Культура якості» (2002–2006), «Забезпечення якості у подвійних магістерських програмах: нова методологія» (2005–2006), «Творчість» (2006–2007), «Забезпечення якості вищої освіти в умовах змін» (2007–2009), «Платформа розвитку контактів у сфері вищої освіти ЄС–Азія» (2008–2010), «Перевірка культури якості у закладах вищої освіти» (2009–2012).

Ще однією сферою аналітичної активності ЄАУ в контексті реалізації завдань Болонського процесу є інтернаціоналізація вищої освіти. Доказом цього стала реалізація таких проектів, як «Посібник з інтернаціоналізації» (2009–2011), «Допуск до успіху: Сприяння розвитку довіри та обмінів між Європою та Африкою» (2010–2012), «Картографія університетської мобільності викладачів і студентів» (2010–2012).

Предметом зростаючої зацікавленості ЄАУ є теоретичне обґрунтування проблем управління і фінансування вищої освіти в умовах реформ. У рамках цього напрямку досліджень виконувалися такі проекти: «Диверсифікація джерел фінансування європейських університетів» (2008–2011), «Фінансово стабільні університети: на шляху до самоокупності європейських університетів» (2006–2008), «Вивчення різноманітності» (2008–2009), «Розвиток автономії» (2009–2012) та ін.

У контексті вирішення завдань утворення європейського простору науки все біль-

ша увага приділяється ЄАУ розвитку співробітництва університетів у сфері наукової та інноваційної діяльності. Проектами, що розробляються в контексті цього напрямку співробітництва, є: «Рамки інтернаціоналізації докторської освіти», «Докторські кар'єри II», «Поширення інноваційних практик модернізації університетів», «Відповідальне партнерство» [9].

На завершення підкреслимо, що у нашому дослідженні названі лише провідні напрями активності ЄАУ. Вважаємо, що змістові та процесуальні характеристики діяльності цієї організації повинні стати предметом окремого розгляду.

Інтереси закладів вищої професійної освіти та громадян, зацікавлених у навчанні впродовж життя, представляє у групі Є-4 *Європейська асоціація вищих навчальних закладів* (ЄАВНЗ/EURASHE). Асоціація співпрацює з бізнес-структурами, університетами, профспілками; ініціює розгляд питань інтернаціоналізації, автономізації, міжнародної акредитації закладів професійної освіти, підвищення рівня соціальної справедливості в освіті та фінансового забезпечення професійної освіти у регіоні. Основними результатами діяльності ЄАВНЗ є розробка та практичне втілення стратегій навчання впродовж життя, що виступають вагомим інструментом забезпечення готовності до працевлаштування в умовах неперервних економічних та технологічних змін [5].

Завдання представлення та підтримки освітніх, соціальних, економічних та культурних інтересів студентів у контексті Болонського процесу виконує *Європейський студентський союз* (ЄСС/ESU), що виборов статус рівноправного партнера у групі супроводу Болонського процесу. Свідченням змістового різноманіття діяльності ЄСС є тематика реалізованих проектів: «Участь студентів у створенні Європейського простору вищої освіти» (2001), «Забезпечення якості та акредитація» (2003), «Фінансування вищої освіти» (2005), «Справедливість у вищій освіті» (2007–2009), «Підвищення внеску студентства у

Болонський процес» (2008–2010), «Ідемо разом» (2007–2009), «Час для студенто-центрованого навчання» (2009–2010) та ін. У сучасних умовах реалізуються проекти, присвячені проблемам якості вищої освіти («Пошук»), впливу реформ у сфері вищої освіти на підвищення готовності випускників вишів до працевлаштування («Мудрець»), систем фінансування навчання у вищій школі та подальших перспектив випускників вишів («Фінансування майбутнього студентів»).

ЄСС активно критикує непослідовність освітньої політики європейських урядів у забезпеченні студенто-центрованості Болонського процесу, відстоює соціальні та академічні інтереси студентів на ЄПВО [8].

Таким чином, кожна з організацій – членів групи Є-4 виступає представником певної групи суб'єктів, зацікавлених у процесах реформ. Організації здійснюють інформаційну, аналітичну, законотворчу, організаційну, політичну діяльність та тісно взаємодіють між собою у розробці та запровадженні механізмів реформ у болонському регіоні, що запроваджуються як на інституційному, так і на національному та наднаціональному рівнях. До співпраці з групою Є-4 долучаються й інші міжнародні організації, що представляють інтереси зацікавлених сторін, зокрема професійних спілок та роботодавців.

Важливим аспектом розгляду політичного виміру болонських реформ є характеристика механізмів здійснення та моніторингу ефективності реформаційних перетворень. До таких механізмів відносять, перш за все, *відкритий метод координації* – *ВМК* (open method of coordination – ОМС). Сутність ВМК уперше було сформульовано в 2000 р. на засіданні Європейської ради в Лісабоні як способу «поширення найкращих практик і досягнення найбільшого зближення країн з метою реалізації основних завдань ЄС» [12]. Розглядуваний нами метод розроблено експертами ЄС з метою допомоги країнам – членам цієї організації у поступальному розвитку євроінтеграційної політики. ВМК містить чотири

основні компоненти: 1) визначення загального напрямку (генеральної лінії) розвитку Союзу у сполученні зі спеціальним графіком реалізації його цілей у короткостроковому, середньостроковому й довгостроковому вимірах; 2) визначення кількісних та якісних індикаторів і критеріїв оцінки національних практик (зразків, стандартів) як засобу порівняння з найбільш ефективними регіональними та світовими аналогами; 3) трансформація загальноєвропейських цілей у національну та регіональну освітню політику з визначенням особливостей, що враховують національну та регіональну специфіку; 4) періодичний моніторинг, оцінка й взаємооцінка, організовані як взаємний навчальний процес [13].

Таким чином, як вважають дослідники, ВМК позиціонований як повністю децентралізований підхід, у який активно залучені наднаціональні організації, країни-члени, регіональні та місцеві рівні, а також соціальні партнери й громадянське суспільство. Метод застосовується відповідно до принципу субсидіарності. Країни-члени здобувають знання, спираючись на досвід, отриманий у рамках ЄПВО, і адаптують свою освітню політику в прийнятному для національної специфіки форматі, забезпечуючи процес поступального зближення з погодженими цілями Болонського процесу. Ключова мета ВМК – забезпечити просування в політично чутливих сферах, унікаючи політизації, на основі пошуку ефективних моделей та інновацій, які можуть бути перенесені з однієї національної системи в іншу. Дослідники європейської інтеграції розглядають ВМК як спосіб управління через взаємне навчання. Його основні компоненти містять рекомендації та критерії реалізації, індикатори прогресу і багаторівневий моніторинг, обмін найкращими, реалізацію творчо осмислених прогресивних практик у рамках національної освітньої політики й законодавства. Як переконують фахівці у сфері європейської освітньої політики, недооцінка значимості взаємного навчання має наслідком перехід до здійснення політичного тис-

ку на країни – учасниці міжнародних реформаційних програм. Результатом за такого розвитку подій є, як правило, провал спільних зусиль. Важливим є також урізноманітнення складу фахівців, що є учасниками взаємного навчання [13, 12]. У процесі застосування ВМК у Болонському процесі йдеться не тільки про політиків, але й про усі зацікавлені сторони, насамперед суб'єкти освітньої діяльності.

Замість авторитету закону або ієрархії влади, новий спосіб управління спирається на такі інструменти, як моніторинг, взаємоаналіз, пошук й обмін найкращим досвідом з метою «сприяння координації на політичному рівні, полегшення процесів навчання, ініційованого як «згори вниз», так і «знизу вгору», розвитку навчання через співробітництво і навчання як засобу підвищення конкурентноспроможності» [14].

Дослідники розрізняють різні підходи до здійснення навчання у межах ВМК: без зміни національної освітньої моделі, тобто застосовується стратегія обмеженого навчання (*thinlearning*). Якщо національна освітня модель змінюється в результаті переходу, наприклад, на загальноєвропейську модель вищої освіти, відбувається реалізація стратегії глибокого навчання (*thicklearning*) [3].

У сучасних дослідженнях існують різні трактування призначення ВМК: як когнітивного інструмента, що забезпечує здобуття необхідної інформації й досягнення цілей процесу без зміни існуючих норм і цінностей; або як інструмента, що впливає на трансформацію ціннісної парадигми освітньої системи. Зокрема, європейський політичний експерт С. Боррас висловлює позицію, що «відкритий метод координації є як когнітивним, так і нормативним інструментом. Його можна вважати когнітивним інструментом, оскільки він дозволяє навчатися один в одного. Процес навчання не обмежений практикою інших країн-членів, але поширюється на погляди, що лежать в їхній основі, тобто на сферу не менш важливу. ВМК є нормативним інструментом, оскільки загальні цілі втілюють сутність

поглядів на питання соціальної справедливості. Таким чином, відкрита координація поступово створює Європейську соціальну модель» [2]. Заразом зустрічаємо і більш критичний аналіз цінностей, що несе з собою застосування ВМК у здійсненні болонських реформ. Не позбавлені сенсу, на нашу думку, міркування щодо ВМК як засобу парадигмального зсуву у європейській освітній політиці: він реалізує неоліберальний підхід «освіта для потреб економіки», що значно звужує можливості розвитку концепції «соціальної Європи» [1].

Висновки. Підбиваючи підсумки розгляду наднаціонального виміру управління Болонським процесом, вважаємо можливим зробити певні висновки щодо тенденцій розвитку діяльності міжнародних суб'єктів управління Болонським процесом:

- відбувається інтернаціоналізація суб'єктів управління освітніми реформами, що пов'язано з їх розгортанням не тільки на інституційному та національному, але й на наднаціональному рівнях;

- розширюється коло суб'єктів європейської освітньої політики, до нього входять представники усіх зацікавлених у якісній вищій освіті сторін: міжнародні академічні спільноти (ЄАУ, ЄАВНЗ), організації експертів (ЄМЗЯ), студентські союзи (ЄСС). На жаль, до Групи Є-4 не увійшли представники європейських спілок роботодавців, що сприяло б більшій орієнтованості вищої освіти на ринок праці;

- поглиблюються процеси залучення до управління реформами міжнародних стейкхолдерів, які представляють інтереси усіх зацікавлених сторін, що означає перехід від домінування політичних та адміністративних механізмів розробки і реалізації реформ, тобто їх розгортання *згори вниз*, до врахування ініціатив академічної спільноти і студентства, тобто до руху реформ *знизу вгору*;

- розширюються можливості використання в управлінні реформами відкритого методу координації, що означає активізацію взаємного навчання й обміну кращим досвідом між освітніми системами країн – членів Болонського клубу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Alexiadou N.** Education Policy Convergence through the Open Method of Coordination: theoretic al reflections and implementation in 'old' and 'new' national contexts / N. Alexiadou, D. Fink-Hafner, B. Lange // European Educational Research Journal. – 2010. – Vol.9, № 3. P. 345–358.
2. **Borras S.** The Open method of coordination and new governance patterns in the EU / S. Borras, K. Jacobsson // Journal of European Public Policy. – 2004. – Vol. 11 (2). – P. 185–208.
3. **Checkel J.** The constructiveist turn in international relations theory / J. Checkel // World Politics. – 1998. – Vol. 50 (2). – P. 324–248.
4. De living on the modernization agenda for universities: education, research and innovation. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. – Brussels : Commission of the European Communities, 10. 05. 2006. – 22 p.
5. European Association of Institutions in Higher Education [Electronic resource]. – Acces mode : <http://eurashe.eu/about/faq>
6. European Network for Quality Assurance in Higher Education. [Electronic resource]. – Acces mode : <http://www.enqa.eu/allagencies.lasso>
7. European Quality Assurance Forum [Electronic resource]. – Acces mode : <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area/quality-assurance/eqaf.aspx>
8. European Students' Union [Electronic resource]. – Acces mode : <http://www.esu.online.org/projects>
9. European University Association [Electronic resource]. – Acces mode : <http://www.eua.be/eua-ecs.aspx>
10. European University Association. Membership-and-services [Electronic resource]. – Acces mode : <http://www.eua.be/eua-membership-and-services/Home/members/directory.aspx>
11. Mobilizing the brainpower of Europe: enabling universities to make their full contribution to the Lisbon Strategy. Communication from the Commission. – Brussels : Commission of the European Communities, 20. 04. 2005. – 12 p.
12. Presidency Conclusions. Council of the EU: Lisbon European Council. 2000. – 23–24 March 2000. – P. 37–40.
13. **Radaelli C. M.** The Open Method of Coordination: A new governance architecture for the European Union? / C.M. Radaelli. – Stockholm : Swedish Institute for European Policy Studies, 2003. – Rapport № 1. – 65 p.
14. **Radaelli M. C.** Who Learns what? Policy Learning and the Open Method of Coordination / M. C. Radaelli // European Research Institute – University of Birmingham. ESRC Seminar series: Implementing the Lisbon Strategy: Policy Learning and the Open Method of Coordination, 2004. – 56 p.
15. The role of universities in the Europe of knowledge. – Brussels : Commission of the European Communities, 05. 02. 2003. – 22 p.

Нонна МУРОВАНА

кандидат педагогічних наук, доцент,
заступник директора
з навчально-методичної роботи
Інституту післядипломної освіти
Севастопольського
міського гуманітарного університету

Ключові слова: інноваційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу, неперервна освіта, андрагогічні принципи, післядипломна педагогічна освіта, культурологічний, аксіологічний, акмеологічний, синергетичний підходи.

У статті обґрунтовано наукові засади розвитку інноваційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу, розглянуто особливості реалізації сучасних наукових підходів у післядипломній педагогічній освіті.

УДК 374.01485.018

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В УМОВАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ: НАУКОВІ ЗАСАДИ

© Мурована Н., 2014

остановка проблеми та її актуальність. Процеси глобалізації та інформатизації світового суспільства, тенденції євроінтеграції та соціально-економічний розвиток

України визначають здійснення нових підходів до формування інноваційної культури особистості. Кардинальні зміни в теорії і практиці української освіти вимагають створення відповідних умов до підготовки та перепідготовки керівних кадрів, які повинні не тільки адаптуватися до сучасних вимог і реагувати на всі інноваційні виклики часу, але й мати певний рівень сформованості інноваційної культури.

Це підтверджує Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.2013 року «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», у якому визначається, що інноваційний сталий розвиток суспільства, економіки неможливо здійснювати без послідовного запровадження передових науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності у сфері освіти, тобто під-

тримки інноваційної діяльності педагогічних та керівних кадрів країни. Тому розпочався новий етап розбудови системи післядипломної педагогічної освіти на засадах гуманізації й демократизації, міжнародної спрямованості, переорієнтації на розвиток інноваційної культури керівників загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ).

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. У дослідженнях А. Ваєєвої, С. Григор'євої, О. Єфросиніної, А. Кальянова, В. Кременя, Б. Лисіна, В. Кузнецова, В. Носкова, А. Поскрякова, Л. Холодкової та ін. розглядаються умови формування інноваційної культури особистості. Це питання активно досліджується у вітчизняній (О. Аматыєва, Н. Гавриш, А. Кальнов, О. Козлова, К. Макагон, Р. Миленкова, В. Носкова, М. Сова, О. Єфросиніна та ін.) і зарубіжній (Л. Єлизарова, А. Герасимов, І. Логінов, В. Чернолес та ін.) освіті.

У працях В. Андрущенко, В. Бондаря, Л. Ващенко, Л. Даниленко, Г. Єльнікової, В. Маслова, В. Пікельної, Н. Клокар, В. Крижка, Є. Павлютенкова, Т. Сорочан та ін. визначається, що важливою передумовою для ініціації інноваційних процесів в освіті України є формування такої системи інноваційного менеджменту, яка змінює вимоги до розвитку інноваційної культури керівників ЗНЗ.

Це підтверджує американський дослідник Д. Спіллейн, який вважає, що саме керівник ЗНЗ «концентрує увагу і зусилля персоналу та клієнтів школи на необхідності інноваційних змін у навчальному процесі, а також мобілізує ресурси, необхідні для втілення цих змін» [14, с. 12]. Також у працях Л. Ващенко, Л. Даниленко, Н. Клокар, С. Крисюка, В. Олійника, Н. Протасової, В. Пуцова, В. Семиченко, Т. Сорочан, Т. Сущенко, П. Худомирського та ін. обґрунтовано необхідність розвитку інноваційної культури керівників загальноосвітніх ЗНЗ у післядипломній освіті. Саме це сприяє адаптації керівників освітніх закладів до управлінської діяльності в умовах нових соціально-економічних відносин, упровадженню нового змісту освіти

й інноваційних педагогічних технологій у навчально-виховний процес закладу.

Актуальність цієї проблеми також зумовлена необхідністю подолання суперечностей між:

– потребами освіти у кваліфікованих керівниках закладів освіти зі сформованим високим рівнем інноваційної культури і недостатньою розробленістю науково-методичних основ її формування в умовах післядипломної освіти;

– наявністю потенціалу психолого-педагогічних засобів розвитку інноваційної культури керівників ЗНЗ і недостатньою науково-теоретичною і практичною визначеністю системи їх реалізації в умовах післядипломної освіти та ін.

Ці суперечності визначили проблему дослідження: нагальна необхідність науково обґрунтованого визначення концептуальних і прикладних засад, що забезпечують ефективність розвитку інноваційної культури керівника ЗНЗ в умовах післядипломної освіти.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні наукових засад розвитку інноваційної культури керівника ЗНЗ в умовах післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемо увагу на розгляд методологічних та методичних аспектів розвитку інноваційної культури керівника ЗНЗ. Аналіз наукових праць дозволив виявити різноманітність поглядів на сутність інноваційної культури особистості. Дослідниками цей феномен розглядається як:

– «сфера духовного життя людини, що відображає її ціннісну орієнтацію, яку закріплено в мотивах, знаннях, уміннях, навичках, зразках і нормах поведінки, і забезпечує сприйняття нею нових ідей, її готовність і здатність до підтримки й реалізації нововведень у всіх сферах життя» [13, с. 10];

– «здатність для системно і якісно повної можливості колективу, організації, регіону, країни, цивілізації і кожної людини діяти ефективно, відповідально, конструктивно, ініціативно, творчо, доброзичливо

не тільки на робочому місці, а й у країні, у світі» [12, с. 11] тощо.

Це дає підставу для розглядання феномена інноваційної культури особистості як складової її загальної культури, яка забезпечує готовність до ефективного життя в умовах інноваційних соціально-економічних перетворень, сприяє здатності об'єктивно оцінювати все нове, прогресивне, готовності творчо освоювати і використовувати їх у своїй інноваційній діяльності [2].

Одночасно в дослідників є й інший погляд на розглядання інноваційної культури педагогічних працівників. Вони стверджують, що даний феномен – це:

– «складне інтегративне утворення, яке є одним з показників готовності педагога до інноваційної діяльності та складається з цілого ряду якостей, властивостей особистості та професійної компетентності педагога» [11, с. 87];

– система цінностей, знань, норм, умінь і навичок з генерування і впровадження інновацій, які формуються або розвиваються в особистості і забезпечують, за певних умов, реалізацію її інноваційного потенціалу в усіх сферах діяльності [2 та ін.].

Однак нині не склалося єдиного підходу до визначення інноваційної культури керівника ЗНЗ. Проведений аналіз наукових джерел дозволяє нам [2; 3, с. 40–41]:

– визначити *інноваційну культуру керівника ЗНЗ* як складову його загальної культури, інтегративне утворення, що сприяє сприйняттю нових інноваційних ідей у всіх сферах діяльності закладу, готовності і здатності до підтримки й реалізації його інноваційного розвитку;

– обґрунтувати *структуру інноваційної культури керівника ЗНЗ* як сукупність чотирьох сутнісних компонентів (світоглядного, когнітивного, мотиваційного, креативного, рефлексивного).

Вищезазначене слугує підґрунтям для розглядання наукових засад розвитку інноваційної культури керівника ЗНЗ в умовах післядипломної освіти, яка є основною ланкою системи *безперервної освіти*.

Метою безперервної освіти є задоволення потреб громадян в особистісному та професійному зростанні, забезпечення потреб держави у кваліфікованих кадрах високого рівня культури, здатних професійно та відповідально виконувати не тільки посадові функції, але й упроваджувати у практичній діяльності новітні технології, сприяти подальшому соціально-економічному розвитку суспільства.

Дослідники розглядають безперервну освіту як реалізацію здібностей особистості до саморозвитку через оволодіння цінностями культури та створення нових предметних форм культури. Водночас учені обґрунтовують дві якісні її характеристики:

– просторову, яка створює умови для саморозвитку особистості, де вирішальну роль становлять інтереси особистості;

– часову, яка характеризується цілісністю, безперервністю процесу саморозвитку особистості, що розширюються під впливом нестандартних життєвих ситуацій на різних етапах її діяльності.

Як відомо, безперервна освіта суттєво впливає на особистість, становлення й розвиток її професіоналізму в контексті тенденцій її вікового розвитку.

Аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених стосовно професійного розвитку дорослих зумовив наше звернення до андрагогіки, яка є провідною наукою в системі безперервної освіти.

Зауважимо, що ще в 1976 р. на Генеральній сесії ЮНЕСКО в Найробі було визначено, що дорослість людини пов'язана не з віком, а з соціально-психологічними факторами, які, з одного боку, усвідомлюються самою особистістю, а з іншого – визнаються суспільством, проявляються в суспільному житті. Такий підхід підтверджується науковими розробками М. Ноулза, який вважає, що дорослість людини визначається тією мірою, якою вона усвідомлює власну відповідальність за своє життя. Тому доросла людина навчається для вирішення важливої життєвої проблеми і досягнення конкретної мети, тобто прагне до самореалізації, саморозвитку.

Виходячи з цього, С. Змеєв [8, с. 66–67] визначив основні *андрагогічні принципи*, які є основою теорії навчання дорослих. Прокоментуємо їх зміст.

1. Пріоритет самостійного навчання.

2. Принцип спільної діяльності у плануванні, реалізації, оцінюванні та корекції процесу навчання тих, хто навчається, з тими, хто навчає, а також з іншими учасниками даного процесу.

3. Принцип опори на життєвий (побутовий, соціальний, професійний) досвід того, хто навчається.

4. Індивідуалізація навчання, яка орієнтована на конкретні освітні потреби й цілі навчання і враховує досвід, рівень підготовки, психофізіологічні, когнітивні особливості того, хто навчається.

5. Системність навчання в дотриманні відповідності цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання й оцінювання результатів навчання.

6. Контекстність навчання, яка спрямована на конкретні, життєво важливі для дорослого цілі, орієнтована на виконання ним соціальних ролей або вдосконалення особистості, будується з урахуванням професійної, соціальної, побутової діяльності того, хто навчається, його просторових, часових, професійних, побутових факторів або умов.

7. Принцип актуалізації результатів навчання, який передбачає застосування на практиці набутих дорослим знань, умінь, навичок, якостей.

8. Принцип елективності навчання, який передбачає надання тому, хто навчається, певної свободи вибору цілей, змісту, форм, методів, джерел, засобів, термінів, часу, місця навчання, оцінювання результатів навчання, а також тих, хто з ним навчається.

9. Принцип розвитку освітніх потреб, який здійснюється шляхом виявлення реального ступеня засвоєння навчального матеріалу і визначення тих матеріалів, без засвоєння яких неможливе досягнення поставленої мети навчання, а також формування в тих, хто навчається, нових освітніх

потреб, конкретизація яких здійснюється після досягнення певної цілі навчання.

10. Принцип усвідомленості всіх параметрів процесу навчання і своїх дій щодо організації процесу навчання тим, хто навчається, і тим, хто навчає.

Андрогогіка як стратегічний орієнтир суспільного прогресу є провідним фактором соціально-економічного розвитку суспільства, важливою умовою розвитку інноваційної культури особистості.

Саме це є основою безперервної освіти, концепція якої схвалена ЮНЕСКО, Міжнародною організацією праці, Радою Європи. В Україні принцип безперервності освіти покладений в основу Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

У контексті сучасних вимог до розвитку особистості керівника ЗНЗ безперервна освіта постає як гуманітарна сфера, де здійснюється розвиток складових загальної культури особистості, серед яких особливе значення має інноваційна культура.

Основною ланкою системи безперервної освіти керівників ЗНЗ є *післядипломна освіта*.

Варто зазначити, що післядипломна освіта – це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Ученими обгрунтовується значення післядипломної освіти як системи вдосконалення загальнокультурного рівня фахівців, стимулювання й розвитку творчого і духовного потенціалу особистості.

Найбільш важливим компонентом післядипломної освіти є *післядипломна педагогічна освіта*, яка не тільки забезпечує умови безперервної освіти педагогів, але й є найбільш гнучкою складовою фахового зростання особистості відповідно до запитів суспільства.

Сучасні дослідники (Л. Ващенко, Л. Даниленко, Н. Клокар, В. Олійник, Н. Прота-

сова та ін.) визначають місію післядипломної педагогічної освіти в забезпеченні новітньої якості педагогічних і керівних кадрів освіти, створенні умов неперервного особистісного й професійного розвитку впродовж життя тощо. Ця місія здійснюється в нових соціально-економічних умовах, яким притаманні постійні зміни.

До закономірностей післядипломної педагогічної освіти відносяться [5, с. 8–9]:

- залежність післядипломної освіти як особливого освітнього утворення від сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного середовища;

- єдність і взаємозв'язок розвитку та збагачення у процесі післядипломної освіти загальнокультурної, кваліфікаційної та функціональної складових сукупної культури педагога;

- взаємозв'язок післядипломної освіти педагога з активною самоосвітою, саморозвитком та ін.

Характеристика якості післядипломної педагогічної освіти в сучасній парадигмі розвитку суспільства свідчить про збагачення її функцій: розвивальну, адаптивну, компенсаторну.

Оскільки післядипломна педагогічна освіта орієнтується на визнанні керівника ЗНЗ як активного та самостійного суб'єкта власного навчання, тому її функції охоплюють широке коло питань, зокрема:

- забезпечення випереджального характеру підвищення кваліфікації керівників ЗНЗ відповідно до суспільних вимог;

- мотивування їх неперервного фахового зростання;

- підготовка резерву кадрів, яких вимагає подальший розвиток суспільства;

- створення ефективних технологій навчання дорослих;

- проведення наукових досліджень з актуальних проблем та ін.

Саме це забезпечує реалізацію стратегії розвитку системи післядипломної освіти і вносить принципово нові зміни в її сутність і структуру, які ґрунтуються на сучасних освітніх технологіях, світових стандартах, принципі безперервної освіти протягом життя. На

думку українських науковців (Л. Ващенко, В. Олійник, М. Романенко, В. Семиченко та ін.), післядипломна педагогічна освіта України стає інноваційною, оскільки виконує системотворчі функції як щодо соціальних процесів, так і особистісного розвитку.

Розвиток інноваційної культури керівника ЗНЗ у системі післядипломної педагогічної освіти забезпечує сприйняття нових інноваційних ідей, готовність і здатність до підтримки й реалізації інновацій у всіх сферах діяльності закладу.

Це вимагає використання таких сучасних наукових підходів, як: *культурологічний, аксіологічний, акмеологічний, синергетичний*.

Значний інтерес для нашого дослідження становить *культурологічний підхід* як сукупність теоретико-методологічних положень і організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на створення умов щодо засвоєння і трансляції педагогічних цінностей і технологій, які забезпечують творчу самореалізацію особистості педагога в його професійній діяльності. На думку багатьох дослідників (О. Бондаревська, Л. Буєва, Б. Єрасов, І. Ісаєв, В. Розін та ін.), сутність культурологічного підходу виявляється [7, с. 246]:

- у визнанні особистості як вищої цінності, що здатна реалізувати культурно-етнічні ідеї в процесі інноваційної управлінської діяльності;

- у взаєморозумінні та взаємодовірі учасників інноваційної діяльності;

- в індивідуалізації процесів оволодіння культурою та створення елементів культури в процесі інноваційної управлінської діяльності.

Тому культурологічна спрямованість процесу післядипломної освіти керівників ЗНЗ є однією зі складових нової парадигми освіти, яка сприяє самостійному опануванню ними світоглядними основами, усвідомленню власної долі в сучасному соціокультурному просторі, збагаченню рівня інноваційної культури.

Аксіологічна проблематика сучасної освіти останніми роками стає все більш актуальною. Її методологічні засади ви-

вчаються багатьма дослідниками (І. Бех, М. Бондаревська, С. Гончаренко, І. Зязюн, І. Ісаєв, С. Кульневич, В. Кремень, В. Крижко, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, В. Сластьонін, О. Сухомлинська та ін.), на думку яких педагогічна аксіологія розглядається як «фундамент загальної культури педагогічних кадрів» [9, с. 176].

Наукові пошуки сучасних дослідників базуються на дослідженнях представників аксіологічно зорієнтованої філософії (Ф. Ніцше, А. Бергсона та ін.), відповідно до яких ставлення людини до світу є ціннісним, а суб'єкт освіти зацікавлений в істині як засобі розв'язання життєвих проблем.

Аксіологічний підхід до вивчення педагогічних явищ і процесів є актуальним, тому що цінності визначають сутність освіти людини. Розвиток інноваційної культури керівника ЗНЗ безпосередньо пов'язаний із запровадженням аксіологічних орієнтирів у процес післядипломної освіти, які сприяють становленню гуманістичних ставлень особистості до самої себе, своєї діяльності, інших людей, світу, природи.

Тому для нашого дослідження даний підхід має особливе значення. Його реалізація в умовах післядипломної освіти забезпечує усвідомлення керівником ЗНЗ цінностей, які складають внутрішню основу його готовності до інноваційної управлінської діяльності, забезпечують розвиток інноваційної культури.

Універсальним науковим орієнтиром, який сприяє постійному професійному самовдосконаленню, саморозвитку особистості в післядипломній педагогічній освіті є *акмеологічний підхід*.

Даний підхід спирається на нову галузь інтегративних знань – акмеологію, яка досліджує цілісну особистість як суб'єкта творчої, навчально-пізнавальної, професійної й управлінської діяльності. З позицій акмеології сутність освіти можна розуміти як цілісний розвиток особистості в умовах освітніх систем, а її зміст як систему знань про взаємодію особистості зі світом.

До того ж, на думку дослідників (К. Абульханова-Славська, О. Анісімов,

О. Бодальов, В. Бранський, А. Деркач, Н. Гузій, В. Зазакін, Н. Кузьміна, Н. Кухарев, А. Маркова, С. Пальчевський, Ю. Снягін та ін.), сутнісною характеристикою акмеологічного підходу є «прагнення до відновлення цілісності особистості, що проходить ступінь зрілості, коли його індивідуальні, особистісні й суб'єктно-діяльнісні характеристики вивчаються в усіх взаємозв'язках для того, щоб сприяти досягненню вищих професійних рівнів» [6, с. 97]. Це пропонує цілісний розвиток особистості, розглядає її індивідуальність як вищий рівень цілісного розвитку [10, с. 32].

Акмеологічний підхід у післядипломній педагогічній освіті має бути пріоритетним напрямом тому, що його застосування забезпечує розвиток особистісних властивостей і мотивації керівника ЗНЗ, цілеспрямовану діяльність щодо створення та реалізації інновацій, тобто сприяє розвитку інноваційної культури.

Процеси оновлення, які відбуваються в умовах нововведень, соціальних перетворень, характеризує *синергетичний підхід*. У науковий обіг термін «синергетика» введено понад два десятиріччя тому Г. Хакеном. За словниковими джерелами, синергетика – це наука, яка досліджує процеси переходу складних систем із неупорядкованого стану в упорядкований і розкриває такі зв'язки між елементами цієї системи, за яких їх сумарна дія у межах системи перевищує просте додавання ефектів дій кожного з елементів окремо.

Нині проблеми синергетики активно досліджує низка науковців (В. Аршинов, В. Буданов, І. Добронравова, М. Каган, С. Курдюмов, В. Лутай, Г. Ніколіс, І. Пригожин та ін.). Синергетичний підхід постає як методологічний принцип психолого-педагогічних досліджень, необхідна складова інноваційних процесів в освіті (О. Богінч, Л. Даниленко, Л. Ващенко, А. Євтюк, І. Загарницька, Н. Протасова, Г. Нестеренко, Т. Новаченко та ін.).

Синергетичний підхід, на думку Н. Протасової, є не тільки основним у системі післядипломної освіти, але й для самого фа-

хівця – педагога, його особистості. Вчена вважає, що «розвиток і збагачення сукупної культури педагога здійснюється діями, що виходять з власних сил, здібностей, можливостей та потреб, діями, які стимулюють самоосвіту, саморозвиток і саморегуляцію особистості» [4, с. 281–282].

Тому застосування даного підходу до побудови системи управлінської діяльності керівника ЗНЗ характеризується багатоваріантністю, формуванням цілісного образу в динамічних умовах освітнього процесу і наукового прогресу. Він реалізується через принципову відкритість системи управління, нелінійність розвитку освітньої системи, що може бути розгорнутим засобом ідей багатоваріантності, альтернативності шляхів розвитку, ідеї вибору альтернатив.

На наш погляд, розвиток інноваційної культури керівника ЗНЗ в умовах післядипломної освіти має базуватись передусім на синергетичних засадах, що забезпечує прогнозування й чітке формулювання стратегічних цілей, які визначають ефективність процесу, визначення тенденцій, оскільки сам цей підхід передбачає вивчення процесів розвитку та саморозвитку особистості, розвитку її інноваційної культури.

Висновки. Усвідомлюючи багатогранність проблеми, ми зосередили увагу тільки на деяких аспектах дослідження і спробували обґрунтувати наукові засади розвитку інноваційної культури керівника ЗНЗ в умовах післядипломної освіти, які забезпечують:

– самостійне опанування керівниками ЗНЗ світоглядними основами, усвідомлення власної ролі в сучасному соціокультурному просторі (*культурологічний підхід*);

– усвідомлення керівниками ЗНЗ цінностей, які складають внутрішню основу їх готовності до інноваційної управлінської діяльності (*аксіологічний підхід*);

– розвиток особистісних властивостей і мотивації керівників ЗНЗ, запровадження інновацій у процесі цілеспрямованої управлінської діяльності (*акмеологічний підхід*);

– прогнозування й чітке формулювання керівниками ЗНЗ стратегічних цілей, які визначають ефективність управлінського процесу, що сприяє розвитку та саморозвитку особистості (*синергетичний підхід*).

Подальшу перспективу дослідження вбачаємо в розробці діагностичного інструментарію для вивчення рівнів сформованості інноваційної культури керівника ЗНЗ, створення моделей та технологій її формування в умовах післядипломної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Милenkova P. V.** Інноваційна культура: методичний супровід формування : навчально-методичний посібник для організації практичних занять та самостійного вивчення дисципліни / P. V. Mylenkova. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 67 с.

2. **Мурована Н. М.** Інноваційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу (теоретичний аспект) [Електронний ресурс] / Н. М. Мурована // Народна освіта. – 2012. – № 3 (18). – Режим доступу : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.

3. **Мурована Н. М.** Інноваційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу як складова його загальної культури / Н. М. Мурована // Вища освіта в Україні. Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу». – 2012. – № 3, дод. 2. – Т. 2. – С. 38–41.

4. **Протасова Н. Г.** Синергетичний підхід до управління у післядипломній освіті / Н. Г. Протасова // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2000. – С. 281–282.

CITED LITERATURE

1. **Mylenkova R. V.** Innovative Culture: Methodical Guidance of Formation: textbook for practical classes and independent students' work on subject / R.V. Mylenkova. – Sumy: YABS NLU, 2007. – 67 p.

2. **Murovana N. M.** Innovative Culture of a Manager of General Educational Institution (theoretical aspect) [Electronic resource] / N. M. Murovana // Narodna Osivta (Public Education). – 2012. – No 3 (18). Acces mode : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.

3. **Murovana N. M.** Innovative Culture of a Manager of General Educational Institution as a Part of the General Culture /N. M. Murovana // Vyscha Osivta v Ukraini (Higher Education in Ukraine). Theme Issue "European Integration of Higher Education in Ukraine in the Context of Bologna Process"– 2012. – No 3, add. 2. – Vol. 2.– P. 38–41.

4. **Protasova N. H.** Synergetic Approach to Management in Postgraduate Education / N. H. Protasova // Pedagogical Innovations: Ideas, Realities, Prospects: col. of scient. works. – K. : Logos, 2000. – P. 281–282.

5. **Пуцов В. І.** Теоретичні основи розвитку післядипломної освіти як невід'ємної складової неперервної освіти / В. І. Пуцов // Післядипломна освіта в Україні. – 2007. – № 2. – С. 7–11.
6. Акемология : учебник / ред. : А. А. Деркач. – М. : РАГС, 2002. – 650 с.
7. **Ерасов Б. С.** Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 591 с.
8. **Змеев С. И.** Андрагогика: становление и пути развития / С. И. Змеев // Педагогика. – 1995. – № 2. – С. 66–67.
9. **Исаев И. Ф.** Профессионально-педагогическая культура преподавателя : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / И. Ф. Исаев. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 208 с.
10. **Кузьмина Н. В.** Профессионализм педагогической деятельности : метод. пособие / Н. В. Кузьмина, А. А. Реан. – СПб. ; Рыбинск, 1993. – 54 с.
11. **Макагон Е. В.** Развитие инновационной культуры педагога в условиях последипломного образования : учебно-методическое пособие / Е. В. Макагон. – Севастополь : Рибест, 2011. – 178 с.
12. **Поскряков А. А.** Инновативная культура и креативность / А. А. Поскряков // Теория и методология творчества: итоги и перспективы. – М. : Ин-т философии РАН, Рос. философ. общ-во, 2001. – С. 11.
13. **Холодкова Л. А.** Инновационная культура субъектов профессионального образования: концепция, условия формирования / Л. А. Холодкова // Инновации. – 2005. – № 7. – С. 4–15.
5. **Putsov V. I.** Theoretical Basis for Development of Postgraduate Education as an Integral Part of Continuing Learning / V. I. Putsov // *Pislyadyplomna Osvita v Ukraini (Post-Graduate Education in Ukraine)*. – 2007. – No 2. – P. 7–11.
6. *Acmeology: Textbook / edit. : A. A. Derkach. – M. : RAGS, 2002. – 650 p.*
7. **Yerasov B. S.** Social Culturology / B. S. Yerasov. – M. : Aspect-Press, 1996. – 591 p.
8. **Zmeyev S.I.** Andragogy: Foundation and Ways of Development / S. I. Zmeyev// *Pedagogika (Pedagogy)*. – 1995. – No 2. – P. 66–67.
9. **Isayev I. F.** Professional- Pedagogical Culture of a Teacher : textbook for higher education students / I. F. Isayev. – M. : Publ.Centre “Akademia» (Academy), 2002. – 208 p.
10. **Kuzmina N. V.** Professionalism of Pedagogical Activity: method. textbook / N. V. Kuzmina, A. A. Rean. – SPb.; Rybinsk, 1993. – 54 p.
11. **Makahon Y. V.** Development of Innovative Culture of a Teacher in the Conditions of Postgraduate Education: textbook /Y. V. Makahon. – Sevastopol : Ribest, 2011. – 178 p.
12. **Poskryakov A. A.** Innovative Culture and Creativity / A. A. Poskryakov // *Theory and Methodology of Creation: Results and Prospects*. – M. : Inst. of Philosophy RAS, Russ. Philos. Society, 2001. – P. 11.
13. **Kholodkova L. A.** Innovative Culture for Subjects of Professional Education: Concept, Conditions of Formation / L. A. Kholodkova // *Innovations*. – 2005. – No 7. – P. 4–15.

---

14. **Spillane J. P.** Toward a theory of leadership practice: A distributed perspective / Spillane J. P., Halverson R., Diamond J. B. – Washington, D.C. : Author, 2000. – 65 p.

Наталія МАРЧЕНКО

аспірант відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інститут вищої освіти НАПН України

Ключові слова: антропоцентризм, гуманізація освіти, гуманітаризація освіти, дитиноцентризм, людиноцентризм в освіті.

На основі аналізу сутності понять «гуманізація та гуманітаризація освіти», їх генези та розвитку розкривається внесок А. Г. Погрібного у теоретичне осмислення та практичну реалізацію зазначених принципів в українській системі освіти. Детально проаналізовано Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття»), що є першим нормативно-правовим документом, у якому зазначено шляхи реформування названої галузі відповідно до принципів демократизації, гуманізації та гуманітаризації освіти, та інші загальнонаціональні нормативні документи.

УДК 37.01+378

**ПРИНЦИПИ
ГУМАНІЗАЦІЇ
І ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ
ОСВІТИ
У НАУКОВИХ
ПОШУКАХ
А. Г. ПОГРІБНОГО
ТА ЇХ РОЗВИТОК
У ПРАЦЯХ
УКРАЇНСЬКИХ
УЧЕНИХ**

© Марченко Н., 2014

остановка проблеми та її актуальність. Динамічний розвиток техногенної цивілізації, глобалізація, стрімке поширення інформаційних технологій – усе це ознаки сучасного суспільства, які спри-

чиняють зміни у світоглядно-аксіологічних орієнтирах людства. Ці реалії зумовлюють і якісно нові вимоги до підготовки фахівця, який повинен не тільки володіти на практиці отриманими знаннями та вміннями, а й здатний швидко знаходити вихід із складної ситуації, самостійно її вирішувати та творчо мислити. Тому стає цілком зрозумілим те, що основними пріоритетами освіти на сьогодні є насамперед формування інтелектуальної та креативної особистості з власним світоглядом, ідеалами, цінностями, здібностями та уподобаннями. Активному розвитку та вихованню таких якостей особистості має сприяти гуманізація та гуманітаризація сучасної української освіти.

Специфіку цих категорій як невід’ємних компонентів освіти проаналізовано у пра-

цях С.У. Гончаренка [2; 3; 4], В.Г. Кременя [8;9;10], Ю.І. Мальованого [2; 3; 4], О.Л. Сидоренко [12] та ін. Аналіз творчого доробку дослідників виявляє розбіжності як у розумінні сутності понять «гуманізація та гуманітаризація освіти», так і трактуванні їх змісту. Тому **метою розвідки** є уточнення та конкретизація смислу зазначених понять, а також виявлення того, яким чином відбувалося їх упровадження в систему освіти України. Оскільки процеси гуманізації та гуманітаризації освіти є нерозривними, то розглядатимемо їх у взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що відразу після проголошення незалежності України урядом було розроблено і затверджено ряд нормативних документів, які містили положення про гуманізацію та гуманітаризацію освіти (Закон України «Про освіту»; Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»); Конституція України; Концепція реформування гуманітарної освіти в Україні та ін.). Це є свідченням того, що впровадженню даних категорій в освітню систему надавалося і надається велике значення.

Хронологічно першим документом, який стверджував гуманістичну складову освіти незалежної України, став Закон України «Про освіту» (1991), у якому зазначалося, що її метою є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [7]. У законі наголошується на необхідності «всебічного розвитку людини», який можливий лише за умов рівномірного вивчення дисциплін як природничо-математичного, так і гуманітарного циклів. Також указується, що метою освіти (згідно з Законом України «Про освіту») є формування не тільки особистості, а й громадянина, який є членом суспільства, активним його суб'єктом, а також носієм суспільної культури та моралі.

3 листопада 1993 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), біля витоків створення якої стояв перший заступник міністра освіти України А.Г. Погрібний (1992–1994 рр.). Програмі було розроблено з метою реформування освіти, яка після проголошення незалежності України не відповідала «запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; у знеціненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; у спотворенні цілей та функцій освіти; бюрократизації всіх ланок освітньої системи» [6]. А.Г. Погрібний як учений і викладач, що вивчав світовий досвід реформування цієї галузі та бачив її результати, висунув у Державній національній програмі ідею гуманізації та гуманітаризації освіти, яка згодом знайшла розвиток у працях українських вчених та набула широкого розповсюдження.

Гуманізація освіти згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття») «полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи» [6]. Так ідея гуманізації знайшла неперервне і наскрізне відображення у Програмі, що свідчило про відхід від авторитаризму та про бажання побудувати молоду державу на принципах демократії.

У зазначеному вище нормативно-правовому документі вперше в Україні обґрунтовується принцип гуманітаризації освіти, що «покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення» [6]. Акцентується на тому, що внаслідок використання цього принципу перед нами повинна постати зовсім нова людина, людина інтелектуал, яка легко орієнтується у всіх галузях знань, має певний набір цінностей та переконань і всі свої дії спрямовує на благо свого народу та людства в цілому.

У визначенні поняття «гуманітаризація освіти» звертається увага на виховання лю-

дини як члена соціуму, але з наявним індивідуальним багажем знань та умінь, які необхідно розвивати. У результаті втілення у освітню практику принципу гуманітаризації має постати особистість, яка застосовує свій інтелект на благо суспільства.

Ефективним засобом гуманітаризації освіти, на думку А.Г. Погрібного, є висунута у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») ідея «оптимального співвідношення в навчальних програмах дисциплін гуманітарного та природничо-технічного циклів» [14]. Це дасть можливість сформувати цілісну особистість, яка володітиме не тільки фаховими компетентностями, а й стане активним учасником суспільного життя.

Велику увагу у Програмі приділено реформуванню освіти, зміст якої має відповідати сучасним потребам особистості та суспільства. Основними запропонованими у нормативно-правовому документі кроками на шляху досягнення цієї мети є: диференціація та інтеграція навчально-виховного матеріалу, «забезпечення альтернативних можливостей для одержання освіти відповідно до індивідуальних потреб та здібностей»; органічне поєднання у змісті освіти його загальноосвітньої та фахової складових; «підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня»; використання нових прогресивних концепцій та методик; «національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту» [6].

Вищесказане дозволяє стверджувати, що у 1993 році затверджено і запроваджено перший у своєму роді документ, який спрямований на радикальні зміни в освіті з метою якнайповнішого розкриття та розвитку задатків учня, формування цілісного бачення світу, духовності, власного світогляду, любові та поваги до звичаїв і традицій як рідної країни, так і світових культурних надбань.

Привертає увагу також ідея, яку запропонував перший заступник міністра освіти України А.Г. Погрібний, – формування шкіл відповідно до національного складу населення певного регіону України. Упрова-

дження її є ще одним фактом гуманістичного підходу в освіті, оскільки дозволяє учневі вивчати мову, звичаї, культуру не тільки держави, у якій він живе, а й тієї нації, від якої пішов його рід. Таким чином, на думку А.Г. Погрібного, відбувається виховання і громадянина України і водночас збереження родових традицій іншого етносу.

У цьому руслі варто сказати про те, що особливого значення А.Г. Погрібний надавав вивченню українознавства як комплексу «дисциплін, що мають найяскравішу національну наснаженість, і водночас українознавства як окремої інтегрованої дисципліни» [11, с. 60]. Учений виділяє саме ці предмети, оскільки вони дають якнайповніші відомості про Україну, виховує патріотизм, повагу та любов до культурних надбань українців, допомагає учням бачити себе частиною цього народу.

Іншої ж думки дотримуються С.У. Гончаренко та Ю.І. Мальований у розробленому ними проєкті концепції Гуманітаризації загальної середньої освіти (1994). Учені не виділяють окремо спецкурс «Українознавство», оскільки вважають, що його «зміст майже повністю дублює матеріал про національну історію, культуру, традиції та ін., який нині вивчається в курсах української мови та літератури, історії й географії України, музики, образотворчого мистецтва тощо» [4, с. 10]. Розбіжність у поглядах щодо цієї дисципліни призводить до дискусії з приводу доцільності її вивчення у шкільному та університетському курсі.

Розгорнуту характеристику принципу гуманітаризації освіти подано саме у вищезазваному проєкті концепції. На думку її авторів, С. У. Гончаренка та Ю.І. Мальованого, гуманітаризація освіти є першоосновою на шляху відродження духовності українців.

Гуманітаризацію освіти вчені розуміють як «забезпечення ґрунтового загальнокультурного розвитку, формування гармонійної, цілісної особистості, що розглядається як важлива передумова і суттєвий фактор її професійного становлення і самореалізації» [4, с. 5]. У сформульованому С.У. Гончаренком та Ю.І. Мальованим визначенні головна увага звертається саме на

вдосконалення задатків та здібностей людини, які допомагатимуть їй у подальшому фаховому зростанні. Проте вони не згадують про роль особистості у змінах навколишнього світу та про входження її у соціум. Тому трактування терміна є дещо обмеженим і потребує уточнення.

Характерним для проекту концепції є те, що вчені показали суть змісту гуманітаризації природничо-математичної освіти. С.У. Гончаренко та Ю.І. Мальований вважають, що знання, які здобуває учень при вивченні цього циклу, повинні стати «особистісно значущими... на основі розкриття їх окремих і опосередкованих зв'язків з людиною і суспільством» [4, с. 15], що дозволить сформувати образ природничо-наукової картини світу. Вони також указують, що гуманітаризація змісту природничої освіти дасть можливість сформувати в учнів «світоглядні та наукові уявлення про себе як об'єкт природи» [4, с. 17], а це сприятиме формуванню почуття відповідальності за навколишній світ.

У проекті концепції Гуманітаризації загальної середньої освіти подано також докладний аналіз упровадження цього принципу у навчальний та виховний процес. Гуманітаризацію навчання С.У. Гончаренко та Ю.І. Мальований пов'язують з: раннім виявленням здібностей учня та їх розвитком; переходом від «інформаційної до розвивальної моделі навчання» [4, с. 21]; формуванням творчого та наукового мислення, а також особистої позиції учня; співпрацею педагога й учня.

Гуманітаризація ж виховання, на думку вчених, покликана прищеплювати дитині загальнолюдські цінності та любов до культури, розвивати її інтереси та давати можливість проявляти себе у різних видах діяльності.

Учені також стверджують, що поняття «гуманізація освіти» нерозривно пов'язане з гуманітаризацією цієї галузі і полягає у відображенні «в освітньому процесі тенденцій гуманізації сучасного суспільства, коли людська особистість визначається найвищою цінністю, а утвердження блага людини є найважливішим критерієм суспільних відносин. Вона полягає в рішучому поворо-

ті освітнього закладу до особистості учня, забезпеченні максимально сприятливих умов для виявлення й розвитку його задатків і здібностей на основі поваги й довіри до нього, прийняття його особистих цілей і запитів» [4, с. 6]. У визначенні поняття важливим є той факт, що людина стає не тільки центром навчально-виховного процесу, а й відіграє свою роль у суспільстві.

Таким чином, для гуманізації та гуманітаризації освіти характерними є антропоцентризм, тобто спрямування на всебічний розвиток учня, формування вільної, творчої та духовно багатой особистості.

Л.А. Шульга під гуманітаризацію освіти розуміє «процес переорієнтації освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу, пов'язаних з посиленням впливу гуманітарних наук на всі види пізнання, переміщення акцентів з «природи і суспільства» на «людину в природі і суспільстві», звернення уваги на самоцінність особи» [15, с. 158]. Дослідниця акцентує увагу на тому, що аналізований процес звернений на розвиток людини, усвідомлення нею належності до певного народу та сенсу свого існування. Л.А. Шульга також вважає, що гуманітаризація освіти не тільки пов'язана з гуманізацією, а й є її складовою, оскільки вивчення та використання гуманітарних знань є засобом гуманізації життя.

Іншу думку висловлює П.І. Сікорський. Учений вважає поняття гуманітарності в освіті значно ширшим від поняття гуманізації, бо «принцип гуманітаризації освіти передбачає ширше коло питань, спрямованих на виховання і розвиток особистості демократичного суспільства, оскільки стосується всіх процесів, які мають відношення до людини у цьому суспільстві» [13, с. 27]. П.І. Сікорський упевнений, що зазначений вище принцип створює умови для диференційованого розвитку та саморозвитку особистості, задовольняє її навчальні потреби, виховує загальнолюдські та національні цінності, а також підвищує роль гуманітарних дисциплін та сприяє впровадженню гуманітарно-орієнтованого вивчення природничо-математичного циклу.

Ще одне трактування гуманітаризації освіти запропонував О. Сидоренко. Сенс цього принципу вчений розуміє у накопиченні в людини знань, які надає освітня система та які «сприяють забезпеченню майбутнього існування людини в біосфері, розумінню її ролі в подальшому розвитку цивілізації» [12, с. 64]. О. Сидоренко, як і С.У. Гончаренко та Ю.І. Мальований, упевнений, що за допомогою гуманітаризації освіти можна заповнити духовний вакуум, що утворився після падіння старих ідеологічних догм.

Як упровадження нової парадигми О. Сидоренко називає активне використання гуманізації освіти, «в основі якої людиноцентристський підхід, визнання людини за найвищу соціальну цінність, повага до особистості, до її гідності, запитів та інтересів, її особистих цілей та устремлінь, створення максимальних умов для найповнішого розкриття її здібностей, для її постійного самовдосконалення й самоутвердження» [12, с. 64]. Оскільки у центрі поданого принципу вчений ставить людиноцентризм, то головну увагу звернено на всебічний розвиток людини, а не на її роль та місце у навколишньому світі.

Грунтовно досліджує людиноцентризм у сучасній освіті В.Г. Кремень, який присвятив цій проблемі працю «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі» [8]. Завдання освіти у цьому ракурсі вчений вбачає у тому, щоб «характеризувати буття людини в її особистісній унікальності, що концентрує увагу освітньої діяльності в її педагогічній поліфонії на розвиток творчих потенцій людини, які засновані на розумі, знанні, мудрості, «душевному відчуженні», «пізнанні серцем»» [9]. Академік єдиний шлях у формуванні демократичного та гуманного сучасного суспільства вбачає у принципі дитиноцентризму, що полягає «не в значенні уваги до дитини як такої, до дитини абстрактної, узагальненої, а до конкретної дитини з її сутнісними характеристиками» [10, с. 538–539]. Для сучасної освіти цей напрям стає пріоритетним, оскільки сприяє вихованню кожної людини не всупереч її природі, а внаслідок її пізнання та розвитку.

Прибічником гуманітаризації освіти є В.Г. Кремень, під якою він розуміє «поси-

лення особистісного виміру в педагогічній науці» [5, с. 5]. Гармонійно ж розвине на особистість, на думку вченого, має стати метою освіти.

Про гуманістичну складову освіти йде мова й у працях В.П. Андрущенка, який упевнений у тому, що ця галузь має бути «особистісно зорієнтованою, базуватися на загальнолюдських цінностях, органічно поєднаних із цінностями національної культурно-історичної традиції. У її центрі має бути людина, вихована в демократичних традиціях і підготовлена до співпраці з іншими людьми і народами» [1, с. 46]. У поданому визначенні науковцем зосереджено увагу саме на аспекті ціннісного наповнення даної галузі, але водночас і підкреслюється те, що основним її орієнтиром є розвиток особистості. Як і В.Г. Кремень та О. Сидоренко, В.П. Андрущенко є прихильником людиноцентристського підходу в освіті.

Проаналізувавши думки українських науковців щодо суті поняття «гуманізація та гуманітаризація освіти», можна стверджувати, що вони мають певні спільні риси: у центрі людина, з її свідомістю, поглядами, здібностями, цінностями та духовністю; навчально-виховний процес спрямований на розвиток дитини; підтримка та стимулювання творчого потенціалу суб'єкта навчального процесу; спрямовані на формування всебічно розвинутої особистості; створюють гуманістичні відносини як у навчально-виховному процесі, так і у взаєминах із суспільством.

Незважаючи на зазначені спільні для принципів ознаки, не варто їх ототожнювати. Адже гуманізація освіти спрямовується в першу чергу на виявлення та розвиток задатків та здібностей дитини, а гуманітаризація формує цілісну картинку світу. Органічне ж поєднання зазначених принципів у навчально-виховному процесі дозволяє сформувати самодостатню особистість, яка легко орієнтується у потоці інформації, швидко освоює нові технології, має стійкий світогляд та ціннісні орієнтири, а також упевнено будує відносини з суспільством на гуманістичних засадах.

Висновки. Отже, одним із перших принципів гуманізації та гуманітаризації освіти

в Україні обґрунтував А.Г. Погрібний. Велику вагу у формуванні особистості вчений надавав предметам гуманітарного циклу, тому і підтримував ідею оптимального «поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти» [6]. Особливо яскраво ці ідеї набули розвитку під час його перебування на посаді першого заступника міністра освіти та є актуальними

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко В. П.** Доктрина. Початок шляху / В. П. Андрущенко // Від першої особи. Діалоги про освіту : інтерв'ю, опублік. в газ. «Управління освітою». – К., 2002. – С. 45–52.
2. **Гончаренко С. У.** Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 2. – С. 2–8.
3. **Гончаренко С. У.** Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 2–6.
4. Гуманітаризація загальної середньої освіти: проект концепції / авт. С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований. – К., 1994. – 36 с.
5. Гуманітарна педагогічна парадигма вищої освіти : монографія / [Г. Онкович, В. Андрущенко, М. Бойченко та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 333 с.
6. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
7. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
8. **Кремень В. Г.** Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2010. – 520 с.
9. **Кремень В. Г.** Філософія людиноцентризму у контексті проблем освіти [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/txt/06kvkpo.php>.
10. **Кремень В. Г.** Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.
11. **Погрібний А.** Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... / А. Погрібний. – К. : Просвіта, 2000. – 320 с.
12. **Сидоренко О. Л.** Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі в Україні / О. Сидоренко // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 63–67.
13. **Сікорський П. І.** Пріоритет загальнолюдських цінностей в освіті / П. І. Сікорський // Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти / [ред. кол. І. А. Зязюн, В. О. Зайчук, В. М. Доній та ін.]. – К., 1996. – С. 25–28.
14. **Татаренко В.** «Я – за підпорядкованість освіти розбудові української держави»: інтерв'ю з А. Погрібним / В. Татаренко // Літературна Україна. – 1992. – № 35. – С. 2.
15. **Шульга Л. А.** Гуманітаризація освіти / Л. А. Шульга // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 158–159.

ми донині. Згодом цю думку розвивати-муть у своїх наукових працях С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований, П.І. Сікорський, Л.А. Шульга та ін.

Указані ідеї знайшли відображення у навчально-виховному процесі загальноосвітніх та вищих навчальних закладів у процесі розробки сучасних державних стандартів, навчальних планів та програм.

CITED LITERATURE

1. **Andruschenko V.** Doctrine. Getting the path / V. Andruschenko // First Person. Dialogues on Education: interview publish of gas. «Management of education». – Kyiv, 2002. – P. 45–52.
2. **Honcharenko S.** Humanization and humanitarization of education / S. Goncharenko, Yu. Malovanyy // The path of education. – 2001. – № 2. – P. 2–8.
3. **Honcharenko S.** Humanization and humanitarization of education / S. Goncharenko, Yu. Malovanyy // The path of education. – 2001. – № 3. – P. 2–6.
4. Humanitarization of secondary education: project concept / C. Goncharenko, Yu. Malovanyy. – Kyiv, 1994. – 36 p.
5. Humanitarian Pedagogical Paradigm of Higher Education: monograph / [G. Onkovych, V. Andruschenko, M. boychenko et al.]. – Kyiv : Pedagogical Thought, 2007. – 333 p.
6. State National Program «Education» («Ukraine XXI century»). – Kyiv : Raduga, 1994. – 61 p.
7. Law of Ukraine «On Education» [Electronic resource]. – Mode of access : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
8. **Kremen V.** Philosophy of man centrism in educational space / V. Kremen. – Kyiv : Knowledge, 2010. – 520 p.
9. **Kremen V.** Philosophy of man centrism in the context of education [Electronic resource] / V. Kremen. – Mode of access : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/txt/06kvkpo.php>.
10. **Kremen V.** Philosophy national idea. People. Education. Society / V. Kremen. – Kyiv : Diploma, 2007. – 576 p.
11. **Pogrebnyi A.** Talk about sore, or if we studied as it should be... / A. Pogrebnoy. – Kyiv : Enlightenment, 2000. – 320 p.
12. **Sidorenko O.** Humanization and humanitarization problems in educational reform in Ukraine / O. Sidorenko // Higher Education in Ukraine. – 2001. – № 2. – P. 63–67.
13. **Sikorsky P.** Priority of universal human values in education / P. Sikorsky // Humanization and humanitarization of professional education / [ed. count. I. Zyazyun, V. Zaichuk V. Dony et al.]. – Kyiv, 1996. – P. 25–28.
14. **Tatarenko V.** «I – for the subordination of education for building ukrainian state»: an interview with A. Pohribnyi / V. Tatarenko // Literary Ukraine. – 1992. – № 35. – С. 2.
15. **Shulga L.** Humanitarization of education / L. Shulga // Encyclopedia of Education / NAPS of Ukraine, chairman. eds. V. Kremen. – Kyiv : Inter Yurinkom, 2008. – P. 158–159.

II МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ»

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 7 листопада 2014 р. відбулася II Міжнародна науково-практична конференція «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу».

Організаторами конференції виступили Міністерство освіти і науки України, Національна академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти НАПН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний авіаційний університет, Спілка ректорів вищих навчальних закладів України, Національний Темпус-офіс в Україні, Британська Рада в Україні, Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності».

Участь у конференції взяли 250 осіб, які представляли вищі навчальні заклади (ВНЗ) з усіх регіонів України. Серед зарубіжних гостей – експерти з Австрії, Сполученого Королівства та США.

Відкрив конференцію ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Леонід Губерський. У вступному слові до учасників заходу Л. Губерський наголосив, що сьогодні головне завдання для української освітньої спільноти – це забезпечення належного рівня якості освіти. Не лише українські університети стоять перед такими викликами, як саморозвиток, самоврядування: те саме стосується і європейських ВНЗ. Саме тому принципи Болонського процесу дають можливість гармонізувати наші дії, спрямовані на забезпечення академічної мобільності, прозорості та порівнюваності навчальних планів, програм, професійних і академічних кваліфікацій. Ректор підкреслив: «Нинішня Конференція дає змогу ознайомитися з побудовою зарубіжної вищої освіти та проаналізувати власну. Учасники заходу можуть зробити висновки, що сприятимуть поступальному розвитку вітчизняної освіти. Наше завдання

– зробити так, щоб українську освіту визнавали в усьому світі».

Ендрю Разбаш, радник Посла, голова Відділу співробітництва Представництва Європейського Союзу в Україні, вітаючи учасників конференції, висловив надію, що Україна незабаром підпише Угоду про Асоціацію та зробить історичний крок до побудови посправжньому європейського суспільства. «Причому Угода – це не кінець роботи, а лише її початок. На українську освіту чекає подальша модернізація. З 2005 року національна освіта робить важливі кроки відповідно до принципів Болонської декларації. Зростає якість української освіти, розробляються довгострокові стратегії розвитку, успішно впроваджуються європейські програми TEMPUS, Erasmus Mundus. За 10–15 років українська освіта може стати повністю конкурентоспроможною на світовому рівні», – зазначив Е. Разбаш.

Юрій Коровайченко, директор Департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України, поінформував присутніх про основні результати реалізації в Україні Болонського процесу та перспективи подальшого руху у цьому напрямі, наголосивши, що ВНЗ мають відігравати більш значущу роль у суспільстві. Завдання академічної спільноти – спрямовувати всі зусилля на створення умов, які дадуть змогу ВНЗ максимально реалізувати свій потенціал, забезпечити стійкий розвиток і підвищити конкурентоспроможність на ринку освіти. Необхідно забезпечити достатню гнучкість управління, надаючи можливість кожному окремому закладу визначати свою власну стратегію, оптимальні шляхи руху та прийняття рішень. Ключовими напрямками реформування є: розширення прав університетів, управління ВНЗ, визначення змісту освіти, реалізація міжнародних освітніх програм, а також фінансової, майнової та земельної самостійності. Ю. Коровайченко, зокрема, сказав: «Ми

перейшли до нового принципу розроблення стандартів вищої освіти. Думаю, що в найближчі роки завдяки прийняттю нового законодавчого поля вищої освіти зможемо всі ці наміри поставити в рамки відповідних законів».

Василь Кремень, Президент Національної академії педагогічних наук України, підкреслив визначальну роль освіти на шляху інтеграції української держави до міжнародного та європейського простору: «Для України глобальний простір – це передусім європейський. Саме тому з появою Болонського процесу країна всіляко намагалася долучитися до нього. Інтеграція вищої освіти передбачає формальні кроки, але за ними має бути велика повсякденна робота всіх освітян України. Через інтеграцію вищої освіти ми повинні забезпечити підготовку європейського фахівця. Європеїзація – це не просто стратегія розвитку, це сутність розвитку України. На моє глибоке переконання, набуття європейської сутності української нації – це та ідея, яка може сьогодні об'єднати усіх громадян України. Реалізація цієї ідеї передбачає реалізацію багатьох завдань в освіті. По-перше, необхідно забезпечити підготовку молодого покоління, бачення нашої країни в контексті Європи і світового розвитку. По-друге, дати механізм особистісної співпраці і входження людини в європейський простір. Для цього ми повинні забезпечити вивчення мов міжнародного спілкування, передусім англійської. В Україні необхідно виховувати нову людину: інноваційну, здатну до творчості, до самоствердження». Президент академії поінформував учасників конференції про діяльність НАПН України у сфері реформування освіти, зокрема, зазначивши, що вчені академії брали активну участь у підготовці Національної рамки кваліфікацій, Національного глосарію з вищої освіти. Нещодавно на загальних зборах НАПН України розглядалося питання розроблення концепції Національної стандартної класифікації освіти.

Перше пленарне засідання конференції було присвячене темі «Врядування та лідерство у вищій освіті». Основою для професійного діалогу в межах сесії стали положення Бухарестського комюніке: «Ми підтверджуємо наше зобов'язання підтримувати відповідальність держави за вищу освіту та визнаємо необхідність відкрити діалог щодо фінансування та врядування у вищій

освіті. Ми визнаємо важливість подальшого розвитку належних інструментів фінансування заради досягнення наших спільних цілей. Більше того, ми наголошуємо на важливості розвитку більш ефективних структур урядування (governance) та управління (management) у вищих навчальних закладах. Ми зобов'язуємося підтримувати залучення студентів і працівників до структур урядування на всіх рівнях та підтверджуємо наш вибір на користь автономних і відповідальних вищих навчальних закладів, що обирають академічну свободу».

З доповідями на пленарному засіданні виступили зарубіжні експерти:

Артур Меттінгер, ректор Віденського університету прикладних наук (Австрія);

Івлін Рагг, директор з політики вищої освіти, член групи віце-канцлера Університету Вестмінстера (Сполучене Королівство).

У своєму виступі «Врядування у вищій освіті Австрії: на прикладі Університету Відня» А. Меттінгер засвідчив тенденцію підвищення інституційної автономії державних університетів, що була започаткована в Австрії прийняттям нового закону про вищу освіту (вступив у дію 1 січня 2002 р.). На прикладі Університету Відня, найстарішого та найбільшого університету Австрії (понад 90 тис. студентів і майже 10 тис. персоналу), експерт показав, яким чином нормативно-правова база сприяє реалізації моделі врядування вищої освіти на основі європейських принципів академічної автономії, відкритості, партнерства та відповідальності. До позитивних аспектів зреалізованих у системі вищої освіти Австрії змін А. Меттінгер відніс такі: більш ефективне використання фінансових ресурсів, покращення інвестиційної політики, диверсифікація фінансування ВНЗ, покращені можливості для стратегічного розвитку та ін.

У доповіді «Середовище врядування: Сполучене Королівство та Європейський Союз» І. Рагг зупинилася на таких факторах, що спричинюють імплементацію моделі врядування у сферу вищої освіти: глобалізація та розвиток економіки знань, роль університетів у розвитку суспільства, соціальна відповідальність та ін. При визначенні поняття «ефективне врядування» (goodgovernance) експерт спиралася на такі принципи: формування та підтримка довіри, структура підзвітності, прозорість і звітування, колегіальна відповідальність, ко-

легальність процесу прийняття рішень, докладчі процеси, моніторинг ефективності, баланс повноважень і відповідальності та ін. Під час виступу І. Рагг наголосила на важливості розвитку лідерського потенціалу керівників ВНЗ, ознаямила присутніх зі специфікою структур врядування у вищій освіті Сполученого Королівства. Завершуючи свою доповідь, доповідач зазначила, що ефективне врядування гарантує: міжнародне визнання кваліфікацій, можливості для студентської мобільності та мобільності персоналу ВНЗ, партнерство в проектах ЄС, диверсифікацію ресурсів для дослідницьких і навчальних програм, стійкий розвиток та автономію для інституцій тощо.

Друге пленарне засідання «Вища освіта та наука» спрямовувалося такими положеннями Бухарестського комюніке: «Нашим суспільствам потрібно, щоб вищі навчальні заклади інноваційно сприяли сталому розвитку, а тому вища освіта повинна забезпечити міцніший зв'язок між дослідженнями, викладанням і навчанням на всіх рівнях. Навчальні програми повинні відображати дослідницькі пріоритети, що змінюються, та нові напрями, що розвиваються, а дослідження мають стати фундаментом для викладання й навчання».

Своє бачення зазначеної проблеми на конференції представили:

Володимир Луговий, член Національної команди експертів з реформування вищої освіти, перший віце-президент НАПН України;

Сергій Вижва, проректор з наукової роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Андрій Ставицький, член Національної команди експертів з реформування вищої освіти, координатор ЄКТС Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В. Луговий у своєму виступі «Дослідницько-інноваційний потенціал вищої освіти та його актуалізація в Україні» підкреслив важливість усвідомлення ключових параметрів функціонування вітчизняної наукової та науково-технічної сфери і динаміки її розвитку. Учений наголосив на проблемах кадрової та фінансової диспропорції, дефіциту досліджень і розробок у системі вищої освіти. Підсумовуючи, В. Луговий зазначив, що з метою актуалізації дослідницько-інноваційного потенціалу вищої освіти України необхідно:

- скоротити й укрупнити ВНЗ шляхом ліквідації неефективних і неспроможних з них з огляду на дослідницько-інноваційну діяльність;

- посилити інституціалізацію й фінансове забезпечення дослідницько-інноваційної діяльності ВНЗ;

- створити умови та запровадити вимоги для дослідницько-інноваційної роботи викладачів ВНЗ.

С. Вижва під час свого виступу на конференції презентував її учасникам досвід провідного університету України щодо розвитку наукового та інноваційного потенціалу. Доповідач зазначив, що пріоритетними напрямками Стратегічної програми науково-інноваційної діяльності КНУ імені Тараса Шевченка на період до 2020 року є такі:

- розвиток кадрового потенціалу;
- модернізація освітньої діяльності;
- науково-інноваційний розвиток університету;

- створення інноваційної системи університету з відповідною інфраструктурою;

- удосконалення нормативно-правової бази;

- модернізація фінансово-економічного адміністрування інноваційної діяльності.

А. Ставицький акцентував увагу учасників конференції на проблемі «Розвиток вищої освіти, заснованої на дослідженнях». У своїй презентації експерт:

- детально проаналізував етапи розвитку процесу навчання;

- здійснив порівняння проблемно-орієнтованого навчання та навчання, заснованого на дослідженні;

- висвітлив провідну зарубіжну практику щодо реалізації у ВНЗ різних моделей навчання, заснованого на дослідженні.

Здійснений аналіз дозволив ученому висловити такі висновки та рекомендації:

- на інституціональному рівні важливо здійснити структурні зміни, зокрема, пов'язані з розвитком науково-дослідного потенціалу та навчальних програм;

- для того щоб подолати проблеми критичної маси для дослідження, важливо застосовувати різні механізми: спільні програми, спільні університетські мережі тощо;

- слід сприяти посиленню співпраці між університетами різних країн, розширенню міжуніверситетських досліджень;

- потрібно провести суттєву зміну навчальних планів;

• необхідно організувати перенавчання викладачів, які зможуть використовувати прогресивну технологію навчання;

• але, очевидно, що без політичної волі керівництва університету здійснити такі зміни неможливо.

Третє пленарне засідання «Вища освіта та ринок праці» було організоване у світлі таких положень Бухарестського комюніке: «Сьогоднішні випускники мають поєднувати спільні мультидисциплінарні та інноваційні навички і компетентності з сучасними спеціальними професійними знаннями, що дає змогу їм задовольняти більш широкі потреби суспільства та ринку праці. Ми прагнемо покращити здатність до працевлаштування (employability) та особистий і професійний розвиток випускників протягом усієї їх кар'єри. Ми досягнемо цього, покращуючи співпрацю між роботодавцями, студентами та вищими навчальними закладами, особливо стосовно розвитку навчальних програм, що допомагають підвищити інноваційний, підприємницький та дослідницький потенціал випускників».

З доповідями перед учасниками Конференції виступили:

Джеймс Пташинські, старший директор Стратегії світової вищої освіти Корпорації Microsoft (США);

Юрій Холін, член Національної команди експертів з реформування вищої освіти, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Олена Мірошніченко, менеджер Академії ДТЕК, керівник проекту взаємодії з ВНЗ.

Дж. Пташинські наголосив на тенденціях розвитку освіти в «еру цифрової економіки», констатував важливість технологічних навичок для успішної професійної діяльності, презентував провідний досвід Майкрософт з створення та розвитку інноваційних навчальних середовищ для студентів ВНЗ, підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої освіти та дослідницьких проектів.

Ю. Холін у своїй доповіді означив основні проблеми, виклики та ризики з проблемами «Вища освіта та ринок праці», до яких відніс:

• недостатню відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці;

• недосконалість змісту освіти (державних стандартів освіти, навчальних планів, програм і підручників);

• невідпрацьованість ефективної системи працевлаштування випускників ВНЗ, їх професійного супроводу, виплати грошової допомоги фахівцям педагогічної галузі;

• низький рівень фінансово-економічного, матеріально-технічного, навчально-методичного та інформаційного забезпечення навчальних закладів;

• слабка мотивація суспільства та бізнесу до інвестування в освіту.

Експерт презентував досвід Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна щодо реалізації політики так званої «кластерної взаємодії» для забезпечення ефективних зв'язків з бізнес-сектором.

О. Мірошніченко на прикладі ДТЕК висвітлила реальні кроки, які здійснюються провідні вітчизняні бізнес-компанії задля співпраці з ВНЗ у підготовці фахівців та їх професійній адаптації.

С. Калашнікова, перший заступник директора з науково-дослідної роботи Інституту вищої освіти НАПН України, поінформувала учасників Конференції про те, що проблема «Вища освіта та ринок праці» буде також предметом обговорення фахової спільноти 27 листопада 2013 р. на I Національному форумі «Бізнес і університет – змінимо підходи до партнерства бізнесу і університетів разом!» (<http://www.facebook.com/business.universities.27.11>).

Учасники конференції отримали також змогу ознайомитися з можливостями нової освітньої програми «Еразмус+», які були висвітлені в презентації менеджера з аналітичної та адміністративної роботи Національного Темпус-офісу в Україні Жанни Таланової.

У завершальній частині конференції її учасники були поінформовані про те, що на основі доповідей експертів будуть узагальнені та представлені академічній громаді рекомендації конференції.

Матеріали підготували:

Володимир Луговий, д.пед.н., проф., дійсний член НАПН України, Перший віцепрезидент НАПН України;

Світлана Калашнікова, д.пед.н., доц., перший заступник директора з науково-дослідної роботи Інституту вищої освіти НАПН України.

РЕФЕРАТИВНЫЙ ОБЗОР СТАТЕЙ НОМЕРА

СТРАНИЦА ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Виктор АНДРУЩЕНКО,

УНИВЕРСИТЕТСКАЯ АВТОНОМИЯ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ..... 5

Анализируются проблемы, противоречия и перспективы развития автономии университетов; автор утверждает, что развитие автономии в системе отечественного образования сдерживают такие факторы, как отсутствие глубоких демократических традиций украинских университетов, недостаточная подготовка управленческих кадров, проявления коррупции, психологическая неготовность субъектов учебно-воспитательного процесса учиться, жить и работать в условиях автономии и некоторые другие факторы; общество должно начать активный гражданский дискурс по этой тематике с привлечением деятелей науки и культуры, предпринимателей, родителей, студентов и преподавателей; дискурс должен учитывать отечественные реалии, европейский педагогический опыт, глобальные вызовы, интеллектуальный и практический опыт нового времени, имеющиеся политические, культурные и моральные ресурсы и тому подобное. Особенное значение имеет первичный отечественный опыт развития университетов в период независимости.

Ключевые слова: человек, образование, университет

АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Владимир ЛУГОВОЙ, Светлана КАЛАШНИКОВА, Елена СЛЮСАРЕНКО,

Жаннета ТАЛАНОВА

АВТОНОМИЯ И ЛИДЕРСТВО В ЕВРОПЕЙСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ 14

Проанализированы данные, касающиеся уровня автономии и рейтинговых достижений заведений высшего образования 26 европейских стран, включая Украину. Подтверждено, что автономия, особенно академическая, организационная и кадровая, является важным фактором достижения заведениями высоких ранговых позиций по рейтингам «Таймс» и «Шанхайский». В то же время сама по себе автономия, не дополненная другими развитыми составляющими деятельности, в частности исследовательски-инновационной, не гарантирует университетской конкурентоспособности, поэтому является необходимой, но недостаточной для успешности высшей школы. Выявлен эффект автономийной синергии, в соответствии с которым интегральная автономия более эффективна, чем её дифференциальные компоненты. Показано, что высшей школе Украины недостаёт как автономии, кроме кадровой, так и других ключевых составляющих основной деятельности, прежде всего исследовательски-инновационной. Аргументирована важность опыта Австрии касательно развития автономии и усовершенствования сети ведущих университетов с точки зрения целесообразности дробления заведений высшего образования лишь в случае, если новообразованные заведения могут быть высокорейтинговыми.

Ключевые слова: автономия, заведения высшего образования, рейтинги, эффект автономийной синергии, европейское пространство высшего образования.

ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ XXI СТОЛЕТИЯ: ПОИСК ПРИОРИТЕТОВ

Леся ПАНЧЕНКО

ЗНАЧЕНИЕ ДЕМОКРАТИИ В УНИВЕРСИТЕТСКОМ ОБРАЗОВАНИИ 21

Среди ключевых ценностей одно из первых мест в сознании человечества, безусловно, принадлежит демократии. Она является одной из противоречивых черт современной цивилизации, дает человечеству широкие возможности для развития, но также порождает ряд проблем. Объективно и закономерно, что эффективность воплощения на практике образовательных приоритетов зависит от всесторонности анализа демократии, ее эволюционирования и перспектив. На выполнение такого задания, собственно, и направлено написание этой статьи.

Ключевые слова: демократия, гражданское общество, образовательный процесс, образование, университет, эффективное развитие.

Сергей БАБИЙ

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ:
ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ 28**

Анализируются основные направления модернизации украинского образования как ответ на вызовы глобализации, информационной революции и других глобальных изменений современного общества; автор сосредоточивает внимание на конкурентности образования, его научной обеспеченности, качеству, открытости, демократичности и тому подобное; на вопрос о готовности украинского общества к осуществлению модернизационных изменений в образовании автор дает позитивный ответ при условии политической воли государства и общества.

Ключевые слова: человек, образование, наука, культура, модернизация, демократизация, конкурентоспособность.

Виолетта СКИРТАЧ , Александр ПЕРИГ

**КОНЦЕПЦИЯ СУБЪЕКТА В АНТИПСИХИАТРИИ В ФИЛОСОФСКОМ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ДИСКУРСЕ 34**

В статье показано, каким образом рассмотрение концепции субъекта в антипсихиатрии с экзистенциальной точки зрения, может ответить на актуальные вопросы о природе психического заболевания, служить в качестве определенной методологии психологии и дефектологии и быть актуальным для студентов соответствующих факультетов. Доказано, что классическая психиатрия дает неверное представление о внутреннем состоянии шизоида, следовательно, возможным методом познания личностного в субъекте является экзистенциальная феноменология. Обосновано, что, несмотря на то, что поведение безумного субъекта является асоциальным и аморальным, оно служит манифестацией антропологической бездны, которая может открыться при определенных обстоятельствах любому. Состояния разорванности присущи и обычным индивидам, особенно в экстремальных ситуациях, но у людей с альтернативным восприятием это является базовой ориентацией в жизни, позволяющей в иллюзорной форме сохранить внутреннее «Я» от внедрения в него внешней реальности. В статье определен способ демонстрации студентам феноменологической целесообразности изображения мира человека, в том числе и безумного, который не определяем в научных понятийных конструкциях, а может быть только личностно истолкован. Вопреки представлениям, свойственным ортодоксальной традиции, выявлено, что не существует нормальной, одинаковой для всех реальности. Устанавливая границы разума и безумия, философия определяет не только безумие, но и сам разум, выступающий в качестве антропологического норматива.

Ключевые слова: субъект, антипсихиатрия, преподавание философии, экзистенция, феноменология, сознание, безумие

НОВЕЙШАЯ НАУКА И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Константин КОРСАК, Юрий КОРСАК

**ФУТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ОБРАЗОВАНИЮ И НАУКАМ
В НОВОМ СТОЛЕТИИ 40**

В пределах ноофутурологии доказана нереалистичность ожиданий на устойчивое развитие и спасение человечества через продолжение экономического развития, основанного на индустриальных технологиях. Указано, что ученые открыли и применили первые экобезопасные технологии, которые целесообразно называть «ноотехнологиями». Эти технологии станут гарантом постоянного развития, но для их появления и распространения необходима ориентация высшего образования на подготовку кадров для нооэкономики и нообщества. К сожалению, мало шансов на немедленное направление ресурсов планеты на нооразвитие и устранение угрозы коллапса.

Ключевые слова: ноофутурология, экобезопасное развитие, модель устойчивого развития, нанотехнологии, ноотехнологии, ноофилософия, нообщество, коллапс.

Оксана КОВАЛЕНКО

НАНОТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОТКРЫТИЯ И РАЗРАБОТКИ

В НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ УКРАИНЫ 47

В статье раскрывается история развития и перспективы нанотехнологий. Показано, что в развитии этой области достигнут значительный прогресс, а в будущем нанотехнологии будут выступать фундаментальным фактором в развитии науки и общества, в связи с чем уже сегодня необходимо осмыслить последствия такого влияния, выявить механизмы взаимодействий науки, общества и нанотехнологий, приводящие к необратимым социокультурным изменениям. Сегодня эта отрасль является одной из наиболее изучаемых в мире, каждый год публикуются тысячи статей по тематике нанотехнологий в десятках специализированных журналов. В Украине исследования в отрасли нанотехнологий также приобрели широкий размах. В них вовлечен целый ряд научно-исследовательских институтов, высших учебных заведений, лабораторий. Актуальными в наше время являются биоэтические, фармакологические, токсикологические, физико-химические, фармацевтические и клинические аспекты использования наноматериалов.

Ключевые слова: нанотехнологии, история развития нанотехнологий, научные открытия, технологии будущего, нанотехнологические проекты.

Анатолий ПОХРЕСНИК

СИНЕРГЕТИЧНО-ФОРСАЙТНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗМЕНЕНИЯМ НАЦИОНАЛЬНОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ 54

Рассмотрено глобализацию и другие мировые явления, указаны те процессы, которые происходят в современных системах образования. Отмечено их сложность и комплексность, что вынуждает использовать в планировании синергетики и форсайта. Исследовано понятие «инновация» и возможность использования Болонского процесса для повышения качества образования в Украине.

Ключевые слова: изменения, развитие высшего образования, синергетика, форсайт, инновация, качество образования, Болонский процесс.

ВРЕМЯ РЕФОРМ: МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Галина БЕЛЕЦКАЯ

ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ЭКОЛОГОВ: СУЩНОСТЬ И СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ 60

Проанализировано состояние проблемы естественнонаучного образования в педагогической науке. Обосновано значение естественнонаучной подготовки в системе профессионального экологического образования. Выявлены основные проблемы, которые обуславливают критическое состояние естественнонаучной подготовки специалистов-экологов в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: естественнонаучная подготовка, профессиональное экологическое образование.

ГУМАНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Анна ЛЕСИК

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОЙ ПОДГОТОВКИ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ 66

В статье рассмотрена проблема состояния социально-гуманитарной подготовки в условиях интеграционных процессов в высшей школе Украины начала XXI века. Исходя из наличия противоречий в организации учебного процесса и необходимости ориентации его на подготовку специалистов по европейским стандартам, обозначено несколько проблем современной образовательной системы и предложены пути оптимизации социально-

гуманитарной подготовки. Рассматривается необходимость построения учебных курсов социально-гуманитарного цикла дисциплин с учетом их влияния на формирование жизненных ценностей и ориентаций населения.

Ключевые слова: интеграционные процессы, цикл социально-гуманитарных дисциплин, гуманизация высшего образования, оптимизация учебного процесса, формирование гуманистически направленной личности, принципы оптимизации учебного процесса.

Людмила ШЕЛЮК

КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПРИОРИТЕТ ЕГО РАЗВИТИЯ

В УКРАИНЕ 72

Развитие современного образования предопределено такими ключевыми факторами, как глобализация, технологизация, информатизация социальных процессов, которые в значительной степени ускоряют темпы социальных изменений. В этих условиях образование разворачивается как сложная социальная система, которая основывается на мировоззренческих и методологических принципах открытости и непрерывности процесса познания. Качественное и открытое образование предусматривает построенную на информационных технологиях и дистанционной учебе напряженную самостоятельную работу тех, кто учится. Поэтому качество такого образования является национальным приоритетом, важным фактором и предпосылкой обеспечения национальной безопасности государства, соблюдения международных норм и требований законодательства Украины.

Ключевые слова: человек, образование, открытое образование, демократизация образования, качество образования.

Зинаида ТАРУТИНА

ЗНАЧЕНИЕ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЙ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ..... 79

В статье приведены новейшие результаты исследования процессов мышления и познания на молекулярно-генетическом уровне, являющиеся теоретическим основанием для практической работы человека над своим сознанием. Из этих открытий вытекают рекомендации для учебного процесса, в частности, создание условий, которые оказывают воздействие образованию новых мозговых клеток, учет того факта, что осмысленное отношение человека к настоящему программирует на клеточном уровне его будущее и пр.

Ключевые слова: головной мозг, мышление, сознание, кора мозга, нейроны и синапсы, независимость мозга, новые клетки, результативное образование

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Мария ДЕБИЧ

ТРУДНОСТИ СОЗДАНИЯ ОПЕРЕЖАЮЩЕГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ РЫНКОВ ТРУДА (ОПЫТ СТРАН ОЭСР)..... 85

Приведены исторические примеры попыток создания опережающего высшего образования и объяснены трудности реализации этой идеи. Отмечена ведущая роль влияния рынка труда на современные образовательные изменения. Изучен поучительный опыт Мексики, осуществившей преждевременное введение новых специальностей в ожидании на быстрый приход общества знаний. Предложено учесть в Украине опыт государств Европейского Союза в осуществлении Болонского, Лиссабонского и других процессов согласования деятельности высшей школы с перспективными изменениями рынка труда.

Ключевые слова: высшее образование, прогресс, общество знаний, рынок труда, Европейская рамка квалификаций, ОЭСР.

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Алина СБРУЕВА

НАДНАЦИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ БОЛОНСКИМ ПРОЦЕССОМ: СУБЪЕКТЫ, ФУНКЦИИ, МЕХАНИЗМЫ 91

В статье охарактеризованы содержательные и процессуальные аспекты управления Болонским процессом на наднациональном уровне. Определены политические детерминанты Болонского процесса, результатом которого стало создание пан-европейского сообщества нового типа – европейского пространства высшего образования. Определен круг субъектов управления Болонским процессом на наднациональном уровне, представляющих интересы ведущих стейкхолдеров в сфере высшего образования. Проанализированы направления их деятельности и особенности применения открытого метода координации как механизма управления болонскими реформами.

Ключевые слова: высшее образование, Болонский процесс, управление, наднациональное измерение, субъект, механизм.

Нонна МУРОВАНЯ

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ РУКОВОДИТЕЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ 98

В статье обосновываются научные основы развития инновационной культуры руководителя общеобразовательного учебного заведения, рассматриваются особенности реализации современных научных подходов в последипломном педагогическом образовании.

Ключевые слова: инновационная культура руководителя общеобразовательного учебного заведения, непрерывное образование, андрагогические принципы, последипломное педагогическое образование, культурологический, аксиологический, акмеологический, синергетический подходы.

СТРАНИЦА МОЛОДОГО УЧЕНОГО

Наталья МАРЧЕНКО

ПРИНЦИПЫ ГУМАНИЗАЦИИ И ГУМАНИТАРИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ В НАУЧНЫХ ПОИСКАХ А. Г. ПОГРИБНОГО И ИХ РАЗВИТИЕ В ТРУДАХ УКРАИНСКИХ УЧЕНЫХ 106

На основе анализа сущности понятий «гуманизация и гуманитаризация образования», их генезиса и развития раскрывается вклад А.Г. Погрибного в теоретическое осмысление и практическую реализацию указанных принципов в украинской системе образования. Детально проанализирована Государственная национальная программа «Образование» (Украина XXI века), что является первым нормативно-правовым документом, в котором указаны пути реформирования сферы образования в соответствии с принципами демократизации, гуманизации и гуманитаризации образования, и другие общенациональные нормативные документы.

Ключевые слова: антропоцентризм, гуманизация образования, гуманитаризация образования, детоцентризм, человекоцентризм в образовании.

ИНФОРМАЦИЯ, РЕЦЕНЗИИ, СООБЩЕНИЯ

II МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ЕВРОПЕЙСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ БОЛОНСКОГО ПРОЦЕССА» 112

ABSTRACTING REVIEW OF JOURNAL ARTICLES

EDITOR IN CHIEF'S PAGE

Viktor ANDRUSHCHENKO

UNIVERSITY AUTONOMY: NEW CHALLENGES..... 5

Problems, contradictions, perspectives of university autonomy introduction are being analyzed; the author states that autonomy introduction in the system of national education is restricted by the following factors: absence of deep democratic traditions in Ukrainian universities, insufficiency of managing staff training, corruption, psychological inability of educational process subjects to study, to live and work under autonomy conditions and some other factors; society has to start active civil discourse on this issue involving science and culture representatives, entrepreneurs, parents, students and teaching staff; discourse must take into account national realities, European pedagogical experience, global challenges, intellectual and practical experience of new time, available political, cultural and moral resources etc. The initial national experience in university development during period of independency plays an important role.

Key words: university autonomy, discourse, global challenge, initial experience.

CURRENT PROBLEM

Volodymyr LUGOVYY, Svitlana KALASHNIKOVA,

Olena SLYUSARENKO, Zhanna TALANOVA

AUTONOMY AND LEADERSHIP IN THE EUROPEAN HIGHER

EDUCATION AREA 14

The data on the autonomy level and ranking achievements of 26 European countries' higher education institutions, including Ukrainian, are analyzed. It is confirmed that autonomy, especially academic, organizational and staffing, is an important factor in achieving top ranking positions in the "Times» and "Shanghai» rankings. However autonomy itself, not supplemented by other developed components of institution's activities, including research and innovational, does not guarantee university's competitiveness and therefore is necessary, but not sufficient, for higher school success. Autonomy synergy effect is found out; according to it integral autonomy is more effective than its differential components. It is shown that higher education in Ukraine lacks both autonomy, except staffing, as well as other key components of institution's core activities, especially research and innovational. The importance of Austrian experience concerning autonomy development and leading universities network improvement is argued taking into consideration the expediency of higher education institutions dividing only if newly created institutions are able to be top-ranked.

Key words: autonomy, higher education institutions, rankings, autonomy synergy effect, European Higher Education Area.

PHILOSOPHY OF EDUCATION IN THE XXI-st CENTURY: SEARCH FOR PRIORITIES

Lesya PANCHENKO

THE IMPORTANCE OF DEMOCRACY IN UNIVERSITY EDUCATION 21

Among key values one of the first places in consciousness of humanity belongs to democracy. It is one of contradictory lines of modern civilization; it gives humanity wide possibilities for development and sets up a lot of problems as well. It is objectively and logically that effectiveness of implementation into practice of philosophical educational priorities depends on the comprehensiveness of the analysis of democracy, its evolution and prospects. In regard to this objective, this article has been written.

Key words: democracy, civil society, educational process, education, university, effective development.

Serhiy BABIY

BASIC TRENDS IN EDUCATION MODERNIZATION: TENDENCIES AND PERSPECTIVES 28

Basic trends in Ukrainian education modernization as a response to global challenges, information revolution and other global changes in modern society are being analyzed; the author concentrates his attention on education competitiveness, on its scientific background, quality, open, democratic orientation etc; the author gives positive response concerning the readiness of the Ukrainian society to modernize education under the conditions of political will of state and society.

Key words: human being, education, science, culture, modernization, democratization, competitiveness.

Violetta Skirtach, Alexander Perig

ANTI-PSYCHIATRY SUBJECT CONCEPTION IN PHILOSOPHICAL EDUCATIONAL DISCOURSE 34

The present article is focused on the study of subject dimensions in anti-psychiatry from the existential viewpoint, which answers the actual questions about mental disease origin; may be used as the certain methodology of psychology and pathology, and to be useful for university students of corresponding faculties. It has been proved that the classical psychiatry provides the wrong conception about internal world of schizoid. It has been shown that the existential phenomenology is the only possible cognition technique for study of subject personality. It has been shown that despite of amorality and asociality of mad subject behavior it serves as anthropological abyss manifestation, which may open up for everyone in certain circumstances. Inconsistency state is inherent in ordinary individuals, especially in the extreme cases. However for people with alternative perception the inconsistency state is the fundamental life orientation, which allows in illusive manner to protect the inner self from the external reality introduction. This article is focused on the way of demonstration for students of phenomenological reasonability for common and mad human worlds' description, which we define not in the scientific terminology but through the individual interpretation. It has been found, despite the orthodox tradition concepts, that the normal and equal for everyone reality does not exist. Through the making the boundaries between the mind and madness, philosophy defines not only madness but the mind itself, which plays the role of the anthropological standard.

Key words: subject, anti-psychiatry, philosophy teaching, existentia, phenomenology, consciousness, madness.

MODERN SCIENCE AND CONTEMPORARY EDUCATION

Kostiantyn KORSAK, Yury KORSAK

FUTUROLOGICAL REQUIREMENTS TO EDUCATION AND SCIENCES IN NEW CENTURY 40

According to noofuturology the unrealistic expectations for sustainable development of mankind and its rescue by the economic development, based on industrial technologies, is proved. It is specified, that scientists discovered and applied the first ecosafe technologies which can be called «nootechnologies». These technologies will become the guarantor for sustainable development, but the orientation of higher education to a personnel professional training for nooeconomy and noosociety is necessary for their occurrence and distribution. Unfor-

tunately, there is little chance for an immediate direction of the planet resources on noodevelopment and elimination of collapse threat.

Key words: a noofuturology, an ecosafe development, a model of sustainable development, nanotechnologies, nootechnologies, noophilosophy, a noosociety, a collapse.

Oksana KOVALENKO

NANOTECHNOLOGICAL DISCOVERIES AND ADVANCES IN SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTIONS IN UKRAINE 47

History of development and prospect of nanotechnology is revealed in the article. Considerable progress is attained in development of this area, and in the future nanotechnology will come forward a fundamental factor in development of science and society. It is necessary today to comprehend the consequences of influence of technique, expose the mechanisms of co-operations of science, society and nanotechnology, resulting in irreversible socio cultural changes. At the current time this branch is one of the most extensively studied in the world, and every year thousands of articles in various specialized journals are published. Research in the field of nanotechnology is steadily growing too. A number of scientific institutions, higher education establishments and laboratories are involved in this research. Actual aspects for application of nanomaterials nowadays are bioethical, pharmacological, toxicological, physical-chemical, pharmaceutical and clinical.

Key words: nanotechnologies, history of development of nanotechnology, scientific discoveries, technologies of the future, nanotechnological projects

Anatoly POHRESNYK

THE SINERGO-FORESIGHT APPROACH TO CHANGE OF NATIONAL HIGHER EDUCATION.....54

Globalization and the other world phenomena are considered and those processes which occur in modern education systems are specified. It is noticed their complexity and integrated approach that forces use in planning of synergetics and foresight. The concept "innovation" and an opportunity of use of Bologna process for improvement of quality of education in Ukraine is investigated.

Key words: changes, development of higher education, synergetics, foresight, innovation, quality of education, Bologna process.

TIME FOR REFORMATIONS: METHODOLOGY AND METHODICS OF EDUCATION PROCESS

Galina BILETSKA

NATURAL-SCIENTIFIC TRAINING OF FUTURE ECOLOGISTS: THE NATURE AND STATUS OF THE ISSUE IN EDUCATIONAL RESEARCH 60

The research state of problem natural-scientific education in pedagogical theory is analyzed. The meaning of natural-scientific training in the system of vocational environmental education is justified. The main problems that cause critical state of natural-scientific training of professional ecologists in higher educational establishes are determined.

Key words: a natural-scientific training, a professional environmental education.

HUMANISATION OF EDUCATION

Hanna LESYK

PRESENT SITUATION OF SOCIAL AND HUMANITARIAN EDUCATION IN HIGH SCHOOL OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF INTEGRATION PROCESSES 66

The article focuses on the problem of social and humanitarian education state in terms of integration processes within higher education of Ukraine at the beginning of the XXI-st century. It was outlined some problems of the modern educational system and proposed the ways of optimization of social and humanitarian education based on the existing contradictions within educational process and needs of its orientation on specialist training in line with European standards. The need to develop courses in frames of social and humanitarian disciplines in consideration of their impact on the life values and preferences of the population was examined.

Key words: integration processes, social and humanitarian disciplines cycle, humanization of higher education, educational process optimization, the formation of humanistic oriented personality, principles of educational process optimization.

Lyudmyla SHELYUK

QUALITY OF EDUCATION AS A PRIORITY FOR ITS DEVELOPMENT

IN UKRAINE 72

Development of modern education is influenced by the following key factors: globalization, introduction of technologies, informatization in social processes which considerably speed up the rate of social changes. Under this conditions education is regarded as a complex social system based on outlook and methodological background of open and continuing cognitive process. Qualitative and open education foresees intensive independent work based on information technologies and distance education of learners. That is why quality of such education is a national priority, an important factor and a precondition of national security, keeping to international norms and laws of Ukraine.

Key words: human being, education, open education, democratization of education, quality of education.

Zinaida TARUTINA

VALUE OF THE NATURAL-SCIENTIFIC BASIS OF THE PSYCHOLOGO-PEDAGOGICAL COMPONENT OF MODERN HIGHER EDUCATION 79

In article the newest results of research of processes of thinking and knowledge at the molecule-genetic level, being the theoretical basis for practical work of the person on the consciousness are resulted. Recommendations follow from opening for educational process, in particular, creation of conditions which assist formation of new brain cells, the account of that fact, that the intelligent relation of the person to the present programs at cellular level its future and so forth

Key words: a brain, thinking, consciousness, a brain bark, neurons and synapses, independence of the brain, new cells, productive education

FOREIGN EXPERIENCE

Maria DEBYCH

DIFFICULTIES IN IMPLEMENTATION OF ADVANCING HIGHER EDUCATION UNDER THE CONDITIONS OF MODERN LABOUR MARKET CHANGES (EXPERIENCE OF THE OECD) 85

Historical examples of attempts to implement advancing higher education are given; difficulties in realisation of this idea are explained. The leading role of influence on a labour market of modern educational changes is noted. Instructive experience of premature implementation of new specialities in Mexico in order to speed up formation of knowledge society is studied. It is offered to take into account experience of the European Union countries in realisation of Bologna, Lisbon and other processes to coordinate activity of the higher school with perspective changes of a labour market in Ukraine.

Key words: higher education, progress, knowledge society, labour market, the European framework of qualifications, OECD.

ECONOMY AND MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION

Alina SBRUEVA

SUPRANATIONAL LEVEL OF THE BOLOGNA PROCESS

MANAGEMENT: SUBJECTS, FUNCTIONS, MECHANISMS 91

Content and procedural aspects of supranational level of the Bologna process management are characterized in this paper. The political determinants of the Bologna process which resulted in the creation of fundamentally new pan-European community - the European Higher Education Area, are defined. The range of international subjects of the Bologna process management at the supranational level, representing major stakeholders in higher education is determined. Areas of their activities and peculiarities of the open method of coordination as a mechanism of managing Bologna reforms are investigated.

Key words: higher education, Bologna process, management, supranational level, subject, mechanism

Nonna Murovana

THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE CULTURE OF MANAGER OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE CONDITIONS OF POSTGRADUATE EDUCATION: THE SCIENTIFIC BASES 98

In the article the scientific basis for the development of innovative culture of a manager of educational institutions are substantiated; peculiarities for realization of modern scientific approaches to postgraduate teacher education are considered.

Key words: innovative culture of a manager of general educational institutions, continuing education, andragogical principles, postgraduate teacher education, cultural, axiological, acmeological, synergistic approaches.

YOUNG SCIENTISTS' PAGE

Natalia MARCHENKO

PRINCIPLES OF HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF EDUCATION IN A.G. POHRIBNYY SCIENTIFIC STUDY AND THEIR FURTHER DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN SCIENTISTS' WORKS 106

Having analyzed the concepts "humanization and humanitarization of education", their genesis and development A. Pohribnyy contribution to the theoretical understanding and practical implementation of these principles in the Ukrainian education system is proved.

Key words: anthropocentrism, humanization of education, humanitarization of education, humanistic orientation of education, child-centered education, human-centered education, "humanization" of education, the humanities, integral person, integral world view.

INFORMATION, REVIEWS, ANNOUNCEMENTS

II-ND INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE "EUROPEAN HIGH EDUCATION INTEGRATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE BOLOGNA PROCESS» 112

CONTENTS

EDITOR IN CHIEF'S PAGE

Viktor ANDRUSHCHENKO

University Autonomy: New Challenges 5

CURRENT PROBLEM

Volodymyr LUGOVYY, Svitlana KALASHNIKOVA,

Olena SLYUSARENKO, Zhanna TALANOVA

Autonomy and Leadership in the European Higher Education Area 14

PHILOSOPHY OF EDUCATION IN THE XXI-st CENTURY: SEARCH FOR PRIORITIES

Lesya PANCHENKO

The Importance of Democracy in University Education 21

Serhiy Babiy

BASIC Trends in Education Modernization: Tendencies and Perspectives 28

Violetta SKIRTACH, Alexander PERIG

Anti-Psychiatry Subject Conception in Philosophical Educational Discourse 34

MODERN SCIENCE AND CONTEMPORARY EDUCATION

Kostiantyn KORSAK, Yury KORSAK

Futurological Requirements to Education and Sciences in New Century 40

Oksana KOVALENKO

Nanotechnological Discoveries and Advances in Scientific Research Institutions in Ukraine ..47

Anatoliy POHRESNYK

The Sinergo-Foresight Approach to Change of National Higher Education.....54

TIME FOR REFORMATIONS: METHODOLOGY AND METHODICS OF EDUCATION PROCESS

Galina BILETSKA

Natural-Scientific Training of Future Ecologists: the Nature and Status of the Issue in Educational Research 60

HUMANISATION OF EDUCATION

Hanna LESYK

Present Situation of Social and Humanitarian Education in High School of Ukraine under the Integration Processes 66

Lyudmyla SHELYUK

Quality of Education as a Priority FOR its Development in Ukraine 72

Zinaida TARUTINA

Value of the natural-scientific basis of the psihologo-pedagogical component of modern higher education.....79

FOREIGN EXPERIENCE

Maria DEBYCH

Difficulties in Implementation of Advancing Higher Education under the Conditions of Modern Labour Market Changes (Experience of the OECD).....85

ECONOMY AND MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION

Alina SBRUEVA

Supranational level of the bologna process management: subjects, functions, mechanisms 91

Nonna MUROVANA

The Development of Innovative Culture of Manager of General Educational Institution in the Conditions of Postgraduate Education: the Scientific Bases 98

YOUNG SCIENTISTS' PAGE

Natalia MARCHENKO

Principles of Humanization and Humanitarization of Education in A.G. Pohribnyy SCIENTIFIC STUDY and their Further Development in the Ukrainian Scientists' Works..... 106

INFORMATION, REVIEWS, ANNOUNCEMENTS

II-nd International scientific conference "European High Education Integration of Ukraine in the Context of the Bologna Process»..... 112

ДО УВАГИ АВТОРІВ

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

1. Статті, що пропонуються до друку, мають бути написані спеціально для часопису «Вища освіта України», відповідати вимогам департаменту атестації кадрів МОН України до наукових праць і скеровуватися на потреби керівників і колективів ВНЗ, освітніх політиків, науковців й аналітиків. Не рекомендовано надсилати статті хрестоматійного чи примітивно-перелічувального характеру. Стаття обов'язково має містити авторську позицію з обраного питання чи теми. Новий авторський матеріал і незалежні висновки мають складати не менше третини статті. Оформлення статті має свідомо скеровуватися на ефективність сприйняття та економію часу в осіб, які будуть знайомитися з нею.

2. Редакція залишає за собою право доцільно скорочувати і виправляти текст статті, а також вносити уточнювальні зміни в назву.

3. За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування повністю відповідальні автори.

4. Редакція не листується з авторами.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Стаття не приймається до розгляду і повертається автору на відповідне доопрацювання у разі порушення хоча б одного пункту оформлення, відсутності фото та ін.

1. Статті приймаються у вигляді файлів у текстових редакторах MS Word for Windows (версій 6, 7 чи 98) електронною поштою. Електронна адреса редакції: **wou@ukr.net**

Графіки і малюнки (jpg або подібні варіанти) мають бути виконані чітко, займати окреме місце і не оточуватися текстом, формули - написані в узвичаєній математичній символіці, мати розмітку і відповідати формату журналу. Графічний матеріал подати також в окремому файлі. Автори мають піклуватися про легкість сприйняття матеріалу у чорно-білому варіанті.

2. Обсяг матеріалів (тексту, анотацій, літератури на усіх мовах та ін.) рекомендований у межах 20-22 000 знаків (включаючи пропуски) і не повинен перевищувати 24 000 знаків, чи 0,6 друк. арк. (близько 13-14 машинописних сторінок через два інтервали включно з таблицями, графіками і малюнками).

3. Стаття має бути підписана всіма авторами і супроводжуватися:

а) авторською довідкою за наведеною нижче формою. (З метою забезпечення об'єктивності зовнішнього рецензування в самій статті вказуються лише прізвища та ініціали авторів);

б) прізвищем та ім'ям, назвою статті, ключовими словами та стислою анотацією (300-400 знаків) українською, російською та (700-800 знаків) англійською мовами;

в) УДК.

4. Джерела (до 12-15) у списку літератури слід подавати за алфавітом у такому порядку: українською, російською, латиною. У посиланні на використане джерело зазначати порядковий номер джерела у списку та сторінку. Забороняється винесення посилань унизу кожної сторінки. Список має бути загальним і наводитися наприкінці статті. Рекомендовано спиратися на найновіші і найважливіші національні і зарубіжні джерела.

Увага! У зв'язку з включенням журналу до реферативної бази даних наукової періодики «Scopus» необхідно додати переклад списку літератури англійською мовою з максимальною акуратністю.

ФОРМА АВТОРСЬКОЇ ДОВІДКИ

1. Назва статті.

2. Адреса для листування, телефон, факс і електронна пошта для контакту.

3. Прізвище, ім'я, по батькові.

4. Науковий ступінь, вчене звання.

5. Місце роботи.

6. Посада.

Окрім того, додається електронне фото у двох-трьох версіях (jpg, tiff (300 pixel/inch) та ін.). Для сканування не приймаються неякісні фото, фото на рельєфному папері, вирізки з газет і журналів, принтерні роздруковки тощо.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

**Теоретичний
та науково-методичний
часопис**

**ДЕРЖАВНЕ
ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ
ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»**

**Директор видавництва
Олексій ОСЬКІН**

Адреса видавництва:
03680, Київ, вул. Олександра Довженка, 3
Тел.: (044) 456-37-32
Рекламний відділ: тел. (044) 456-37-02
E-mail: pedpressa@ukr.net

**Головний редактор редакції
науково-методичних журналів
Ніна БЕРІЗКО**

Над номером працювали:
Ольга ПИЛИПЕНКО
(відповідальна за випуск)
Володимир КОЧУБЕЙ
(літературний редактор, коректор)
Світлана РАДІОНОВА
(комп'ютерна верстка)

© Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними в будь-якій формі і будь-якими засобами – електронними і фотомеханічними, зокрема через ксерокопіювання, запис чи комп'ютерне архівування без письмового дозволу видавця.

Підписано до друку 20.03.2014 р.
Формат 70 x 100^{1/16}. Папір офсет.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 10,4
Обл.-вид. арк. 11,0. Наклад 300 пр.
Зам.

Видруковано
ТОВ фірма «АНТОЛОГІЯ»
м. Київ, вул. Маршала Гречка, 13